

צידה לדרך

אגודת מורי הדרך בישראל
 גיליון חודש אפריל 2019

תצלום : רותי יצחקי ריכטר

עורך : ינאי עוזיאל

תוכן עניינים

5.....	יש רגע נגר ממצוקה/ מאת שרה שוב
6.....	משולחן האגודה
7.....	הטבה לחברי האגודה : ביטוח מקצועי למורה דרך - לשנת 2019
8.....	תאגיד רישום נוסף לרכבים מדבריים- הודעת מזכירות האגודה
9.....	בית הכנסת הגדול – מזכרת בתיה/ מאת יואל פיקסלר
20.....	הצגת רעיון מושב עובדים- מאת יואל פיקסלר
21.....	דמותו של יוחנן המטביל והקשר לכת מדבר יהודה- מאת גילי שולץ
27.....	סיפורו של רחוב שבט אשר- כתב-ניסים ביתן
31.....	הגדת פסח - כתב יעקב וידס
33.....	מדוע צהובה החרצית? מאת רותי יצחקי ריכטר
36.....	העדה הנוצרית האתיופית בירושלים- מוטי אפרתי מורה דרך
73.....	על "לורדים" ופרדסים בשרון - כתב וצילם יואב יאיר
77.....	בין נחל השופט לחוות לוטם ברמות מנשה- כתב וצילם יואב יאיר
80.....	דע מאין באת / יובל נבו
82.....	סיור בעיר דוד בנרטיב נוצרי- מאת שחר שילה
86.....	אבן נדבך רבא- עזר הדרכה- ינאי עוזיאל
87.....	רק בירושלים כתב וצילם דנצ'ו ארנון
92.....	רק בירושלים כתב וצילם דנצ'ו ארנון
94.....	פסח 2019 מזמין אותך לביקור חווייתי בפקיעין- מאת גאלב חיר
97.....	כך הביע בן גוריון את אהבתו לאשתו - אחרי שעזב אותה לטובת הציונות מאת יורם טוויטו
103.....	למה הפסידו מדינות ערב- מאת ישראל מרצ'י

פרסומת : גחלים מבשלות/ רגב אילון

איך מתמודדים עם שלל המסכים שאנחנו צמודים אליהם?
ספר-מדריך בישול אינטראקטיבי חדש מציע פעילות משותפת למבוגרים
וילדים, הכוללת יציאה אל האוויר החופשי, היכרות עם צמחיית הארץ
ומתכוני בישול על מדורה, טיפים, חידות ומשחקי פנאי.

רגב אילון, מדריך טיולים ותיק ומורה לשל"ח מזה 20 שנה: ,,אחד האתגרים שמזמן העידן הטכנולוגי הוא התמודדות יום יום, שעה שעה, עם הצפייה הממושכת במסכים השונים – מהקטנים של הטלפונים הניידים ועד הגדולים בסלון הבתים. עם יד על הלב: לנו, המבוגרים, מדובר לעתים בפתרון זמין. הילדים עסוקים ואנחנו יכולים להספיק עוד כמה עניינים, אלא שבדרך אנחנו מחמיצים כמה דברים חשובים: פיתוח קשרים חברתיים, קצרים בתקשורת, תזונה לקויה שגורמת לרוב בעיות השמנה, איבוד חברים עקב הסתגרות בבתים וגם ניוון שרירים. כילד שגדל בירושלים של לפני שלושה עשורים, העברתי את השעות שאחרי הלימודים בעיקר מחוץ לבית, בבניית מחנות בשדה, במשחקי כדורגל וכדורסל, בכיבוש דגלים, מחבואים ועד שלל ענייני חוץ אחרים."

הספר 'גחלים מבשלות' עונה על הצורך ועל הגעגוע: זהו מדריך בישול אינטראקטיבי המשלב חינוך, צומח ארץ ישראלי ומתכונים שונים ומפתיעים לבישול על מדורה; מתוקים ומלוחים, משביעים ומרווים. המתכונים מוגשים באופן המעודד שיתופי פעולה ועבודת צוות בין כל הנוכחים – קטנים כגדולים. במשך שנות פעילותי בשטח, עם אלפי מטיילים, אספתי משימות, חידות, משחקים וכן כן גם קודרים, וכולם מכונסים בספר. מתכוני הבישול על מדורה מהווים בסך הכל אמצעי להשגת מטרות אחרות חשובות:

- יציאה החוצה - הכרת הארץ, נופיה ובעיקר צמחיה.

אגודת מורי הדרך בישראל
חברות אגודת מורי הדרך בישראל

ISRAEL TOUR GUIDES ASSOCIATION
Leading tourism in Israel

4

- פיתוח מיומנויות חברתיות (דינמיקה קבוצתית, תקשורת בין אישית, עבודת צוות).

- פיתוח כושר אלתור ויצירתיות בעזרת הבישול.

- לא לפחד להעז לנסות דברים חדשים.

- לא לפחד מפני כישלונות ולמידה חווייתית ובונה דרך הצלחות.

לאור הצלחת הספר, אני מציע גם הרצאות, סדנאות בישול וכמובן טיולים. מתנה מושלמת לחגים הקרבים, יחידים, קבוצות וועדים.

ניתן לרכוש את הספר או לתאם הרצאות/סדנאות/טיולים באחת מהדרכים הבאות:

בטלפון: 052-8828802

[גחלים מבשלות](#)

השארת הודעה בדף הפייסבוק

במייל: regeveylon@gmail.com

יש רגע נגר ממצוקה / מאת שרה שוב

יש רגע נגר ממצוקה כאור שמש
 מעריכה על מישורי הלים
 בארות שחרבו מצלקות נופי נדוד עד לפאת השכחה
 ריח לענה נח בערוצים, ברק חצצים
 ועפר עין
 אדם בחושיו מלטף את השממה.
 דועד הולך ונמשך היום, אט אט
 לומד הוא להבין לשון צמאה
 הוא מקשיב לחריקת שרשים צחיהים בהנעצם בסלע.
 יש ובציוצו החד והנוגה של עפרוני
 (צבעו כצבע אדמה דלה ומעופו נבעת)
 הוא שומע את קולו של המדבר
 דובר את חרותו.

מתוך ספר השירים "יוקרת" הוצאת אל"ף 1958

משולחן האגודה

5.3.19

לכבוד

מר יוסי פתאל, מנכ"ל

לשכת מארגני תיירות נכנסת לישראל.

הנדון: הודעתך לעיתונות ולמשרד התיירות

מ 4.3.2019

א.1

לשכת מארגני תיירות נכנסת לישראל ואגודת מורי הדרך בישראל, האיגוד המקצועי היציג של מורי הדרך בישראל, מתנהלים כמעסיקים ועובדים מזה שנים רבות על פי הסכם קיבוצי חתום ומחייב את שני הצדדים.

מורי הדרך לשוק הסיני הם מורי דרך מוסמכים כמו כל מורי הדרך האחרים, לכן הם מחויבים לעבוד על פי ההסכם הקיבוצי והחוק בישראל.

במידה וישנן בעיות בהעסקת מורי דרך לשוק הסיני כפי שצוין בהודעתכם, קיימת מערכת משותפת לפתרון הבעיה. לא מעט פעמים מערכת זו תופעלה לשביעות כל הצדדים.

רוב מורי הדרך לשוק הסיני עובדים על פי חוק וההסכם הקיבוצי ומקבלים את שכרם בתלוש שכר מסודר וחוקי או מגישים חשבונית כחוק על פי סיכום עם הסוכן המעסיק.

במכתבך משתמע כי כך מתנהלים מורי הדרך לשוק הסיני.

אגודת מורי הדרך מתנגדת ומתנערת מקביעה זו לטובת רוב המדריכים העובדים ברמה אתית ומקצועית גבוהה, כפי שחברי הלשכה מתנהלים.

הטבה לחברי האגודה: ביטוח מקצועי למורה דרך - לשנת 2019

אנו שמחים לבשר כי נחתם הסכם ביטוח לשנת 2019. גם השנה אגודת מורי הדרך דאגה להצעה מיטבית ואטרקטיבית במסגרת האגודה. בפרמיה המותאמת לרגולציה וגם בכיסוי הביטוחי, שהינו רחב ומעמיק, שמרנו על סכומי ביטוח גבוהים ומותאמים לסיכונים של מורי הדרך בישראל

ההתקשרות הנה עם חברת הראל ובאמצעות א מתן ביטוח ופיננסים, המלווים אותנו זה שנה חמישית

הביטוח מיועד לחברי אגודת מורי הדרך בישראל**

שימו לב! יש לשמור. תקופת הביטוח מיום ההצטרפות עד לתאריך 31.12.2019 –
על רצף ביטוחי כדי שלא ייווצר מצב שאינכם מבוטחים. הביטוח תקף עד סוף
השנה בלבד ולא לשנה מיום ההצטרפות

קיבלנו הערות ותלונות לגבי מחירו של הביטוח, וגם אנחנו יצאנו להשוות. בדקנו הצעות מחיר שהעלו מורי דרך שפנו אלינו. אכן יש הצעות זולות יותר - וגם התמורה אותה אתם מקבלים (=הכיסוי) קטן יותר. כמו כן, ההבדל בין ההצעות הוא כשקל אחד ליום, לשנת ביטוח. בהפרש זה, אתם מקבלים ביטוח חזק של חברת הראל, סוכן תומך, גב של האגודה וייעוץ משפטי על ידי עורך הדין של חברת הראל. **!!! כל זה לא שווה תוספת של שקל אחד ליום. האגודה**

תאגיד רישום נוסף לרכבים מדבריים- הודעת מזכירות האגודה

שלום חברים

בעקבות ביקוש מחברי אגודה רבים, אגודת מורי הדרך פותחת בימים אלה תאגיד רישום נוסף לרכבים מדבריים .

המעוניינים להירשם בתאגיד החדש שלנו :

שלחו בבקשה בסריקה (נא להקפיד על איכות טובה) , לכתובת

המייל <mailto:samankal@itga.org.il>

את כל המסמכים הבאים :

1. רישיון הרכב המדברי
2. רישיון נהיגה
3. רישיון מורה דרך בתוקף
4. ביטוח חובה לרכב
5. חברות באגודת מורי הדרך בישראל - חובה. (מי שטרם חידש חברות, מוזמן לחדש בקישור אשר בחתימה שלי)
6. תשלום עבור תאגיד הרישום לרכב מדברי לשנת 2019 בסך 150 ₪ כולל מע"מ . ניתן להעביר פרטי כרטיס אשראי באמצעות הקישור המצ"ב או בשיחה טלפונית למשרד.

בהמשך, המסמכים יישלחו למשרד התחבורה, שיפיק רישיונות הפעלה עבורכם.

בברכה,

בתיה זינגר-גולן,

סמנכ"לית תפעול,

אגודת מורי הדרך בישראל.

טל': 03-6186411, פקס: 03-6181389

שימו לב- עברנו לכתובתנו החדשה:

בית קליפורניה: יגאל אלון 120, פינת תוצרת הארץ 3 תל אביב קומה 1

בית הכנסת הגדול – מזכרת בתיה/ מאת יואל פיקסלר

בית הכנסת הראשון היה אחד משני מבני הציבור הראשונים שנבנו במרכז המושבה בשנת תרמ"ו, בין ארבעת הקזרמות.¹ בית הכנסת במזכרת בתיה היה בית הכנסת הראשון שנבנה במושבות יהודה.² בית הכנסת היווה את המרכז הרוחני והחברתי של המושבה, בו התכנסו מלבד לתפילות גם לארועים מיוחדים. אחד מהארועים המיוחדים הללו היה בעת ביקורו של הברון רוטשילד במושבה בשנת תרמ"ז (1887) אשר זכה לסיקור נרחב בעיתונות התקופה.³

"בט"ז באייר תרמ"ז בהיות הנדיב בראשון לציון, באו כל איכרי עקרון לראשון לציון על סוסים וקני רובה בידיהם להביאו עקרונה.... בבוא הנדיב אל שער התלפיות, ירד

¹ המאמר פורסם בגליון מס. 38 של "ציוני דרך, כתב עת לתולדות מזכרת בתיה וארץ ישראל" תשע"ו. תיאור מבנה בית הכנסת והבתים הראשונים במזכרת בתיה מופיע במאמר "הגרעין ההיסטורי של מזכרת בתיה" ב"ציוני דרך" גליון מספר 26. תודה ליעל ביר שהסתייעתי בעבודתה הסמינריונית בנושא.

² "ההד" שנה ג' גליון ח' אייר תרפ"ח.

³ "המגיד", תרמ"ז גליון 22, 24. "המליץ" תרמ"ז גליון קי"ב. "החבצלת", תרמ"ז גליון 25.

מעל המרכבה ויישק לספר התורה ויסר אל בית התפילה. שם ברך את האורח בברכת "מי שברך" ועשה אזכרה לנשמת אימו בתפילת "אל מלא רחמים" והנדיב אמר קדיש.

ויצא אל השדות וירא אותם מעוטפים בר ומראם יפה עד להלל וישמח". ועוד באותו הערב שב הברון יחד עם רעייתו אל המושבה "ותהי ראשית מלאכת האורחים לבוא לבית התפילה שם הודיע הברון לכל תושבי המושבה: בני חביבי מתנה טובה הבאתי לראשון לציון אבל לא זכו בעיני, ואינם שווים לה. אמרתי לקרוא את המושבה ההיא על שם נשמת אמי ני"ע אשר נפטרה בשנה זו, אך נחמתי, כי המושבה הזאת, אשר אשמת יושביה גדלה, איננה ראויה להיקרא בשמה, ע"כ לכם אתננה, ומושבתכם לא עוד "עקרון" תקרא כי אם בשם "מזכרת בתיה" תקרא מעתה והלאה". הנה כי כן, שמה של מזכרת בתיה ניתן לה על ידי הברון רוטשילד במעמד רעייתו וכל תושבי המושבה בבית הכנסת.

מייסדי המושבה היו כולם "עובדי אדמה מנעוריהם כשרים ויראי ה' למאוד" ומובן מאליו כי אורח חייהם היה במהלך השבוע משולב בעבודת האדמה ותפילות שלוש פעמים ביום, ולאחר העבודה, בערב, בלימוד תורה. בהפוגות בין עונות חקלאיות ניצלו המתיישבים את הזמן להגברת לימוד תורה בבית הכנסת. משהגיעה תלונה מאת הפקידות אל הברון שהם "מאריכים יותר מדי בתפילותיהם ערב ובוקר וצהרים ומתבטלים על ידי זה ממלאכתם" ענה הברון אל מנהל המושבה אוסוביצקי "ויצווה עליו להגיד לאיכרים בשמו לאמור: עבדו את ה' אלוקינו בכל אוות נפשכם והאריכו בתפילה כחפץ לבכם ואיש אל יפריעכם".⁴ מבקרים שונים אשר ביקרו במושבה תארו את אשר ראו עיניהם ותמיד הדגישו את האווירה היהודית ששררה במושבה, כגון תיאורו הנרגש של מרדכי בן הלל שביקר במקום בשנת תר"ן (1890): "ואבוא בערב מועד צאת הכוכבים לעקרון, ומה ראו עיני? עיר קטנה שבליטא לנגד עיני – לו היה עלי להוציא משפט על פי הקולות אשר עלו באזני מחלונות היציע השלישית של בית חומה גדול, הוא בית המדרש, הקולות הידועים וניכרים, קול המון העם בלמדו תורה... ועליתי במעלות בית התפילה, סביב שולחן ארוך מצאתי כמעט כל בני המושב יושבים ולומדים משניות, כי זה היה "בין מנחה למעריב", וזמן החריש עוד טרם יגיע בארץ, על כן עתות הקולוניסטים בידיהם והמה קובעים עיתים לתורה, הכל כנהוג

⁴ "המגיד", תרמ"ז גליון 43.

בערי ליטא. בעיניים מלאות שמחה ואהבה הבטתי על המראה הזה". נוסח התפילה בבית הכנסת נקבע לפי נוסח אשכנז על פי מנהגי הגר"א.⁵ כמובן שאירועים משמחים בחיי הקהילה, כגון בריתות וחתונות נערכו בבית הכנסת. הברית של בכור הבנים, ישראל הרשקוביץ, נערכה בבית הכנסת ותוארה בכתבה בעיתון "המגיד".⁶ ליד בית הכנסת הוקמו מוסדות כגון: "חברת משניות" ו"חברת הש"ס" אשר מימנו כתיבת ספר תורה ורכישת ש"ס דפוס וילנא לבית הכנסת. "חברת גמילות חסדים" אשר העניקה הלוואות ללא ריבית. "חברת ביקור חולים" לסיוע בטיפול בחולים, ו"חברה קדישא" לטיפול בנפטרים במושבה. כל האמור לעיל מצביע על בית הכנסת כמוסד רוחני וחברתי מרכזי בחיי המושבה בארבעת העשורים הראשונים של מזכרת בתיה.

בתאריך ג' במנחם אב תרע"ג (6/8/1913) יצא מכתב מטעם ועד המושבה אל הרב אברהם יצחק הכהן קוק, רבה של יפו והמושבות, ובו הם מתארים את מרכזיותו של בית הכנסת ובית המדרש (הראשון) בחייה הרוחניים של מזכרת בתיה, ומסבירים את פנייתם אליו בכך "שלאבוננו כעת מטה לנפול ואין לנו שום עצה להקימו ולהעמיד הריסותיו, וההכרח לסגרו על מסגר ולעשות מנינים בודדים בבתים של יחידים... ומי כהחכם ידע פשר דבר איך להושיענו". בהמשך המכתב הם מבקשים ממנו "לכתוב בעדנו לנדיבי עמנו המתנדבים בעם, ויתגלגל הזכות ע"י זכאי שיאמנו דברכם ויעמידו לנו בית מדרש גדול שיתנוסס לתפארה במושבתנו על אדמתנו אדמת הקודש ארץ האבות".⁷ ממכתב זה עולה הד מן העבר כי כעשרים ושבע שנים לאחר בניית בית הכנסת הראשון נאלצו תושבי מזכרת בתיה לסגור את שעריו עקב מצבו הפיזי, ולהתחיל בגיוס כספים על מנת לבנות בית כנסת חדש.

לא ברור אם אכן מבנה בית הכנסת הוכרז כמבנה מסוכן "ונסגר על מסגר", כנכתב במכתב לרב קוק, או אולי היה זה לתקופה קצרה, אך הניסיון לגיוס המשאבים כנראה לא צלח במשך כשתיים עשרה שנה. בשנת תרפ"ה (1925) ערך הברון רוטשילד

⁵ יתכן ומנהג זה הובא ע"י המתיישבים הראשונים מפבלובקה, אך יתכן והם אימצו את המנהג מאנשי הישוב הישן בירושלים שאת מנהיגותם הדתית קיבלו עליהם מייסדי מזכרת בתיה.

⁶ "ציוני דרך" גליון מספר 33.

⁷ על המכתב חתומים חברי ועד המושבה: ישראל ארקין, יוסף צבי מלר, ישראל הרשקוביץ, יעקב מאיר ארקין, שלמה שקולניק ואברהם גלמן.

את ביקורו האחרון בארץ ישראל בלויית אשתו אדלהד – עדה, אשר הגיעה בגפה למזכרת בתיה עקב בריאותו הרופפת של בעלה. במהלך ביקורה זה ביקרה הברונית בבית הכנסת הישן, ביקור אשר הניע אותה, ככל הנראה, לנדב תרומה לבנייתו של בית כנסת חדש במושבה.⁸

בית הכנסת תוכנן על ידי הארכיטקט התל-אביבי פנחס היט בסגנון אקלקטי, שרווח באותם ימים בתל-אביב, מבלי להיוועץ באנשי המושבה. כך נבנה בית הכנסת עם עזרת נשים קטנה מזו שהיתה בבית הכנסת הראשון. את בית הכנסת החדש בנו על רומה של המושבה, בסמוך למקום מגדל המים.⁹

תיאור בית הכנסת

החזית

את חזית בית הכנסת מעטרות שתי כיפות נחושת בראשי שני צריחי מגדלים בשני האגפים, ומתחת כל צריח ממוקמים שני חלונות מאורכים שראשם מקושת בקשת "טיודור" האופיינית לסגנון "הגותי הניצב".¹⁰

בדופן הפונה כלפי חוץ בשני מגדלי האגפים קבועים שלושה חלונות מאורכים בכל צד, האחד בקומה הראשונה ושנים מעליו בקומה השנייה. בין שתי המגדלים באגפי החזית ממוקם פתח הכניסה הראשי לבית הכנסת ומשני צידיו שני פתחים. הפתח הימני מוביל לגרם מדרגות אל עזרת הנשים.¹¹ מעל הפתח המרכזי קבוע חלון עגול ובתוכו משולבת מנורה בת שבעה קנים, משני צידי החלון העגול ממוקמים שני חלונות מאורכים שראשם מקושת, ומשני צידי כל חלון זוג עמודים הנושאים

⁸ אין לנו עדויות על כך שבמשך שנים עשרה שנים לא התפללו בבית הכנסת המרכזי במזכרת בתיה, בעיתון "ההד" מופיעה כתבה על חנוכת בית הכנסת החדש ובו מתארים כי עקב גידולה של המושבה, צר היה בית הכנסת הישן מלהכיל את כל התושבים (עיתון "ההד" סיוון תרפ"ז).

⁹ באותה עת עמד במקום מיכל פח גדול אשר ממנו זרמו המים לבתי התושבים. מגדל המים נבנה בין השנים 1952 ו-1954. ראה ב"ציוני דרך" גליון מס. 27

¹⁰ סגנון גותי מאוחר שהיה מקובל באנגליה במאות ה-16-15, תודה לאדריכל ד"ר ברוך רביד.

¹¹ הפתח המרכזי ושני הפתחים בצדיו דומים לפתחי בתי הכנסת העתיקים בגליל, כגון: ברעם, חורבת עמודים, מרות, כפר נחום ועוד.

מעליהם מעין קורה. על גבי "קורה" זו נמתחות ארבע קשתות ומעליהן שני לוחות הברית עם כיתוב האותיות א - י. ראש קיר החזית מעוצב במעין גמלון שבראשו ניצבת מנורה בת שמונה קנים (חנוכיה) עשויה מתכת. מימין לפתח הכניסה הראשי ממוקם לוח שיש עם הכתובת: "מתנת הנדיב בנימין אדמונד והנדיבה אדלהד רוטשילד תרפ"ז".

האולם

בדרך מהכניסה הראשית אל הכניסה אל חלל אולם בית הכנסת עוברים דרך מבואה קטנה. לאולם בית הכנסת משני צדיו שמונה חלונות, ארבעה חלונות רחבים בכל צד עם קשתות "טיודור", ובנוסף קבועים שני חלונות מקושטים בקיר המזרחי משני צדי ארון הקודש, כאשר בחלקם העליון זכוכיות צבעוניות, מעין ויטראז'. במרכז הקיר המזרחי יש גומחה גדולה מקושטת ובה עומד ארון הקודש. מעל גומחת ארון הקודש נפתח חלון עגול עם זכוכית צבעונית בצורת מגן דוד.

חלל האולם בנוי בדומה לבתי הכנסת העתיקים שבגליל ובגולן.¹² האולם מחולק לארבעה חללים (סיטראות) על ידי שורות עמודים (סטווים).¹³ לאורך האולם, משני צדיו שלושה עמודים בכל צד, היוצרים חלוקה של האולם לאורכו לשלוש סיטראות, ובין שני העמודים המערביים ניצבים שני עמודים נוספים, שיוצרים חלוקה לסיטראה רביעית בצד המערבי של האולם, כך שלמתבונן

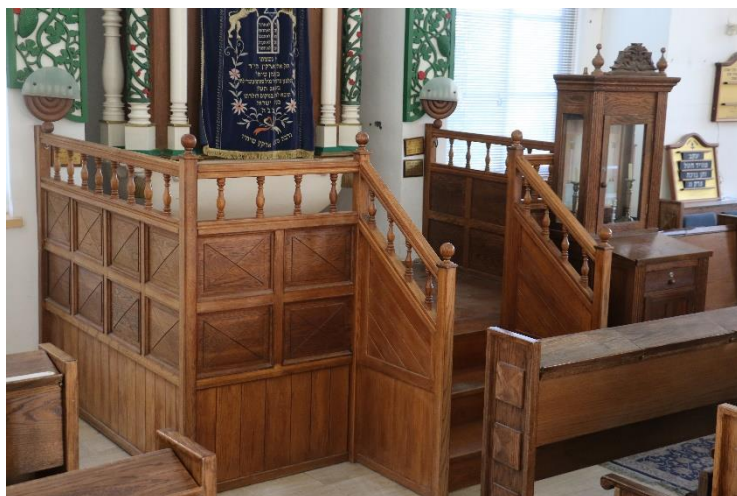
נראה כי העמודים מסודרים בצורת האות "ח" שפתחה לכיוון מזרח. העמודים מעוצבים ובראשם כותרת. הסיטראה המרכזית שנמצאת בין שתי שורות האורך של העמודים מחופה בגג מעוגל דמוי חצי חבית.

התקרה עשויה עץ וצבועה בצבע תכלת. במרכז של סיטראה זו ניצבת בימה

¹² מהמאות ה-2 ועד ה-6 לסה"נ, כגון בית הכנסת בכפר נחום ועוד.
¹³ המלים "סיטראה" ו"סטיו" לקוחות מעולם המושגים של בתי הכנסת הקדומים.

מוגבהת לקריאת התורה. לאורך שתי הסיטראות משני צידיה של הסיטראה

המרכזית ממוקמים ספסלי המתפללים, וכן לפני הבימה ומאחוריה.¹⁴ עמוד התפילה של החזן ניצב מימין למדרגות העולות לבימת ארון הקודש.

התקרה מעל שתי

הסיטראות בשני הצדדים, שטוחה ונמוכה יחסית לגובה התקרה הקמורה שמעל הסיטראה המרכזית. הגג מעל התקרות הוא גג רעפים דו-שיפועי.

בשנת תש"ן (1990) בוצע שיפוץ וחידוש מאסיבי בבית הכנסת ובמסגרתו הוחלפה הרצפה שהיו משולבים בה אריחים צבעוניים. כמו כן הוחלפו הריהוט, הבימות ועמוד התפילה של שליח הציבור. דלתות העץ בכניסה לבית הכנסת הוחלפו בדלתות זכוכית. החלל שנמצא מאחורי הפתח השמאלי בחזית בית הכנסת הוסב ל"עזרת נשים" לטובת הנשים המבוגרות שהתקשו בעליה ל"עזרת הנשים" שבקומה השניה.

עזרת הנשים

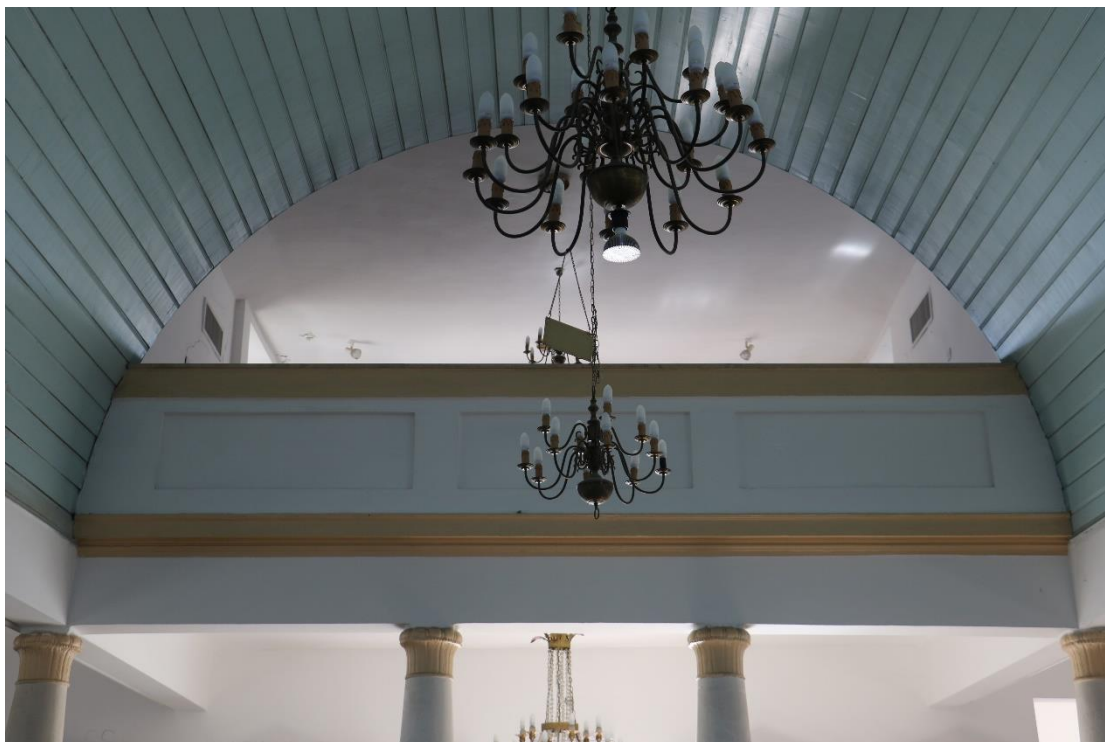
אל עזרת הנשים שבקומה השניה מוביל גרם מדרגות וב 22 מדרגות. חלל עזרת הנשים נמצא בצד המערבי, מעל הסיטראה המערבית ובהמשך של הסיטראה המרכזית שבעזרת הגברים. עולה כי אורכה של עזרת הנשים לא הגיע אפילו למלוא

¹⁴ הספלים שממערב לבימה נוספו בסוף שנות התשעים.

רוחבו של בית הכנסת.

ריהוט

ארון הקודש

ארון הקודש נבנה בשנת תרמ"ו (1886) על ידי אהרן זליג לויטה, מיישבת המצטרפים¹⁵, עבור בית הכנסת הראשון של המושבה. עם בנייתו של בית הכנסת החדש, הועבר אליו ארון הקודש. הארון עשוי עץ עם גילופים ופיתוחים מגוונים. משני צידיו ששה עמודים, שלושה בכל צד. העמוד האמצעי בכל צד עם פיתוחי פרחים וצמחים, לפניו ואחריו שני עמודים חלקים. לששת העמודים כותרות מרובעות עם גילוף מדורג. במרכז מעל הפתח תלויים פעמונים בשקעים גליים ומעליהם כתובת

¹⁵ "ציוני דרך" גליון מס. 26

בתוך מסגרות, מסגרת לכל שטים או שלוש אותיות: **ונתת על הארון מלמעלה כפרת זהב**.¹⁶ מעל הארון משני הצדדים ניצבים שני לפידים ובמרכז שני אריות התומכים בשני לוחות הברית עם כיתוב של עשרת הדברות במקוצר, ומעל לוחות הברית ניצב כתר. הארון כולו ניצב על רגל אחת באמצעו. משני צידי הגומחה של ארון הקודש צמודים לקיר פיתוחי עץ של אשכולות ועלי גפן.

נר תמיד

מעל ארון הקודש, מחוץ לגומחה, תלויה מנורת "נר תמיד" עשויה כסף, אותה תרם הברון רוטשילד לזכר אימו. על המנורה חרוט: **נדבת מאת ר' בנימין בארון ראטשילד אשר יסד מושב מזכרת בתיה לכבוד אימו מ' בריילא בת מ' גילכה באראנין ראטשילד נפטרה ר"ח אלול תרמ"ו לפ"ק.**

הבימה לקריאה בתורה

הבימה המקורית הועברה מבית הכנסת הראשון לזה החדש. בשנת תש"ן (1990) לערך, הוחלפה הבימה בבימה חדשה שעוצבה בצורתה של הבימה המקורית. בבימה המקורית היה

סליק לנשק עם פתח שפנה לכיוון ארון הקודש, שהיה בשימוש בתקופת המנדט הבריטי. סליק זה לא שוחזר בבימה החדשה.

¹⁶ הפסוק הנ"ל משובש. הפסוק הקרוב לו הוא בשמות פרק כה (כא): "ונתת את הכפרת על הארון מלמעלה".

על הבימה ניצבת תיבה המשמשת לקריאת התורה. התיבה, עשויה עץ וצבועה בלבן, הינה, ככל הנראה, פריט מקורי נוסף מבית הכנסת הראשון.

הבימה בחזית ארון הקודש

גם בימה זו הועברה מבית הכנסת הראשון והוחלפה בבימה חדשה שעוצבה כדוגמת הבימה המקורית. אל בימה זו מובילות שלוש מדרגות.

עמוד תפילה לשליח ציבור

עמוד התפילה שהועבר לבית הכנסת החדש מבית הכנסת הראשון נמצא כיום במוזיאון המושבה ע"ש ערן שמיר. עמוד התפילה החדש עוצב כדוגמת עמוד התפילה המקורי והוא ניצב מימין למדרגות של בימת ארון הקודש.

ספסלי ישיבה

גם ספסלי הישיבה למתפללים הועברו מבית הכנסת הראשון לזה החדש ובשנת תש"ן (1990), עת חידשו את ריהוט בית הכנסת, הוחלפו מושבי העץ במושבים חדשים ומרופדים. חלק מהספסלים המקוריים נמצאים גם כן במוזיאון המושבה.

ספריה

בצמוד לקיר המערבי של בית הכנסת ישנו ארון ספרים מפואר עשוי עץ. הארון, אשר נבנה בתחילת העשור הראשון של המאה ה-21, משמש את הספריה התורנית העשירה של בית הכנסת. הספרייה כוללת, בין השאר, ספרים עתיקים שהיו שייכים לראשוני המושבה, וכן ספרים ששימשו את התושבים בבית הכנסת ובית המדרש הראשון של מזכרת בתיה

בניית בית הכנסת וחנוכתו

בניית בית הכנסת ארכה עשרה חודשים בלבד ובראש חודש ניסן תרפ"ח (22/3/1928) נחנך בית הכנסת ברוב פאר והדר. אורחים רבים הגיעו לטקס חנוכת בית הכנסת, כולל תושבים ערבים מכפרי הסביבה, שידידותם עם תושבי מזכרת בתיה היתה מפורסמת. בין האורחים שהוזמנו אך נבצר מהם להגיע היה חיים נחמן ביאליק, אשר שלח מכתב ברכה לתושבי מזכרת בתיה, וכך הוא כותב:

לכבוד ועד המושבה של "מזכרת בתיה" – עקרון

א.נ.

הנני מודה לכם מאוד בעד הזמנתכם החביבה להשתתף בחגיגת חנוכת בית הכנסת במושבתכם. שמח אני שמחת אמת, כי הגעתם לידי כך לבנות במושבתכם בית לאלהים. זוכר אני את ביקורי בעקרון לפני 18 שנים. ראיתי אז את עמלכם ואת עניכם. רוצה אני להאמין כי הונח עתה לכם מעצבכם ומרוגזכם, ובנין הבית הקדוש הזה יעיד גם הוא כי באתם אל המנוחה מי ייתן והיה הבית הזה לכבוד ולתפארת לבני המושבה. ומצאו שם מנוחה ועונג לרוחם, להנעים עליהם את עמל חייהם ועבודת יומם, ולהוסיף להם ברכת שמים על ברכת הארץ.

בכבוד רב ובברכת בניין הארץ

ח.נ. ביאליק¹⁷

הד לחגיגה בו נחוגה חנוכת בית הכנסת ניתן למצוא בעיתון "ההד", אשר "יצא לאור פעם בחודש" בירושלים ואשר הביא "מן הנעשה בישראל, ביהדות, בעולם החרדי, בארץ ובגולה". בגליון של חודש סיון תרפ"ז מתואר בפירוט רב כל האירוע תוך ציטוט של דברי הדוברים.

נוסח התפילה בבית הכנסת החדש המשיך להיות כפי שנהגו בבית הכנסת הראשון, נוסח אשכנז עפ"י מנהג הגר"א. עד לסוף שנות השישים של המאה ה-20 הופעל ונוהל בית הכנסת על יד בני הדור השני והשלישי של המתישבים. בשנות השלושים של המאה ה-20 הגיעו שתי משפחות עולים מטריפולי שאנשיה היו שומרי תורה ומצוות, ועל אף נוסח התפילה השונה, הם השתלבו היטב בפעילות בבית הכנסת, עובדה שתרמה רבות להיקלטותם החברתית במושבה.¹⁸ בשנות החמישים הוקם המושב גני

יוחנן בסמוך למזכרת בתיה ואליו הגיעו בעיקר משפחות ניצולי שואה ממזרח אירופה ומספר משפחות יוצאות צפון אפריקה. רבים מתושבי גני יוחנן הגיעו לתפילות בבית הכנסת במזכרת בתיה וחלקם שימש כבעלי תפילה ואף נטל חלק בניהול המקום. מציאות חדשה זו נתנה תנופה לחיי הרוח במושבה ותרמה רבות לקליטת העלייה של העולים החדשים במדינה הצעירה.

בימים אלו, שמונים ושבע שנים לאחר אותו מעמד מרנין בו חנכו את בית הכנסת, התערערו מוסדות המבנה ובית הכנסת עומד סגור ומשמים מאין מתפללים עקב

¹⁷ אגרות חיים נחמן ביאליק, תל אביב 1939.

¹⁸ משפחות נעים ושווילי.

סגירתו מחשש לשלום המתפללים. אנו תקווה כי במהרה יחוזקו מוסדי ארץ ובית הכנסת יפתח את שעריו אל הרינה והתפילה.

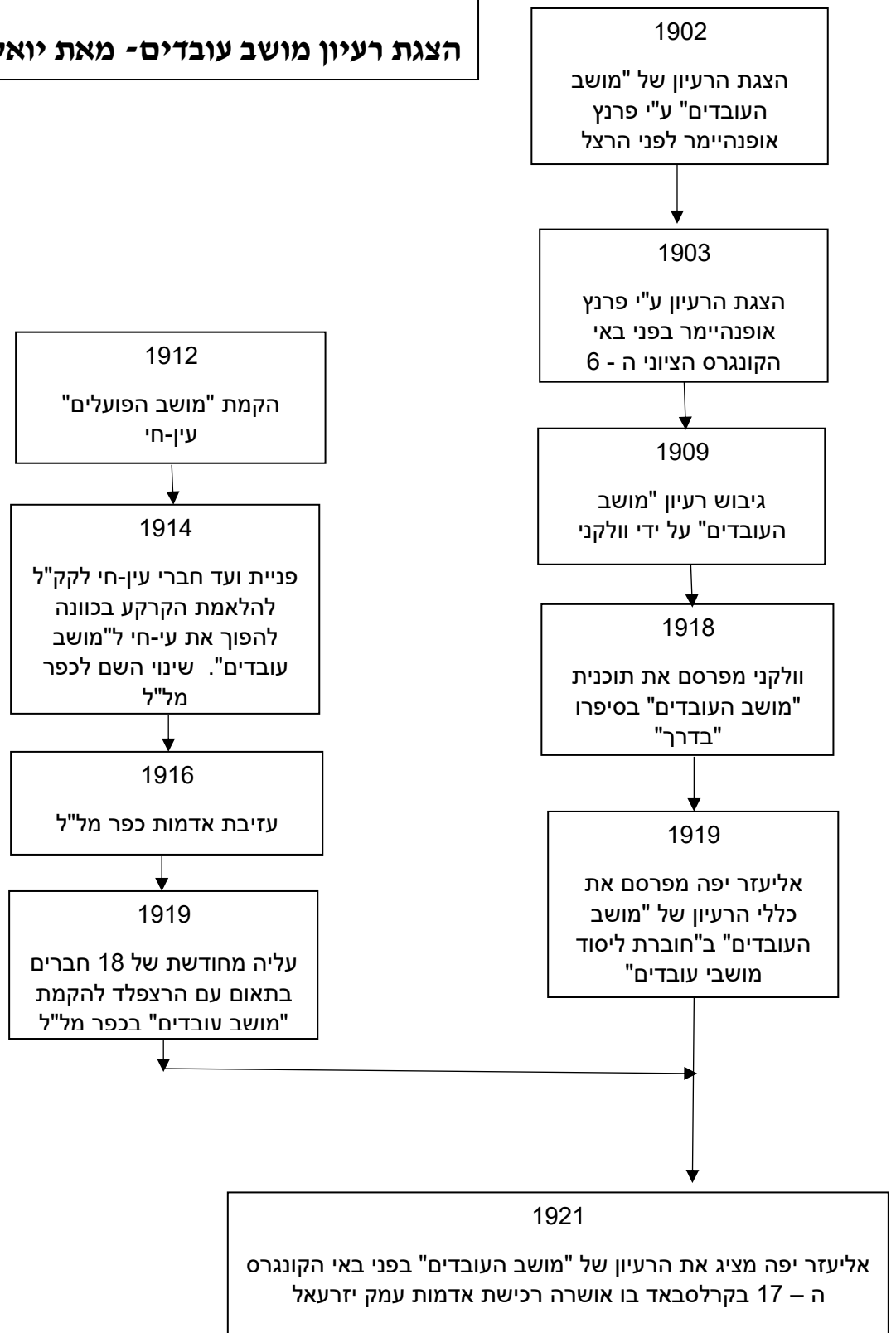
המאמר נכתב ב – 9/2015 ובית הכנסת עדיין סגור.

יואל פיקסלר

אדר א' תשע"ט

3/2019

הצגת רעיון מושב עובדים - מאת יואל פיקסלר

דמותו של יוחנן המטביל והקשר לכת מדבר יהודה - מאת גילי שולץ

ניתן ללמוד על דמותו ואופיו של יוחנן המטביל וכן על כת האיסיים/כת מדבר יהודה, בתשובתי אסתמך על המקורות ואערוך השוואה בה אפרט נקודות דמיון ושוני בין חברי הכת האיסיים לדמותו של יוחנן, כל זאת במטרה לגבש עמדה מבוססת, על קורותיו של יוחנן המטביל.

חזות

ע"פ יוספוס חברי כת האיסיים לבושים בלבן ואילו יוחנן על פי האוונגליונים לבוש שיער גמלים וחגורת עור, אפשרי שהיה זה בלבן, אך אין הכרח. יוחנן מוזכר באוונגליונים מתי ומרקוס לבוש תמיד באותם הבגדים, אין אזכור לבוש שונה, בהתאמה ליוספוס שכותב כי איסיים אינם מחליפים בגדים.

(יוספוס / "ולובשים תמיד בגדים לבנים" + "אין הם מחליפים בגדים או נעליים", מתי ומרקוס / "לבושו הָיָה מְשֻׁעַר גְּמָלִים וְחֲגוּרַת עוֹר עַל מְתָנְיוֹ").

מרחב גיאוגרפי בו פעילות דתית

לפי יוספוס אין לחברי הכת עיר משלהם, אלא פזורים בכל הערים ורבים, ע"פ סרך היחד פועלים במדבר ובערבה וע"פ האוונגליונים אזור פעילותו של יוחנן הוא במדבר יהודה ולוקס מוסיף גם בכיכר הירדן, בכתבי יוספוס מתואר פיזור שונה מבשאר המקורות, אולי יוסף צודק, כי במדבר לא הייתה להם עיר מוסדרת, אלא מקום התרכזות לצורך פעילות דתית ואל הזרם הצטרפו מכל מרחבי הארץ, אולי יוספוס שלא היה אחד מהם, לא הכיר את אזור פעילותם.

(יוספוס / בכל עיר ועיר יושבים רבים מהם, סרך היחד / " כתוב במדבר פנו דרך .. ישרו בערבה מסלה לאלוהינו")

קשרים בית חברי הכת

בכתבי יוספוס מתוארים קשרי שיתוף הדוקים בתוך הכת, במקורות המובאים לא הייתה התייחסות לקשריו האישיים של יוחנן עם המאמינים.

(יוספוס / "עולים על חברי האסכולות האחרות בקשרי האחוה ההדוקים ביניהם" + "נפלאה אצלם רוח השותפות" "כל המצטרף לכת מעביר את נכסיו לכלל העדה")

חיי צנע והסיגוף -

יוספוס מתאר את האיסיים ככובשי יצר הרע, המתרחקים מהנאות הגוף, הם בזים לעושר ובזים לחיי נישואין בשל אי נאמנותן של נשים, אוכל ושתייה אוכלים לשובע בלבד, בהתאמה לאוונגליונים מתי ומרקוס, יוחנן אוכל מעט ובצניעות – חגבים ודבש היער, אין אזכור של יוחנן בהקשרן של נשים ותענוגות.

(יוספוס / "מתרחקים מהנאות הגוף ..לא להיכנע לתאוות" + "נשמרים מפריצות נשים ומאמינים שאין אישה השומרת אמונים לגבר אחד בלבד", "אוכל ושתייה מוקצבים להם כדי שובע בלבד.. וכובשים את זעמם", מתי ומרקוס / "מֵאֲכָלוּ חֲגָבִים וְדָבַשׁ הַיַּעַר").

קבלה לכת + קבלת עקרונותיה

על פי יוספוס האיסיים משתפים את רכושם עם הקבוצה, פונים לילדים צעירים די לקלוט תורתם לצורך הצטרפות, נדרשות שבועות דתיות וחברתיות, כמו משפט צדק, נאמנות לחברי הכת ושמירת סודותיהם, במקורות המובאים אין התייחסות לקבלה לכת אליה שייך יוחנן, אך ניתן להסיק כי טבילה במרכזה.

(יוספוס / "כל המצטרף לכת מעביר את נכסיו לכלל העדה" "מקבלים..ילדיהם של אחרים בגיל שבו הם נוחים לקלוט את תורתם" "המבקש להצטרף לכת... עליו להישבע שבועות אימתניות").

טקס הסעודה

יוספוס בכתביו מתאר כי לאחר היטהרות מתכנסים האיסיים בדממה לאולם הסעודה שהינו בלעדי לחברי

הכת, האופה מחלק את הלחם וסועדים ביחד, שלא מהמקורות המצורפים ידוע לנו כי ישוע ותלמידיו נהגו

להתכנס ולאכול יחדיו, בסעודתו האחרונה ישוע בצע את הלחם והגיש לסובבים, כך גם בתחייתו.

(יוספוס / "ובהיותם מטוהרים נכנסים לאולם הסעודה כאל מקום מקודש" + "מתיישבים בדומייה, האופה מחלק את כיכרות הלחם לכל אחד בתורו")

טקס הטבילה – "טבילת טהרה פולחנית ומוסרית" (מתוך הנצרות הקדומה / רבקה ניר, ציטוט של דוד פלוסר) לפי יוספוס האיסיים נאספים במקום קבוע בשעה החמישית לטבול במים קרים, גם אחרי צואה טובלים במים קרים, בסרך היחד האיסיים מטיפים שטבילה לא מתקבלת ללא אמונה שלמה, על פי יוספוס והאוונגליונים מתי, מרקוס ולוקס יוחנן סחף אחריו המונים שמתוודים בפניו ונטבלים על ידו, דמות כריזמטית.

(יוספוס / "עובדים במרץ .. וטובלים את גופם במים קרים" "הפרשת צואה .. לרחוץ את גופם במים .. כאילו היא מטמאה", סרך היחד / "וכל המואס לבוא בברית אל... לכול חוקי אל יטהר בשרו, להזות במי נדה, ולהתקדש במי דוכו. מתי / "אָז יִצְאוּ אֵלָיו יְרוּשָׁלַיִם וְכָל יְהוּדָה וְכָל כְּפָר הַיַּרְדֵּן וְהַטְּבֵּל עַל־יַדְיוּ בַיַּרְדֵּן כְּשֶׁהֵם מִתְנַדְּדִים עַל חֲטָאתֵיהֶם", מרקוס / " יִצְאוּ אֵלָיו כָּל אֶרֶץ יְהוּדָה וְכָל אֲנָשֵׁי יְרוּשָׁלַיִם וְהוּא הַטְּבִיל אוֹתָם בְּנְהַר הַיַּרְדֵּן בְּהֵיחֹתָם מִתְנַדְּדִים עַל חֲטָאתֵיהֶם", לוקס / "וְהִכְרִיז אֶת טְבִילַת הַתְּשׁוּבָה לְסִלְחַת חֲטָאִים... הַמּוֹן הָעַם שֶׁיִּצְאוּ לְהַטְּבֵּל", יוספוס / שאנשים מכל הסוגים היו מתכנסים (אצלו), מאחר ששמחו מאוד לשמוע דבריו + האיש הטוב הזה, שקרא ליהודים... להתכנס יחד ולקבל את הטבילה).

אופי דתי

יוספוס מזכיר כי האיסיים יהודים במוצאם, מתאים לאוונגליונים בהם מוזכר כי יוחנן בן למשפחת כוהנים ובאוונגליון לוקס סיפור לידתו המלא של יוחנן. לפי יוספוס האיסיים מחמירים במצוות הדת בין המאמין לאל ולסובבים, כמו שבת, שוקדים על ספרי הקודש שלהם, סוברים ששמן מטמא ומקפידים שעורם יבש, לפי האוונגליונים מתי, מרקוס ויוחנן, מתואר יוחנן כאיש בעל אמונה שלמה ומטיף לתשובה מלאה, אנו יודעים לפי האוונגליונים מתי ומרקוס כי יוחנן הינו שומר מצוות, מטיף להורדוס שלקח אישה אסורה למרות שסכנה שבכך, לבסוף ההתבטאות הזו תביא למאסרו ומאוחר יותר למותו. על פי יוספוס יוחנן מטיף לאמונה מלאה באל ולקיום מצוות שבין אדם לחברו, לתיקון הדרך, בכדי להביא לגאולת אחרית הימים.

(יוספוס / "האסכולה השלישית, שנודעה כמחמירה בנוהגי הקדושה" + "שוקדים שקידה רבה על כתבי הקדמונים" + "הם מחמירים מכל היהודים באיסור מלאכה בשבת" + "הם סוברים כי השמן מטמא את הגוף... מקפידים שעורם יהיה יבש",

מתי / "אני אומר לכם שמון האבנים האלה יכול אלהים להקים בנים לאברהם" שובו בתשובה, כי קרבה מלכות שמים" מתי + יוחנן / "קול קורא במדבר פנו דרך יהוה, ישרו מסלותיו", מרקוס "איש צדיק וקדוש", מתי / "אסור לך לקחת אותה", מרקוס / "אשת אחיך אינה מתרת לך", לוקס / "מי שיש לו שתי כתנות יחלק עם מי שאין לו, ומי שיש לו מזון יעשה פן גם הוא...אל תעשקו איש ואל תגזלו, והסתפקו במשפחתכם", יוספוס / "האיש הטוב הזה, שקרא ליהודים לעשות מעשים טובים ולנהוג בצדקות בין אדם לחברו + הנשמה טוהרה קודם לכן עלידי מעשים טובים".

יחס לזרמים שונים ביהדות -

לפי סרך היחד האיסיים רואים בצדוקים זרם שצריך תיקון בכדי לפעול כרצונו של האל ובסמוך הטפה כי ההולכים בדרך הרשעה לא יטהרו, אלא אם יחזרו בהם, על פי האוונגליונים מתי ולוקס יוחנן מתייחס לפרושים ולצדוקים כאל חוטאים בדרכם ואף מכנה אותם צפעונים הצפויים להיענש אם לא ישנו דרכם.

(סרך היחד / "שבועת אסר לשוב אל תורת מושה ככול..לבני צדוק הכוהנים שומרי הברית ודורשי רצונו..אנשי העול ההולכים בדרך הרשעה...אל יבוא במים לגעת בטהרת אנשי הקודש, כי לוא יטהרו, כי אם שבו מרעתם, כי טמא בכול עוברי דברו". מתי ולוקס - "ילדי צפעונים, מי הורה אתכם להמלט מן החרון הבא? לכן עשו פרי ראוי לתשובה" "את המוץ שרף באש בלתי נכבית" "כל עץ אשר איננו עושה פרי טוב, יגדע וישלך לתוך האש")

אסכטולוגיה -

יוספוס מציג בהתייחסו לאיסיים תפיסת אחרית ימים לפיה רק החוזר בתשובה מחטאיו יזכה לגאולה באחרית ימיו ומחלל השם יומת, הנפש בת אלמוות לעומת הגוף המתכלה, יוספוס מתאר כי בין האיסיים ישנם נביאים חוזי עתיד, על פי האוונגליונים מתי, מרקוס, לוקס ויוחנן ההמונים חשבו את יוחנן לנביא. על פי מתי, מרקוס, לוקס ויוחנן, יוחנן מבשר את בואו של המלך המשיח שיגאל את האנושות, "קול קורא במדבר.. פסוק הלקוח מישעיהו הנביא ומהבשורה על פי ארבעת האוונגליונים, כמו כן מוזכר אף במגילות שנמצאו, הציטוטים מהם לפרשנותי מתייחסים לכך שהחוטאים יענשו והצדיקים יתוגמלו, בנוסף על פי המגילות מדובר על בשורה זהה במדבר לחזור לדרך הישר, כבשורה לפני אחרית הימים, נעזרתי אף בארבעת הבשורות, תיאור של מלאך המפנה ומפלס דרך למשיח

בן אלוהים, במדבר יוחנן מטיף ליושר ולטבילת תשובה לשם סליחת חטאים, יוחנן מכין את הציבור הנטבל לבואו של משיח. בפסוק מובאים משלים כמו והיה העקב למישור והרכסים לבקעה ועוד, משולים לכוחו של המשיח העתיד לבוא, שאכן יראה לכל בשר שהאלוהים בו, ארבע הבשורות ביחד משלימות זו את זו ומתארות תמונה של הבשורה אשר הובטחה מפי נביאי התנ"ך, מתי מדגיש את ישוע כמלך, מרקוס מדגיש את ישוע כעבד אלוהים, לוקס מדגיש את אנושיותו של ישוע ויוחנן מדגיש את אלוהותו של ישוע המשיח, ארבעת התלמידים מציינים שפעולתו של יוחנן המטביל לא נעשתה מתוך יוזמה אישית של יהודי צדיק, אלא פעולתו הינה התגשמות נבואותיהם של הנביאים ישעיהו ומלאכי, ישעיהו מציין שלפני שכבוד אלוהים יתגלה, יקדים אותו מודיע אשר יקרא במדבר.

(יוספוס / "ישירים במשפטיהם... אחרי האלוהים יראים .. והמחלל שמו יומת...")
 סרך היחד / "ואז תצא לנצח אמת.. ויז עליו רוח אמת כמי נדה מכול תועבות שקר והתגולל ברוח נדה, סרך הברכות / למשכיל לברך את נשיא העדה .. ותואכל חרבה סרף ואין משיב", סרך היחד / " כתוב במדבר פנו דרך .. ישרו בערבה מסלה לאלוהינו" הם מאמינים באמונה שלמה שהגוף מתכלה מכיוון שהחומר שהוא עשוי ממנו הוא בן חלוף, ואילו הנפש בת אלמוות היא וקיימת לעד", " יודעים הם לחזות את צפונות העתיד.. כמעט לא אירע שגו בנבואותיהם", מתי / ("הוֹרְדוּס רְצָה לְהַרְג אוֹתוֹ, אוֹלָם חָשַׁשׁ מִן הַהֶמוֹן מִפְּנֵי שֶׁחָשְׁבוּהוּ לְנְבִיא"), מרקוס ולוקס / "יוחנן המטביל קם מן המיתים וְלָכֵן פּוֹעֵלוֹת בְּלוּ הַגְּבוּרוֹת" + "זֶה אֱלֹהִים", וְאַחֲרֵי אֵמָרוּ: "נְבִיא כְּאַחַד הַנְּבִיאִים", יוחנן / "בא להעיד על האור כְּדִי שֶׁעֲלֵפוּ וְאֵמִינוּ הַכֹּל", מתי / "אֲנִי אֵמְנָם מִטְּבִיל אֶתְכֶם בְּמִים לְתַשׁוּבָה, אֲךָ הִבָּא אַחֲרַי חֲזַק מִמֶּנִּי וְאֵינְנִי רְאוּי לְשִׂאת אֶת נְעָלָיו. הוּא יְטַבִּיל אֶתְכֶם בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ וּבְאֵשׁ", מרקוס ולוקס / "הִנֵּה חֲזַק מִמֶּנִּי בָּא אַחֲרַי, אֲשֶׁר אֵינְנִי רְאוּי לְהִתְכַּוֵּף וּלְהִתִּיר אֶת שַׁרוּף נְעָלָיו אֲנִי הַטְּבַלְתִּי אֶתְכֶם בְּמִים, אֲךָ הוּא יְטַבִּיל אֶתְכֶם בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ", יוחנן / "הבא אחרי הוא כְּבָר לְפָנַי, כִּי קֹדֶם לִי הָיָה.. הַחֲסֵד וְהָאֱמֶת בָּאוּ דָרְךָ יִשׁוּעַ הַמְּשִׁיחַ").

סיכום

לאחר השוואת בין קטעי המקור אותם הבאת בפנינו, ניתן להסיק כי קיים קשר בין יוחנן לכת האיסיים, במרחב הגיאוגרפי בו הם פועלים – מדבר יהודה, באורח החיים הצנוע שלהם ובאמונתם השלמה באל תוך מתן דגש למצוות בין אדם לחברו, טקס הטבילה רב המשמעות גם ברמת הטהרה וגם ברמה המוסרית, הטפתם כנגד החוטאים ותפיסת הצדוקים כחוטאים, תפיסתם כנביאים, התבשרותם על העתיד לבוא באחרית הימים, מלבד אלו רב המכנה המשותף, אך קיימות גם סתירות אחדות ולכן עד היום הנושא מוגדר "תעלומה" גם בקרב חוקרים בתחום ולמרות הדמיון הרב, אין הוכחה חד משמעית כי יוחנן השתייך לכת האיסיים.

בכבוד רב גילי שולץ- מורת דרך

סיפורו של רחוב שבט אשר - כתב-ניסים ביתן

רחוב אשר כשברקע מגדל השעון

מראה כללי של הרחוב-צלמה אריס ביתן

החמאם הקטן-צלמה אריס ביתן

הפתח הצלבני ברחוב אשר צלמה אריס ביתן

רחוב שבט אשר בעכו העתיקה נע ממזרח למערב . הרחוב ממוקם דרומית לחמאם הקטן וצפונית לחאן א-שונה. הבתים ניבנו ליפני כמאתיים שנה . החמאם שימש כבית מרחץ ליהודי עכו שחיו בסביבה.

הרחוב מצויין במפת עכו העתיקה אך בשטח אין סימון .

בתחילת 2019 זכו האחים נקש בחאן אל-עומדאן ובחמאם הקטן. הם אמורים לשפץ את החמאם ולהחזירו לפעילות מלאה כבימים עברו. החאן עצמו ישובץ ויעבור שימור יסודי כשמעליו יבנה מלון מפואר.

הרחוב נקרא "שבט אשר" על שם בני השבט שחיו ב"תל אשר" הקרוי בפי העם, גבעת נפוליאון.

בני שבט אשר זכו שעכו תיפול בנחלתם. ההכרעה נפלה לפני כ-3300 שנה, כשהוחלט בראשית ימי יהושוע על חלוקת הארץ לשבטים. הם בניגוד לגד האח מאותה אס, אוהבים את ארץ ישראל ולא נשארים בחו"ל. האשרים, אינם מקיימים את מצוות הורשת הארץ כאמור בשופטים א, לא: "אשר לא הריש את עכו". גם כשהם, האשרים, מתחזקים אינם משמידים, או לפחות מגרשים את הכנענים ומעדיפים לשבת בקרבם, ככתוב שם, שם לב: "וישב האשרי בקרב הכנעניי שבי הארץ כי לא הורישו". בתל אשר נתגלו שרידים ארכיאולוגיים, מתקופות הברונזה והברזל, התואמת את זמן התנחלות השבטים. בתקופה הישראלית זרם נחל הנעמן סמוך מאוד לתל עכו והוא שימש מעגן לספינות השבט. השבט שכן בתל משנת 1200 לפני הספירה ועד 722 לפני ה"ס. שבט אשר נעקר מעכו, בידי אשור.

מנחלת שבט אשר, הובא השמן הטהור לבית-המקדש, וכן השמן למשיחת המלכים כאמור, במדרש שכל טוב (בובר): "ורבותינו דרשו... שהיו מספקין למשחה ולמנורה...".

אשר, הוא בנה של זלפה, שפחת לאה, ופילגש ליעקב אבינו, היא נקראה כך משום ש"ענינה מזלפות דמעות...".³

זלפה, היתה היחידה שלא נאמר בה הריון: "...לפי שהיתה בחורה מכולן, ואין הריון ניכר בה, וכדי לרמות ליעקב נתנה לבן ללאה שלא יבין שמכניסין לו את לאה...".⁵ אשר גם סבל מאחיו שכינהו "עבד", ובכל זאת הצליח בצורה מפליאה לממש את ברכת אביו יעקוב ולפתח את זן הזית הטוב ביותר. מהשמן אשר התעשר, ובנותיו הנאות היו מבוקשות. בנות שבט אשר היו כה יפות עד: "...כי הזקנה.. היתה נאה וחזקה בנערה של שאר השבטים, והיו נשואות למלכים...".⁹ אשר מצליח לממש גם את ברכת משה, ובניו היו לוחמים מעולים. למרות עושרם אינם גאוותנים ואף שמחים לסייע לכלכלת שאר השבטים.

בספרי הקבלה מתוארים בני שבט אשר כמיוחדים במינם. כך ב"ספר צרור המור" של הרב אברהם סבע, מגולי ספרד מראשוני האחרונים, עמוד 129: "מאשר שמנה לחמו סמך אשר לגד לפי שהם אחים... וכן סמכו לגד לפי שגד מאס בארץ חמדה.. ונשאר בארץ טמאה. ואשר... להפך שנכנס לארץ טובה.. ושמנה..... שארצו היתה מגדלת שמנים ומעדנים למלכים בשמן אפרסמון ושמן זית למקדש.... ולפי שהיו בני

אשר רגילין בשמן היו חכמים הרבה שהשמן מפקח את הלב. ולכך הלך יואב לתקועה.....ויקח משם אשה חכמה ותקועה בנחלת אשר... שהם מאשרים העם ומיישרים אותם...מאשר לעצמו ולזולתו והוא שמח בחלקו....וכן מצאתי במדרש ברוך מבנים אשר על בנותיו של אשר שהזקנה כבתולה ובתולה אין לה דמים שנאמר ברזל ונחושת מנעליך...".

בספר "צור אמונה" של הרב יצחק כהן מעמוד 186: "...בזוהר חלק א, רלה ב' כתוב ר' יוסי ור' ייסא היו הולכים בדרך, אמר ר' ייסא... 'מה נאמר במקרא זה שכתוב מאשר שמנה לחמו? אמר לו איני יודע...אני ואתה נלך לבוצינא קדישא (רבי שמעון בר יוחאי)'.....מדוע נאמר מאשר ולא אשר שמנה לחמו? אלא שרוצה התורה לתאר לא את הלחם של אשר, אלא לחם של מישהו אחר שנהיית שמנה מאשר.....אשר היה 'שבט אמיד' מאוד ועם כל זה פשוט וחרוץ'. אשר לא נח על זרי הדפנה..אלא המשיך לפעול בעולם...עוד במעדר כמו הפשוט בפועלים....אשר לא דאג רק לענייניו הפרטיים אלא גם לכל העולם....שבט אשר הצטיין בטוב לב, בהתחברות לאחים, ועל אף עושרו לא נדבקה בו שנאה וקנאה, אלא היה רצוי לאחיו.....אשר כביכול מפרנס את השכינה.....מצפים מהאדם שיהיה טוב, יתן לאחרים, יעבוד באמונה, ובזה יפרנס את אביו שבשמים.....זהו היסוד של הקושייה שמופיעה בזוהר !...ר' יוסי ור'ייסא יכלו להבין ברכות רוחניות,.....ולכן הלכו לרשב"י.....ואומר כך 'ודאי הוא סוד החכמה...אשר ישב לחוף ימים ועל מפרצו ישכון...למה ישב שם? אלא מי שיושב בשפת הים משתמש בתפנוקי העולם. ואשר הוא הפתח העליון של הצדיק, שמתברך כדי להריק ברכה לעולם.....אין כאן שלילה של ההידבקות החומרית, אדרבה, יש כאן אחד העמודים שעליו קיים העולם. ממשיך רשב"י.. והוא ייתן מעדני מלך, מיהו המלך כנסת ישראל שממנה ניזון העולם בתפנוקים, ואשר נותן לה כל טוב וכל שמחה וכל הברכות. אמרו...אילו באנו לעולם לשמוע את זה דיינו. ...

הסוד הגדול של אשר. להיות איש חי טבעי, זורם, ולא שומר הכל במעגל הפרטי שלו, אלא משפיע על כלל ישראל, וממילא על השכינה, וממילא על תיקון העולם....."

דרשנים בני זמננו מתארים את שבט אשר כבעל גישה חדשנית ומקורית בלימוד התורה וזאת הסיבה ש: "לאשר הכי הרבה ילדים". הוא גם מתואר גם כמי שיש לו

את: "החכמה הכי עמוקה, כל מה שהוא עושה הוא עושה עם המודעות הכי עמוקה"10.

להרחבה ועיון	
1-	בא-בחרא דף קכב ע"א.
2-	בראשית ממ,כ.
3-	שכל טוב(בובר) בראשית ל ד"ה וירא.
4-	בראשית ל יג.
5-	רש"י בראשית ל יד"ה וחלד.
6-	רמב"ן שם,לו,יד"ה.
7-	מדרש תנחומא [ורשא] פרשת וישב.
8-	במדבר רבה(וילנא) פרשה ב.
9-	מדרש אגדה(בובר) במדבר א.
10-	קרליבך, שלמה בתוך עלון-שבת קרליבך- שבט תשס"ד

כתב-ניסים ביתן מורה דרך ארצי רשיון 8310 מתמחה בעכו 0545301012 אתר עמותת

הגדת פסח - כתב יעקב וידס

בשנת 2017 הנפיק השירות הבולאי סדרת בולים תחת הכותרת "הגדה של פסח" ומה כבר אפשר לספר לנו על ההגדה שלא קראנו בה במשך עשרות השנים שבה הסבנו סביב שולחן הסדר וכל אחד קרא בתורו קטע מתוכה, כשהוא משתדל מאוד שלא לקרוא את "רשע מה הוא אומר".

... ובכל זאת מפנה השירות הבולאי זרקור לעבר אגדות פסח אחרות שמשקפות דרך חדשה, נחישות ותקווה. הוא מפנה זרקור לעבר הגדות פסח שנקראו בלילות סדר ציבוריים. לילות סדר שנערכו בקיבוצים ולא רק בקיבוצים. הגדות אלה קבלו את השם הכולל "הגדה קיבוצית".

אנשי היישוב החדש בארץ ישראל, בעיקר מתקופת העלייה השנייה ואילך, היו חלוצים שהגיעו מבתים משכילים וציונים. רובם היו חילונים ועם זאת, היו לחגי ישראל משמעות רבה בזהות הציונית. הם שמרו על החגים ועל הסמלים, תוך כדי עיקור הקשר האמונתי ויציקת תכנים חדשים, שהתאימו לדעתם לתקופה ולצרכיה.

הגדות אלה נכתבו עם אוריינטציה ציונית חילונית ודגש על עבודת האדמה, אהבת הטבע, הצורך להתגונן ועוד. חלקו של האל הושמט מהן והודגשו חלקים אחרים מהסיפור המקראי להם הייתה משמעות לגבי דרכה של הקבוצה ומטרותיה.

הגדות אלו אמנם מבוססות על ההגדה המסורתית. המבנה שלהן דומה, אך מופיעים בהם טקסטים ואיורים חדשים וכן אזכורים לאירועים אקטואליים. למשל היציאה "מעבדות לחירות" באור הציונות המתחדשת והיותו של חג הפסח חג המסמל את האביב על המשמעות החקלאית שלו: קציר חיטים וכו'. ההגדות הקיבוציות אומנם מספרות את סיפור יציאת מצרים, אך קושרות אותו לסיפור הגאולה הציונית.

השירות הבולאי בחר להציג 3 הגדות מסוג זה המייצגות שלושה ערכים ציוניים, עליה, ביטחון והתיישבות:

פרקי פסח, ה"הגנה", תש"ח 1948 (ביטחון)

ההגדה נכתבה ונערכה בידי שירות התרבות של ה"הגנה" ללוחמי ה"הגנה" במלחמת העצמאות. שמה הוא "לחג החירות – פרקים למסיבות פסח, תש"ח". היא לא נקראת "הגדה" בכוונה כדי לשמור על כבוד ההגדה המסורתית.

היא עוצבה בידי הצייר אריה אלואיל, שנמנה עם הקבוצה המייסדת של ביתניה, היה נשוי למשוררת אסתר ראב ובין היתר עיצב את מצבתו של נתן איכר בדגניה שהתאבד. אריה אלואיל התמחה בכתיבה מסורתית

הגדת הקיבוץ הארצי, תש"ו 1944 (עלייה)

אברהם (טושק) אמרנט היה חבר קיבוץ מזרע, אמן ואיש אשכולות. הוא קישט לסדר והיה בין מעצבי ההגדה שנקראה בכל קיבוצי הקיבוץ הארצי. בזיכרונותיו כתב "...כשחזר האביב, העם היהודי נמצא במצוקת השמדה בניכר, בארץ, מלחמה ואת רוח האדם מחזקת הכמיהה לגאולה וחירות".

הגדת עין גב, תש"ד 1944 (התיישבות)

ב-1943 עם היוודע על גורלם של יהודי אירופה, עוצבה בעין גב הגדת פסח "שחורה". שנה לאחר מכן עיצב לודוויג שוורין שהיה מקורב לחברי הקיבוץ, הגדת נחמה המעלה את הנוף של הקיבוץ: קבוצת חברים וילדים משקיפה על הקיבוץ מהר סוסיתא - ביטוי לתקווה למרות מלחמת העולם

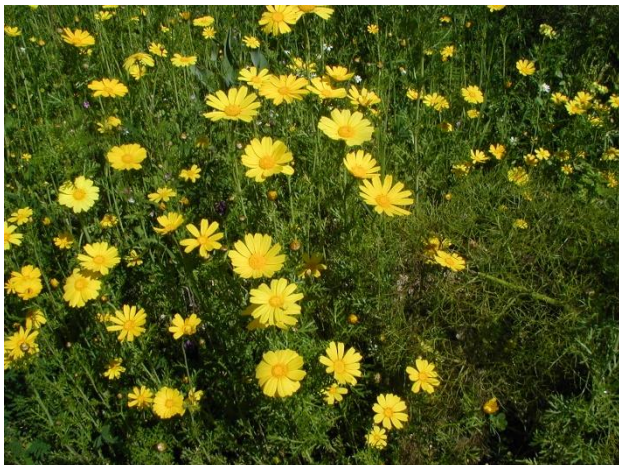

מדוע צהובה החרצית? מאת רותי יצחקי ריכטר

האגדה

אוי חרציות-חרציות-חרציות... מה היינו עושים בלעדיכן? ואיך היה נראה האביב שלנו בלי חרציות? הוא היה ממש עגום...

שמה הלטיני של החרצית הוא כְּרִיזָנְטֵמוּס. כלומר, החרצית היפה שלנו היא "אימא" של הכְּרִיזָנְטֵמוּס שאנחנו קונים בחנויות הפרחים. ממנה התפתחו חרציות תרבותיות בעלות כמעט כל צבעי הקשת: לבן, צהוב, ורוד, סגול, כתום, אדום ואפילו... ירוק! ולמה נקרא שמה חרצית?

על כך נביא שלושה הסברים:

1. בתנ"ך משמשת המילה חרוץ כמילה נרדפת למילה זהב, ומכאן שמה של החרצית זהובת הפרחים.
2. ביוון חי בעבר איש עשיר מאוד ושמו כְּרִזֹוס. היו לו המון מטבעות זהב ושפע תכשיטי זהב, וכשהיו רוצים לומר ביוון על אדם שהוא עשיר מאוד, היו אומרים שהוא עשיר כמו כרזוס, ולכן נקראת הכריזנטמה, (כלומר החרצית) על שמו.
3. יש אומרים שהחרצית נקראת על שם מטבעות הזהב של המלך מידאס, שמלך על העיר פסינוס שבאסיה הקטנה. המיתולוגיה מספרת שכל דבר שהמלך מידאס נגע בו הפך מיד לזהב. יום אחד ליטף מידאס את בתו האהובה, והיא הפכה מיד לפסל מוזהב. כך מספרת המיתולוגיה, ומי אני שאתווכח אתה? אבל אני שונאת - ממש שונאת! - אגדות בעלות סוף עצוב! לכן הרשו לי לחבר סוף שמח גם לאגדה זו. אני משערת שלאחר שהפכה הנערה לפסל מוזהב, פרץ אביה בבכי מר, וביקש מבורא העולם להחזיר לו את בתו ולהפוך אותה לנערה בשר ודם. האל השיב למידאס שיעשה זאת רק

אם יוותר המלך על אוצר מטבעות הזהב העצום שאסף במשך שנים רבות. מידאס לא היסס. הוא זרק מיד מהחלון את כל המטבעות, והן נפלו בגינה והפכו לחרציות זהובות המפארות את חיינו עד היום הזה.

והנערה? מה קרה לה? ובכן, היא חזרה להיות נערה עליזה, וכל ימיה התהדרה בזר חרציות שעיטר את ראשה במקום כתר הזהב הכבד שנתן לה אביה.

המדע שמאחורי האגדה

חרצית עטורה

משפחה: מורכבים.

"בני דורים": מינים שונים של קחווון, קיפודן, טיוון, טיונית, כנפון, חוח, סביון, ציפורני חתול, חמנייה.

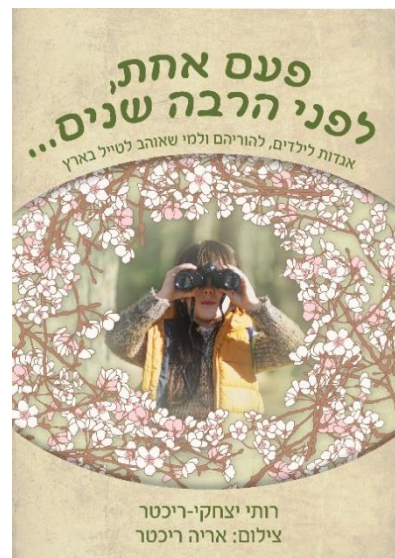
מולדת: ארצות הים התיכון.

מאפיינים: צמח חד שנתי הפורח בחודשים פברואר-מאי. ממנו פותחו הזנים של החרצית התרבותית (כריזנתמות). ה"פרח" אינו פרח אלא צבר של פרחים רבים וקטנים המקובצים ביחד לתפרחת. הפרחים ההקפיים בעלי לשון ארוכה והפרחים הפנימיים דומים לצינור. תפרחת זו אופיינית לכל בני המשפחה. "פטנט" זה של ריבוי פרחים זעירים בתפרחת אחת מבליט את הצמח מרחוק ומסייע במשיכת חרקים מאביקים. ההאבקה עצמית או נעשית על ידי חרקים. הפרי חד זרעי.

שימושים ופולקלור: הערבים והדרוזים נוהגים להכין משקה מהפרחים ולהשתמש בו כתרופה נגד כאבי ראש, להפסקת שלשול ולהורדת חום. הצמח מכיל פִּיֶרְתָרום, חומר קוטל חרקים.

ועוד משהו מהמחברת של רות יצחקי ריכטר

אני שמחה לבשר לכם שהשלמתי את ספר האגדות שחיברתי במשך שנים רבות. הן עוסקות בצמחי בר ונוי בישראל, בירושלים, בים ובמלאכות עתיקות. הספר מכיל כמאה אגדות מקוריות, ויצא עכשיו לאור בהוצאה הדיגיטלית "עברית" שכתובתה [/https://www.e-vrit.co.il](https://www.e-vrit.co.il) צריך תחילה להירשם אבל ההרשמה לא עולה כסף. לאחר ההרשמה הספר נשלח לאיפד לטלפון נייד או למחשב. אפשר לקנות את הספר שם במחיר 39 ₪ בלבד.

שם הספר "פעם אחת, לפני הרבה שנים..." (חשוב להקפיד על המרכאות ועל סימני הפיסוק כשמקלידים באתר את שם הספר). הספר לא יצא לאור במהדורה מודפסת. לספר מתכונת אלבומית, והאגדות מלוות בקטעי מדע המסבירים את מושא האגדה ובתמונות מרהיבות שצילם בעלי, אריה ריכטר **אנא הפיצו ושתפו**. אשמח לקבל את תגובותיכם. במייל rrichter@012.net.il או בטלפונים 0524824436 037314024 מה אתם יכולים לעשות בספר?

1. לקרוא וליהנות.
  2. להקריא או לספר את האגדות בטיולים, כשנפגשים בטיול עם נשוא האגדה.
  3. להקריא לנכדיכם ולילדיכם את האגדות או להעביר אליהם את הספר
  4. להעביר את המידע הזה, לכל מי שאוהב את ארץ ישראל על צמחיה, בעלי החיים שלה ואתריה, ועברה מפעים את לבו.
- רוטי יצחקי ריכטר תיהנו

העדה הנוצרית האתיופית בירושלים - מוטי אפרתי מורה דרך

ינואר 1, 2018

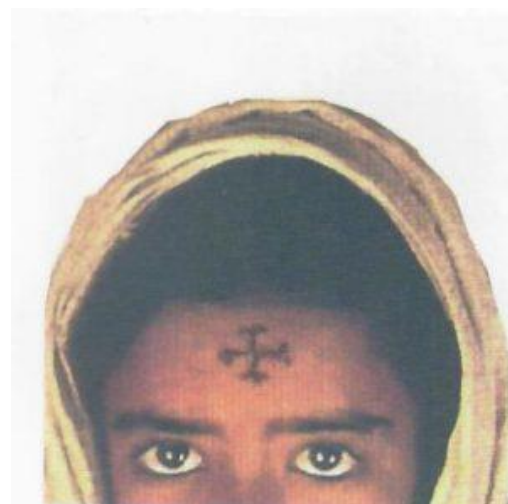
הבהרה:

המאמר פורסם זה מכבר במגזין "צידה לדרך". אולם בשל דרישת הקהל וכן בשל פרסומו בפורמט קודם ראיתי לנכון לפרסמו שוב בתבנית זו של המגזין על מנת שיהיה נגיש וידידותי לקהל המתעניין, קריאה מהנה (י.ע).

העדה הנוצרית האתיופית בירושלים

תוכן העניינים

- מה מקור העם האתיופי
- הקשר לישראל ויהודה?
- העת החדשה – הקיסרים בשנים 1855-1974
- תחנות במסלול של הקהילה האתיופית נוצרית בירושלים

אז מה מקור העם האתיופי?

כבר בכתביו של יוסף בן מתתיהו מוזכר השם "אתיופאס", במקור השם שבא מיוונית, שפירושה "פנים מיוחדות". היסטוריון הרומי פליניוס הזקן, טען שהשם

נלקח משמו של אתיופיוס, בנו של כוש בן חם. זה בהחלט אחד מהשמות המקובלים לאותה ממלכה, היא ממלכת שבא אשר התקיימה באלף הראשון לפני הספירה. היכן הייתה ממלכה זו מוקמת? חוקרים רבים תהו על מקומה ועל פי מקורות שונים, ישנם דעות שונות. יש שטוענים שממלכה זו מיקומה בחצי האי ערב, בתימן של היום ואלו בעיקר מקורות ביזנטיים, אולם הגרסה האתיופית הרשמית גורסת, שמקומה של הממלכה הוא על מוצא הנילוס הלבן והכחול. כלומר השורשים של אתיופיה המודרנית הם ממלכת שבא ההיסטורית ובאפריקה.

מה הקשר לישראל ויהודה?

על מנת להבין את הקשר הזה אנחנו נתחיל בסיפור של אגדה ונשלב בה מספר מקורות לאגדה:

האגדה האתיופית מספרת על מלכת שבא מאקסום, אשר שמה האתיופי מקידה, שבאה למלך שלמה. (המיתוס ההיסטורי העתיק יודע לספר לנו שמעמד המלכה היה רם תמיד יותר מאשר ממלכות אחרות, ואפילו לפי אחת האגדות שלטו באתיופיה פעם רק נשים, מלכות בתולות). למעשה, מבחינה היסטורית, ישנו פער של אלף שנים בין ממלכת אקסום ומלכת שבא. כלומר זוהי מסורת נטולת עובדות היסטוריות.

מקור אחר מספר את הסיפור הבא:

ממלכת ישראל בימי שלמה הייתה חזקה מאוד, מעצמה אזורית, ושמו של המלך יצא לתהילה, כמדינאי חכם מאוד. המקדש אשר בנה בירושלים עורר השתאות וסקרנות רבה בהיותו שונה משאר המקדשים. כי לא היה בו כל פסל או תמונה. המלכה מקידה היא מלכת שבא החליטה לבוא ולראות במו עיניה את המלך החכם, ואת בית המקדש.

כמובן שממלכת שבא בימיה גם הייתה מאוד חזקה ויתכן שלביקור זה היו מטרות אחרות, מעבר לנימוס הדיפלומטי, שהיה מקובל באותה תקופה כמו היום. ממלכת שבא סחרה במותרות, זהב יהלומים ואבני חן שנמצאים בשפע באדמתה עד לעצם היום הזה. התגברות השפעתו של המלך שלמה בגזרת ים סוף משכה כמובן את תשומת ליבה של המלכה מקידה.

מסע ממלכת שבא לפרובינקיית יהודה לפי מקורות רומיים קדומים (פליניוס הזקן) נמשך כ 65 יום. מרחק רכיבה זה או צעידה לא הרתיע את המלכה ואת משלחתה מההחלטה לצאת לבקר בממלכת יהודה.

הופעתה של המלכה בחצרו של שלמה המלך הייתה מלאת הוד והדר. והיא מביאה בשיירה שלה המורכבת מגמלים סוסים וחמורים, משא נכבד של זהב אבני חן, סוגי בשמים כתשורה למלך. כבר בפגישה הראשונה בניהם הם מצאו בניהם שפה משותפת.

לאגדה בדבר המפגש בין שלמה המלך למכה מקידה מלכת שבא ישנו מקור אתיופי והוא למעשה המקור המעניין שמספר את הסיפור הבא:

"והמלך שלמה כשרוצה לעשות מלחמה עם מלך או שר והוא רחוק ממנו, או שהיה מעבר לים, מיד היה שולח לשר הרוח שיצווה על הרוח לבוא ולשאת אותו בין השמים והארץ, ועוד יצווה לשאת חיילותיו ויצווה על החיות שילכו מתחת למחנהו על הארץ וכל מיני העופות פורחים על המחנה וסוככים בכנפיהם עליהם כאלו הם יושבים בבתיהם.

ילכו ויבאו אליו ויסורו אל משמעתו ויאמרו לו, אדוננו המלך איש האלהים, אל בא החשוב עלינו ח[לילה] כזאת, כי אין אנו כדאי למרוד במלכותך ובחכמתך ובמתת אלהים אשר נתן לך ואשר השליטך על כל ברואיו עליונים ותחתונים. אך גזירתך לא [שמענו]

ושלוחך לא הגיע אלינו עד עתה, אלא יש אישה אחת והיה שמה מלכת שבא והיא מולכת עליהם אחרי מות אישה והייתה הכמה ובעלת חן וחסד ודעת ויפת מראה והיא שופטת אותנו בצדק ובמישור והרבתה לעשות הטוב והישר בארץ ההיא והיא גידלה אותנו מנעורינו ועד עתה והיא לנו כאם ואנחנו סרים למשמעתה ולא באימת מלך אלא שיש לה חסד עלינו ואנו לה כבנים.

מיד צווה המלך בשמעו צחות לשונם וטוב דבריהם שילכו לדרכם לשלום.

וישובו וידברו למלכת שבא כל מה שעשה המלך שלמה וגבורתו ומלחמותיו והיאך נתגבר על מלך (ה)איי הים ועל מלכה ועל אלהיה וכי הרג כל אנשי האי ההוא והחריבה ושרפה באש, ולנו דבר טוב וחמל עלינו כי באנו בשברון לב לפניו ולשון רכה תשבר גרם ומיד צוה לנו שנשוב למקומנו לשלום.

כשמוע מלכת שבא את כל הדברים האלה וכל מעשה תקפו וגבורתו ופרשת גדולת שלמה, נפלה אימתו עליהם ויפל לב העם וימס ויהי למים, אמרה אלכה אליו ואשמע חכמתו מפיו ואראה מעשיו הנפלאים והנוראים אשר אין כל אדם יכול לעשות כמוהו.

שנאמר ויחכם מכל האדם מאיתן האזרחי והימן וכלכל ודרדע בני מחול וג[ומר] וכ[תיב] ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם.

מיד לקחה עמה מאה ועשרים ככר זהב טהור ובשמים הרבה מאד ואבן יקרה ועצי אלמוגים ותצא אל המלך ירושלים, ותבוא ותנסהו בחידות.

אמרה לו מה הם :

- שבעה יוצאים?
- וט' נכנסים?
- שנים מוזגין?
- ואחד שותה?

אמר לה, וכי דברי נשים שמספרות אשה עם חברתה בלבנה את באה לנסות אותי בהם. אבל אני אומר לך כדי שלא תתנשאי ותאמרי שאלתי את המלך שלמה ולא ענני וכבר אמרתי בספר שלי ענה כסיל כאולתו פן יהיה חכם בעיניו.

השבעה יוצאין – שבעת ימי הלבון.

ותשעה נכנסין – תשעה חדשים של הריון.

ואחר שתלד יהיו שני השדיים מוזגין לתינוק והוא שותה.

א[חר] כ[ן] שאלה לו :

ילד שאל לאמו : מי הוא אבי?

אמרה לו : אביך אבי וזקניך בעלי.

אתה בני ואני אחותך.

אמר לה : בודאי אלו עמון ומואב שבאו מלוט שילדו לו בנותיו. אח[ר] כ[ן] לקחה תינוקות זכרים

אחרי שראתה חכמתו ודעתו ותבונתו לאין קץ הודות לו, שנ[אמר]: ויגד לה את כל דבריה ולא היה דבר נעלם מן המלך אשר לא הגיד לה ותאמר אל המלך אמת הדבר אשר שמעתי בארצי על דבריך ועל חכמתך ולא האמנתי עד אשר באתי ותראינה עיני והנה לא הוגד לי החצי, הוספת חכמה על חכמותיך ושמועה על שמועתך.

מיד ראה המלך א[נ]תה והייתה יפה עד מאד והייתה פנויה מן האישות ואמר לשכב עמה, ולאחר מלבד, ותלך לארצה היא ועבדיה. כאשר חוזרת לארצה, היא יולדת את ילדם המשותף שנקרא מנליק= בן מלך. הוא הקיסר הראשון ולאחריו מלכו 225 קיסרים, ששלטו באתיופיה יותר מ-3,000 שנים.

לימים, נוסע מנליק לבקר את אביו שלמה, המלך שלמה ושריו התפעלו עד מאוד מכישרונותיו ושידלוהו להישאר עמם ולרשת את ממלכת ישראל. משנכשלו בניסיונותיהם, החליטו לשלוח עמו את בני השרים היהודים שישמשו כיועציו במלכות אתיופיה. הללו, שלא רצו להיפרד מארון הברית, הצליחו להגניבו בעורמה מבית המקדש ונשארו עמם לאתיופיה. לפי אמונתם של האתיופים, ארון הברית הוצב בכנסיית מרים ציון באקסום, ומאות אלפי אתיופים עולים מדי שנה לחזות בתיבה הקדושה שהובאה מירושלים, המכונה בפיהם 'ציון' או 'ציון השמימית'. בכל כנסייה אתיופית מוצבת בתוך היכל המכונה קודש הקדשים תיבה בתבנית הארון.

השתקפות של אגדה זו מצויה בשושלת החזקה ביותר של קיסרי אתיופיה בימי הביניים. שושלת זו מכונה 'השושלת הסלמונית', בשל ייחוסם של הקיסרים לשלמה המלך, שהיה מקור הלגיטימציה המרכזי לשלטונם. שיאה של שושלת זו היה בתקופות שלטונם של הקיסר עמדה ציון=עמוד ציון, 1314-1344, ושל הקיסר זרעה יעקוב = זרע יעקב, 1434-1468, שחיזקו

וביצרו את האחדות הדתית לאומית באתיופיה, וחיזקו את מעמדו של השליט כראש הכנסייה.

הנוסח הקנוני של סיפור זה, שהפך למיתוס הלאומי האתיופי, מכונה '**כבוד המלכים**'. ללאחרונה תורגם הטקסט, משפת הגעז האתיופית לעברית, בתוספת מבוא מקיף והערות מפורטות.

נוסח זה למעשה מעניק את הלגיטימציה לשלטון הקיסרי האתיופי גם כשלטון אלוהי ששואב את כוחו לא אחר מדוד המלך. בטקסט הזה גם נטען שהמלך שלמה חלם על כך שעם בואה של מלכת שבא אליו, רוח אלוהים תעזוב עמה לאתיופיה.

מסעו של בנו של שלמה מנליק לביקור אצל אביו שלמה הוא זה שמייצר עבורם את הלגיטימציה האלוהית כמסופר בטקסט המתורגם: "תיאור מסעו של מנליק מארץ ישראל לאתיופיה מתואר כמקביל בפרטים רבים ליציאת מצרים: בני ישראל בוכים ומקוננים על הליכתו של מנליק יחד עם כל בני האצולה היהודית "כאשר קוננו המצרים בהרוג אלוהים את בכוריהם". המסע עצמו משחזר את נסיי ים סוף והר סיני, ומתאר באופן נסי את מעופה של הפמליה יחד עם

ארון הברית": **ויהי בעבור ציון הקדושה ואנשיה, קיבל הים את פניהם, ויגאו גליו כהתנתק הרים גבוהים ... וישתחוו הים לפניו, ובסעור גליו כהרים הוגבהו מרכבותיהם מעל הגלים כמידת שלוש מאות ... וישמחו ים סוף ואנשי אתיופיה, ובצאתם לים גדלה שמחתם משמחת ישראל בצאתם ממצרים, ויקרבו אל הר סיני ויחנו בקדש ויהללו שם את המלאכים."**

במקביל להעברת התיבה לאתיופיה מסתלקת השכינה מישראל הישנה. הטקסט מתאר כיצד

לאחר עזיבת מנליק והארון, שלמה מבין היטב שהשכינה סרה ממנו והוא מקונן: "אללי לנו כי נהרס כבוד בת ציון הנכבדה ורב כבוד בת אתיופיה העלובה". עקב כך הוא נמשך אחר נשותיו הרבות ופולחניהם האליליים. מכאן ואילך מוצגים היהודים כחוטאים וכשוטים, ובפרט כאשר הדברים מגיעים להופעתו של ישו ולסרבנותם של היהודים לקבל את בשורתו. הדברים נחלטים בקביעות חוזרות ונשנות, כמו למשל בדברי משלחת הכהנים עם הגעת ארון הברית לאתיופיה:

"בושו בנות ירושלים וכובדו בנות אתיופיה, בין

אלילים ופסלים נבחר עם אתיופיה ונמאס

עם ישראל, בושו זקני ישראל וכובדו זקני

אתיופיה, כי נרצה אלוהים לעם האובדים ומאס

בישראל, על כי נלקחה ציון מעמם ובאה לארץ אתיופיה."

בהקשר הרחב של יחסי יהדות ונצרות ובהבדלים שבין השתיים. כידוע, בספרי
 'הברית החדשה'

מבשר ישו את בואה של 'מלכות השמים' שתחליף את 'מלכות הארץ'. קריאה זו
 קובעת

את דוקטרינת היסוד של הנצרות הקדומה, שמפרידה בין העולם הארצי המוכר לבין
 העולם

שאמור להחליפו. העוינות של הנצרות הקדומה לתענוגות העולם הזה, לממון, לחיי
 משפחה, ואף

לשכל האנושי, משולבת בהסתייגות חריפה גם מהממד הפוליטי הארצי. אמנם ישו
 מתואר כצאצא של בית דוד, ואף נהרג כ'מלך היהודים', אך מלכותו היא 'לא מן
 העולם הזה' ובהחלט באה להחליפו. רק מצב העניינים המיוחד שנוצר עם התעכבות
 בואה המיוחל של מלכות השמים, ועם כוח המלכות הארצית שניתן לנצרות לאחר
 התנצרות האימפריה הרומית, הוביל ליצירת מערך

תאולוגי מורכב בימי הביניים, שבא להסביר בדיעבד את מקומה של המלכות
 הארצית ביחס לזו השמימית.

במובן זה, שונה הנצרות האתיופית מכל וכל. הפיכתה כבר בשלב מוקדם לדת מדינה
 התחומה בגבולות של ממלכה ספציפית, לא אפשרה לה להסתפק בבשורת מלכות
 השמים של 'הברית החדשה'. הצורך לבצר את הלגיטימיות של המלכות הארצית
 באמצעות הדת הוביל אותה ישירות אל 'הברית הישנה', שם מצאה עולם מדיני
 ארצי מפותח שרוח אלהים שורה עליו. שלמה המלך, השיא המקראי של מלכות
 ישראל, הוא המקור שאליו פנתה המסורת האתיופית כאשר חיפשה דגם שיוכל לעגן
 את השלטון הארצי בהשראה רוחנית. הכנסייה האתיופית מקבלת את הדוקטרינה
 של, Israel Verus שלפיה היהודים כבר אינם ישראל האמיתי, 'ישראל שברוח'.
 מלכי אתיופיה והאליטה השלטונית שלה הם גם ההמשך הממשי והסמלי של
 'ישראל שבבשר'.

ראשיתה של המדינה האתיופית בממלכת אקסום באזור הצפוני של אתיופיה.
 העדויות המוקדמות ביותר לקיומה הן מהמאות הרביעית והחמישית לפנה"ס.
 במאה הראשונה לספירה אנו יודעים מעדויות כי מדובר בממלכה מאורגנת, ששלטה

במרבית המסחר באזור ים סוף. כבר בשלב זה ישנן עדויות להשפעות עמוקות של היהדות על התרבות האתיופית הקדומה. העדויות על התנצרותו של המלך אזאנה הן עדויות מסוגים שונים – מצד אחד, נמצאו עדויות פיזיות כגון מטבעות וכתובות, מאידך, נמצא גם עדויות ממקור שני כגון עדויות המופיעות בכתבי ההיסטוריון של הכנסייה הנוצרית המזרחית בירושלים, רופינוס, בהם מתוארת הממלכה שקיבלה על עצמה את הנצרות בתקופה זו.

כבר בימי אזאנה נקבע תקדים שיימשך עד למחצית המאה ה-20, לפיו ממנה ראש הכנסייה המצרית קופטית את ה"אבונא" – ראש הכנסייה האתיופית. התנצרותו של אזאנה היתה מהלך סמלי חשוב, שסלל את הדרך להמשך, אך יחד עם זאת בימיו התפשטות הנצרות עדיין היתה מוגבלת מאוד, בעיקר לחוגי האליטה. התפנית הדרמטית התחוללה רק כמאה שנה מאוחר יותר, עם הגעתן של שתי קבוצות נזירים לאתיופיה, האחת – "תשעת הקדושים" והשנייה – "הצדקאן". שתי הקבוצות הן קבוצות פליטים מונופיזיטים מהוויכוח שהתנהל בירושלים במאה החמישית בעניין טבעו של ישו. שתי קבוצות אלו הגיעו לאקסוס בדרך לא דרך והקימו שורה של קהילות, מנזרים וכנסיות בממלכה. הנזיר הבולט מכולם היה זה-מיכאיל, שנחשב לזקן הנזירים באתיופיה (האגאו) ולמייסדו של ראשון המנזרים באתיופיה – דְּבֶרָה דָאמו. ה"צדקאן" פעלו באזור שהיום הוא דרום אריתריאה. קבוצה זו נקלעה לעימותים עם האוכלוסייה המקומית על רקע שאיפותיה המיסיונריות ולכן הם נחשבים למרטירים הראשונים באתיופיה.

במאה ה-6 הנצרות הופכת מדתו של המלך לדת המדינה. בימיו של המלך כלב ובייחוד בימי בנו, גברה מסקל (נושא הצלב), הכתרת הקיסרים כבר נעשתה בטקס נוצרי, כלומר, הקיסר איננו רק הסמכות הפוליטית, אלא גם נוצרי המקבל לגיטימציה מהסמכות הדתית – האבונא. דבר זה נותר על כנו עד 1974. באופן מפתיע, דווקא לאחר מכן התחיל תהליך שקיעתה של ממלכת אקסוס, אך הבסיס הנוצרי של הקיסרות האתיופית שהונח בתקופה זו נותר גם לאחר שקיעתה. התפוררותה של ממלכת אקסוס לא הובילה לשקיעת הנצרות באתיופיה ועד למאה ה-10 חלה דווקא התפשטות דרומה של הנצרות.

במאה ה-12, מתבססת שושלת נוצרית חדשה, שושלת הזאגווה, ששלטה במשך 135 שנה (1137-1270). מלכי הזאגווה נתקלו בבעיות רבות לביסוס לגיטימציה לשלטונם ורבים קראו תיגר על שליטתם ועל נצרותם. יחד עם זאת, למלכי הזאגווה יש תרומה חשובה ביותר להתפתחות הנצרות האתיופית ובמיוחד בולט מפעל בניית הכנסיות

המרשים (ע"ש הקיסר שבנה את העיר), מפעל שמהותו היה הניסיון לבנות את "ירושלים אשר באתיופיה" על רקע הנתק מירושלים (מערכת כנסיות החפורות באדמה, מנהרות וחפירים המדמים תחנות בחייו של ישו!). בתקופת שלטונם חו קיסרי הזאגווה קשיים רבים והיעדר לגיטימציה ממקורות שונים. מבחינה זו ראו בני הזאגווה בחיזוק הברית בין הצלב לכתר פתרון ומשענת לביסוס שלטונם.

השושלת הסולמונית

ראשון המלכים הסולמונים – יכנו אלמלכ – בסיוע ראש המנזר החל לבסס את שלטונו ואת שלטון השושלת, אמנם ההתבססות המשמעותית של הסולמונית, של קשריה עם העולם שמחוץ לאתיופיה ועם האופי הנוצרי חלה במאה ה-14 בימיו של המלך עמאדה ציון. הוא היה הראשון להשיג שליטה בכל האזורים של הרמה האתיופית (האזור הצפוני) והראשון לגבש את מעמדם של השליטים האמהרים כיורשים הלגיטימיים של ממלכת אקסום וצאצאי שלמה המלך. הסולמונים הפכו ממלכים למלכי המלכים (נגוסטה גסאט). האמהרים שאפו למרכז כוחם, להתפשטות טריטוריאלית ולשליטה בנושאי דת. שאיפה זו נתקלה בהתנגדויות שונות בקרב ראשי מנזרים ושליטים אזוריים, אך בסופו של דבר הם נאלצו להיכנע מפני כוחם של השליטים הסולמונים. אבי השושלת האמהרית – עמאדה ציון. לדואת, בנו של עמאדה ציון, מיוחסות פעולות רבות בתחום התפשטות ההתנצרות, למשל:

- א. ביסוס הקשר עם אירופה הנוצרית
  - ב. בתקופתו נערך מפעל תרגום של ספרות נוצרית תיאולוגית
  - ג. מייחסים לו את הבאת שרידי הצלב לאתיופיה (רלקוויים – שרידים שונים ומשונים הקשורים לישו).
- בתקופתו של יצחק, אחיו של דואת, ניהל מלחמות נגד האסלאם (וגם נגד היהדות). בתקופתו של זרע יעקוב, בנו של דואת, נעשה ניסיון למרכז המדינה מתוך תפיסה שהנצרות והכנסייה הן הכלים המרכזיים לביסוס זהותה הלאומית וגיבושה של המדינה האתיופית המאוחדת. זרע יעקוב קבע קאנון אחיד והנהיג פתרון לחלוקת ארוכת שנים בנושא השבת. הוא עודד פולחנים ואמנות נוצרית, עודד יצירתם של דימויים חזותיים בנושא מרים הבתולה ובושא הצלב. הוא הכפיף תחת מרותו את הכמרים המתנגדים ואת אלו שלא סרו למרותו הוא היכה וגירש. הוא הגדיל מספר

אנשי הכמורה, הרחיב את השפעתם וקידם מאוד את חדירת הנצרות ומנהגיה לאורך החיים היומיומי של המאמינים תוך חדירה מאסיבית גם לפריפריה.

העת החדשה – הקיסרים בשנים 1855-1974

תיאודורוס – הוכתר ב-1855 לנגוס נגסאת (קיסר בחסות אל), כלומר שילוב של סמכות קיסרית עליונה עם כוח פוליטי וצבאי של ממש. בחירתו בשם תיאודורוס איננה מקרית – שמו המקורי היה כאסה הילו – והשם החדש נבחר ע"ש דמות ספרותית מיתולוגית של מנהיג נוצרי משיחי שיביא עמו גאולה שלמה, ישלט באתיופיה, בעולם כולו ובעיקר בירושלים. מיד עם עלייתו לשלטון החל תיאודורוס בשורת רפורמות חשובות ותהליכי מרכז ומודרניזציה משמעותיים באתיופיה השסועה של תקופת השופטים. בשלב הראשון כונן תיאודורוס ברית עם ראש הכנסייה, האבונא סלאמה, וגיבה את מאבקו במיסיונרים הקתולים. יחד עם זאת, תיאודורוס אפשר בתקופתו פעילותם של מיסיונרים פרוטסטנטים, בעיקר כסוכני מודרניזציה ופחות כאנשי דת. מבחינה זו ישנה אכן משמעות רבה לפעילותם באתיופיה במאה ה-19. התנגשותו של תיאודורוס עם הכנסייה הייתה בלתי נמנעת בסופו של דבר על רקע תהליכי המרכז שהנהיג וניסיונו להכפיף את הכנסייה ובעיקר את נכסיה למרותו. דבר זה הביא למשבר ביחסיו עם האבונא ולאובדן תמיכתו בתיאודורוס. הסלמת יחסיו עם הכנסייה הייתה חלק מהכוחות שהובילו בסופו של דבר לנפילתו של תיאודורוס. סופו היה טרגי והוא בחר להתאבד בקרב מול בריטניה ב-1868.

1. יוהנס – 1872-1884 (ארבע שנים אחרי מותו של תיאודורוס) – מיקד את מאמציו בתכניתו לגיבוש הכנסייה והאחדות הדתית-רעיונית. הוא כינס מועצה דתית עליונה ושם בה קץ למחלוקות תיאולוגיות בנות מאות שנים. במיוחד קבע יוהנס כי ה"תואחדו", היא הדוקטרינה האורתודוקסית אתיופית היחידה, דבר שזכה לגיבוי מוחלט בצד ראשי הכנסייה. לאחר שהשיג אחדות רעיונית זו החל יוהנס לפעול בנמרצות לכפיית אחדות זו בכל רחבי המדינה. הוא גייס את הפטריארך הקופטי במצרים לתמיכה במאבקו וזכה להסכמתו למינויים של ארבעה בישופים באתיופיה, באמצעותם בנה יוהנס מנגנון למינוי כמרים רבים, חינוכם והפצת הדוקטרינה האתיופית. יוהנס נקט במדיניות חסרת פשרות גם מול המוסלמים – את רובם הכריח להתנצר ואת המסרבים גירש. האיום המוסלמי קיבל גם ביטוי פוליטי

- אזורי, בעיקר בניסיונות הקולוניאליים המצרים מול אתיופיה, ואף מול מדינת המהדיה בסודאן. יוהנס נהרג בסופו של דבר בקרב עם המוסלמים באזור הספר שבין סודאן לאתיופיה. אמנם אתיופיה ניצחה בקרב זה, אך נותרה חבולה ופצועה מהעימות האזורי.
2. מנליק השני 1884-1913 – מותו של יוהנס סלל את עלייתו לשלטון של מנליק משואה. מנליק הרחיב מאוד את גבולות אתיופיה בעיקר דרומה. בתקופתו נוצרה אימפריה אתיופית גדולה בהרבה מהמדינה הנוצרית הותיקה. ניצחונו הגדול על האיטלקים בקרב אדווה – 1896 – הותיר את אריתריאה בידי האיטלקים אבל ביסס את עצמאותה של אתיופיה תוך הכרה ביני"ל בריבונותה. ביטוי בולט למפעלו של מנליק היה בנייתה של עיר הבירה החדשה, אדיס אבבה. שטחי הדרום הנרחבים שכבש הפכו גם הם בהדרגה לנוצרים. למרות נטייתו הריכוזית של מנליק, התאפיינה תקופת שלטונו בגמישות ובתבונה פוליטית והנצרות הפכה לחלק מהממלכתיות האתיופית. הנצרות נפוצה בתקופתו אמנם גם בכפיה, אך בעיקר משום שייצגה תרבות כוללת של סדר חדש והשואפים להסתפח לסדר זה ולהצלחה המשמעותית של המדינה האתיופית קיבלו והצטרפו מרצון להסדר כולל זה. יש הרואים בתהליך זה ביטוי לאימפריאליזם וקולוניאליזם אתיופי ויש הרואים בכך דווקא ביטוי לאינטגרציה ולגמישותה של התרבות הפוליטית האתיופית, תוך שילוב יעיל ומהיר של האוכלוסייה באזורים הנכבשים ותהליך אתיופיזציה של מרבית שטחי האימפריה. חשוב להדגיש כי יד ימינו של מנליק היה האבונא מתיאוס, שמונה ע"י מנליק לראש הכנסייה האתיופית וכיהן בתפקיד זה במשך 45 שנה, כלומר, היה דמות דתית ופוליטית בעלת כוח ומשמעות רבה בתקופת השיא הפוליטי של הקיסרות האתיופית.
3. היילה סלאסי – עם מותו של מנליק התחוללו מאבקי ירושה בין הטוענים לכתר. בשלב ראשון ניסתה האצולה השואנית להמליך ולהכתיר לקיסרית את נכדתו של מנליק, זאודיתו, אבל ראס טפארי למעשה תפס את השלטון כבר ב-1916, על אף שהכתרתו בפועל לקיסר התרחשה ב-1930. בין מעשיו הראשונים היו נישול האבונא מתיאוס מסמכויות פיננסיות והגדרת תפקידו כסמכות למינוי כמרים בלבד. היילה סלאסי שעה גם לניתוק של התלות בביוסף המצרי – כבר בשנות ה-30 החל תהליך של מינויים של בישופים ראשונים ממוצא אתיופי. תהליך זה יגיע לשיאו בשנות ה-50 עם פרסום

החוקה ובה החלטתו של היילה סלאסי על ניתוקה של הכנסייה האתיופית מן הכנסייה הקופטית והפיכתה לכנסייה עצמאית. היילה סלאסי החל לבסס את סמכותו ולפעול להשגת ריכוזיות חסרת תקדים בממלכתו. במודרניזציה הוא ראה כלי מרכזי לביצור שלטונו. גם בתחום הדתי בא הדבר לידי ביטוי – היילה סלאסי הקים מפעל חינוך לאנשי כמורה תוך שיפור רמתם והיתר לפעילות מיסיונרית של האירופאים (כסוכני מודרניזציה) וכדומה. מפעל המודרניזציה נקטע ב-1936 עם הכיבוש האיטלקי.

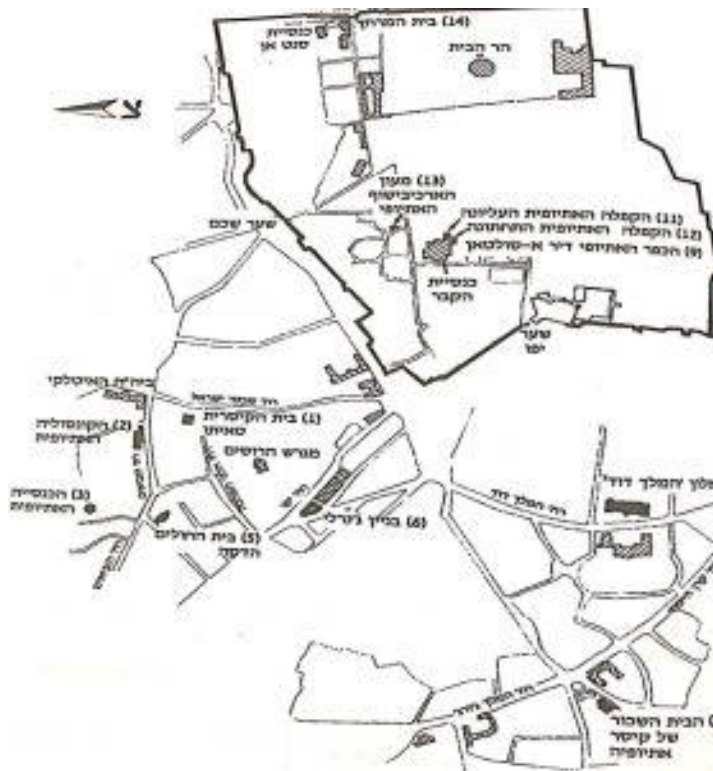
מפת המסלול

תחנות במסלול של הקהילה האתיופית נוצרית בירושלים

תחנה ראשונה: בית קול ישראל ברחוב הלני המלכה.

הבניין בפינת רחוב הלני המלכה ורחוב שבטי ישראל נבנה בתקופת אשתו של הקיסר מנליק השני. שמה היה הקיסרית טאיתו (TAITU) עדיין ניתן לראות את סימלה של הקיסרית בדמות כתר ושמש זורחת. הם מתנוססים על גמלון משולש. חומת המבנה עצמו נבנו על פי ההוראות שלה. כל המבנה בנוי בסגנון קלאסי מעודכן ובעל סימטריה מדויקת. המבנה מעוטר בתבליטי אבן מכל צדדיו.

הקיסרית עצמה נחשבה לאישה מאוד יפה בזמנה. היא הייתה פעילה מאוד בענייני ארצה. והייתה נערצת על בני ארצה. היא תמכה בקהילה של הפטריארכיה בירושלים והמבנה נבנה בהשפעתה וכן מבנים נוספים.

קוריוז על המבנה הוא :
סביב בנייתו פרץ סכסוך בין הקיסרית לבין ראש הקהילה בעיר ממהר ולדא סמאעת, לאחר שסמאעת התערב בשיפוץ הבניין שעמד על השטח אותו רכשה הקיסרית וקבע את שמו על הכניסה לבניין. טאיתו לא אהבה את מעשיו של סמאעת ואסרה אותו כשהגיע לאתיופיה. לאחר זמן ברח סמאעת ממאסרו והצליח לברוח למצרים, שם הצטרף למנזר קופטי.

תחנה מספר 2: הקונסוליה האתיופית בירושלים

ברחוב הנביאים מספר 40-38 נמצא מבנה הקונסוליה האתיופית בירושלים. גם מבנה זה נבנה על ידי הקיסרית האתיופית, זאודיטו מנליק (ZAWDITU) שלטה בשנת 1916 עד 1930. המבנה היה מיועד לבית עבורה לכשתבוא לגור בארץ הקודש. לאחר בניית הוחלט לשכן בקומתו התחתונה את הקונסוליה האתיופית ולהסב את שתי הקומות העליונות לדירות מגורים להשכרה. עוד נקבע ששליש מההכנסות מהשכרת הדירות יוקדשו למנזר האתיופי בירושלים. המבנה המפואר הוא בן שלוש קומות ומרתף ובו שתי כניסות וכתשעים חדרים. בחזיתו קבועים שני פסיפסים צבעוניים המכילים כתובות וסמלים של הקיסרות

האתיופית. בפסיפס הקבוע בראש הבניין מופיע אריה עם כתר ושרביט ובפסיפס הקבוע מעל הכניסה הראשית מופיע כתר ושנת הבניה – 1920 (לפי הלוח האתיופי, שנת 1928 לפי הלוח הגרגוריאני). בנוסף מופיעה הכתובת בשפת הגעז: "ניצח האריה משבט יהודה" (חזון יוחנן ה 5) המהווה סיסמה של המשפחה המלכותית.

בשנת 1936 נכבשה אתיופיה על ידי איטליה הפאשיסטית ובעקבות כך טענו נציגי איטליה בארץ ישראל לבעלות על הבניין. בית המשפט הבריטי שנדרש לדון בנושא קבע שלאיטלקים אין כל זכות על הבניין. בשל כיבוש זה הגיע באותה שנה לירושלים קיסר אתיופיה הגולה היילה סלאסי והתגורר בה במשך כחצי שנה. בשנת 1973, בעקבות מלחמת יום הכיפורים, ניתקה אתיופיה את יחסיה עם ישראל (היחסים חודשו בסוף שנות ה-80) ומאז הבניין כולו משמש כבניין דירות.

תחנה מס' 3: הכנסייה האתיופית, רח' אתיופיה

התחזקתה של קיסרות אתיופיה במחצית השנייה של המאה ה-19 התבטאה גם בהעמקת רגשות דתיים של מנהיגיה כלפי ארץ הקודש וכלפי קהילת האתיופים בירושלים. על רקע זה ניתן להבין את פעילות הבנייה המחודשת של אתיופים בירושלים, הן בתוככי חומות העיר העתיקה והן מחוצה לה. פירמאן טורקי משנת 1882 אישר לאתיופים בניית כנסייה, צפונית לעיר העתיקה, במרחק 20 דקות הליכה מכנסיית הקבר. חלק מן השטח היה שייך להם עוד קודם לכן. בבנייה החל קיסר אתיופיה יוהנס הרביעי, והיא נסתיימה בשנת 1893, בימי מחליפו מנליק השני. המתחם הגדול של הכנסייה והמנזר האתיופיים שוכן כיום בסמטה צרה וציורית

בלב ירושלים החדשה. עם הקמתם החל פיתוח האזור כולו, ועל שם הכנסייה קרויה הסמטה והשכונה שסביבה. הכיפה השחורה והרמה של הכנסייה נשקפת מרחוק.

לפי מסורת אתיופית, כאמור, התחנך מנליק הראשון בחצרו של המלך שלמה, נמשח למלך אתיופיה בבית המקדש בירושלים, ואף הצליח להביא עמו לארצו את ארון הברית. אותה מסורת מספרת, כי במסעו ליווה אותו מירושלים עזריה, בנו של הכהן הגדול צדוק, ושנים־עשר כוהני המקדש, זקנים יודעי חוק, אשר נתמנו לשופטים במחוזות שונים של אתיופיה; כוהנים אלה הפיצו את דת ישראל בארץ זו. המקדש הראשי בבירת שבא נקרא אז 'ציון' ושם זה מופיע בכל כתבי ההיסטוריה האתיופית.

הכנסייה האתיופית טוענת, שארון הברית שרד במדינה זו מימי שלמה המלך. הוא הועבר לבירת המדינה לאחר התנצרות תושביה, והוצב בכנסייה שהוקמה במיוחד לשם כך בבירה העתיקה של אתיופיה, אקסום. במאה העשירית שלטה באתיופיה מלכה יהודיה פלאשית בשם יהודית, והיא הרסה את הכנסייה; הארון, בהתאם לאותה מסורת, נמצא גם כיום באקסום, והקיסר האחרון היילה סלאסי הורה לבנות כנסייה מיוחדת עבורו בשנת 1965. לאחרונה, נאספו במשך חמש שנים כל האגדות על ארון הברית, והן פורסמו בספר שיצא לאור במרס 1992 במסגרת פירושי הנצרות למושגים ואירועים בתנ"ך - מסמלת מרים אם ישו בברית החדשה את ארון הברית המקראי, והאתיופים חוגגים את חג מרים מדי חודש.

הכנסייה האתיופית נמנית עם הכנסיות הנוצריות הקדומות ביותר: האתיופי הראשון הוטבל לנצרות בידי אחד משליחיו של ישו, פיליפוס, בעת שעשה את דרכו מירושלים לעזה. אחד מקווי האופי הבולטים של עדה נוצרית זו הוא זיקתה למקרא. האתיופים שומרים על מצוות רבות

שמקורן בתורה: דיני טומאה וטהרה, מאכלות אסורים ומילה, אם כמורשת הנצרות הקדומה אם כתוצאה מהשפעות יהודיות ישירות. בצפון אתיופיה יש אפילו שומרי שבת, הנמנעים מכל מלאכה קשה ביום זה.

הקיסר האתיופי נמשח לפי האמונה והוא גם ראש הכנסייה בארצו. הכנסייה האתיופית, באמצע רחוב אתיופיה שליד רחוב הנביאים, שוכנת במרכז המתחם האתיופי. חומת אבן גבוהה ושער רחב ובולט מפרידים בין המתחם לסמטה. בקצות משקוף השער מגולפים שני אריות, הדומים לדמות שעל הפסיפס של הקונסוליה. גם

על ראש אריות אלה נראה כתר עם צלב, וכתובת בשפת הגעז: 'ניצח האריה משבט יהודה' - מנליק השני מלך המלכים של אתיופיה, 1889'. הגג של בניין הכנסייה נבנה ככיפה עם צלב אתיופי, שהוא צלב חסום במעגל, וממנו בולטים שבעה קצוות דמויי חצים. מבנה הכנסייה עגול והכיפה נישאת על תוף, כמקובל בבניית כנסיות ב אתיופיה.

הכיפה היא ביטוי אדריכלי לביצה, המייצגת עבור נזירים אתיופיים את תחיית המתים. בקיר הכנסייה ובתוף נקבעה שורת חלונות, מעוטרים וחסומים בסורגים. למבנה העגול שלוש כניסות. הכניסה האחת, הפונה לצפון-מערב, מיועדת לגברים; כניסת הנשים היא מדרום-מערב. מעל שתי הכניסות קבוע תבליט צבעוני של אריה, שלראשו כתר. הכניסה השלישית - בצד הצפוני-מזרחי של המבנה. באמצע הכנסייה ניצב, כמבנה נפרד, קודש הקודשים ('מקדס') (והוא גם מרכז של שני מעגלים קונצנטריים, המהווים את שני החלקים האחרים של הכנסייה. בקודש הקודשים נמצא מזבח, הבנוי עלפי תיאור המזבח שהיה בבית המקדש השני, והוא מוצב על לוח המייצג את ארון הקודש. הכנסייה בנויה במבנה מעוגל ללא פינות וזאת על מנת להרחיק את השטן על פי המסורת האתיופית (שנמצא תמיד בפניה).

על שלוש הדלתות של קודש הקודשים, ועל החלון - בצד הרביעי -קבועה, בארבע שפות, הכתובת: 'בניית הכנסייה הזאת הוקדשה למרים הבתולה, נפתחה בידי מלך המלכים של אתיופיה יוהנס בשנת מרקוס הקדוש' (1874 לפי הלוח האתיופי). במערב מופיעה הכתובת באמהרית בדרום - באיטלקית, במזרח בעברית, ובצפון - בצרפתית. אחרי מותו של המלך יוהנס המשיך המלך מנליק השני בבנייה, והיא הסתיימה בשנת 1885 (יש להוסיף למניין השנה האתיופית שמונה שנים כדי לקבל את השנה הגרגוריאנית - 1893). הכתובת מציינת גם את הסכומים שתרמו מלכים אלה לבנייה; קוריוז ראשון הוא, שעלות הפרויקט הייתה כה גבוהה, שהקהילה האתיופית נזקקה להלוואות מהבנקאי פרוטיגר כדי לסיים את המפעל. מאחר שהקהילה לא היתה מסוגלת לפרוע את כל ההלוואות, עברה הבעלות על הכנסייה והמנזר למעשה לידי הבנקאי.

הקיסר האחרון, חיילה סלאסיה, ששהה בירושלים בשנת 1936, התפלל כאן; לכאן הובאו אז - בתקופת הכיבוש האיטלקי של אתיופיה - גם ארגזי האוצר של המלך.

קוריוז נוסף: בארץ היתה בימים ההם שביתה כללית במסגרת מאבקם של הערבים ביישוב העברי, ובהעדר סבלים, הועבר האוצר בשלוש מכוניות משא של המשטרה,

בסיוע כמאה אסירים שהיו שפוטים לעבודת פרך בבית הסוהר המרכזי בירושלים. האוצר שהוטמן בכנסייה כלל 158 תיבות ברזל ועץ, 123 מהן מלאות מטבעות זהב וכסף עם דיוקנה של המלכה האוסטרית מריה תרזה.

תחנה מס' 4: ליד פסלו של מייסד המתחם האתיופי מחוץ לחומות העיר העתיקה

לפי מסורת אתיופית עתיקת ימים, יבוא המשיח - תיאודורוס - מאתיופיה; הוא יגאל את העם הישראלי והאתיופי מכל אויביהם, וישב על כס המלכים דוד ושלמה בירושלים.

ההיסטוריה החדשה של אתיופיה מתחילה באמצע המאה ה-19 עם עלייתו לשלטון, בשנת 1855, של מלך אשר אימץ את השם תיאודורוס השני. מלך זה איחד מספר נסיכויות בשטח אתיופיה והקים שלטון מרכזי חזק; כאשר פלשו הבריטים לארצו, ותיאודורוס ראה מול מבצרו את הצבא המצויד בהישגים הטכנולוגיים הטובים ביותר של אותם ימים - הבין שאין שום סיכוי לנצח ובחר להתאבד, ולא להשלים עם חרפת הכישלון; וזאת לאחר ששחרר את חייליו ושלח אותם הביתה. יורשיו של תיאודורוס השני המשיכו את מדיניותו, והצליחו לייצב את המצב הפוליטי והכלכלי באתיופיה בסוף המאה. הקיסר יוהנס הרביעי, אשר

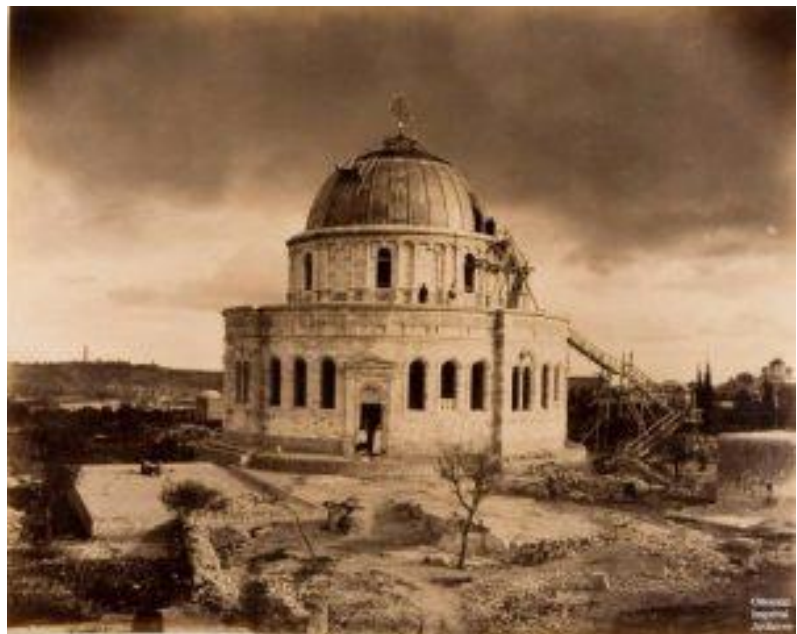
עלה לשלטון בשנת 1872 והיה בעל אמונה דתית חזקה סייע לנזירים ותרם סכומים ניכרים לבניית מתחם גדול לאתיופים בירושלים החדשה.

אחד ממעשיו הגדולים של מנליק השני היה בניית בירה חדשה לאתיופיה. שמה נקבע 'אדיס אבבה', כלומר 'פרח חדש'. בימי מלכותו של קיסר זה התחזקו הקשרים בין אתיופיה לאירופה וכוננו על בסיס יציב, סדיר ומכובד יותר. אתיופים רבים הגיעו לאירופה, הן בשליחויות דיפלומטיות והן כמורים ששהו במרכזי התרבות הגדולים, שם למדו להוקיר את היצירות המקוריות של עמם. נוצרה ספרות אמהרית-מדעית בהיסטוריה ובדקדוק הלשון, והחלו לצאת לאור ספרים - ברובם ברומא. ב-1908 הודפס שם הרומן האתיופי הראשון. סמוך לתקופה זו נוסדו בת דפוס גם באתיופיה עצמה. במתחם האתיופי שבירושלים, מעבר לחומות האבן והסורגים הירוקים, מסביב לכנסייה, משתרעות גינות מטופחות, חצרות רחבות-

ידיים ובהן עצי הדר וסוכות גפנים, עצי תות וברושים. ביניהם הוצב בשנת 1983, ליד השער ומול הכנסייה, פסלו של האב וולדה (Mamher Walda Sema'et) נציג מלכי אתיופיה - לזכר פעילותו להקמת המתחם. הוא הסתכסך עם הקיסרית טאיתו, אולי עקב החובות בהם שקעה הקהילה האתיופית בירושלים בגלל ההלוואות שנלקחו כדי לסיים את בניית הכנסייה. הסכסוך גרם לעצירתו באחד מביקורי המולדת שלו. הוא הצליח לברוח מן המעצר ומצא מקלט במנזר במצרים, שם נפטר ונקבר. מול הפסל מימין, סמוך לרחוב ואחרי חומת המתחם ניצב בניין על שם הקיסר מנליק השני.

בשטח המתחם יש מספר בנייני מגורים שהם מרווחים לעומת חדרי הנזירים בדיר הסולטאן, שכונתם של האתיופים בתוך החומות. בתי המגורים לנזירים נמצאים כאן משמאל לשער, וחומה מפרידה בין בית הנזירים לבית הנזירות. בהמשך ניצב בניין לקבלות פנים, ואחריו מגדל פעמון, מזרחה לכנסייה. בקומת הקרקע של מגדל הפעמון יש חדר אחד ובו מתגורר נזיר. את המגדל בנתה הקיסרית זאודיתו בתו של מנליק השני.

לאחר השלמת הכנסייה והמנזר, נבנו באתר, מימין לשער, מספר מבנים גדולים. בניינים אלו, דוקומתיים עם גגות רעפים, נתרמו בידי קיסרים, קיסריות ונכבדים אתיופיים, וכמה מהם נושאים את שמותיהם - אחד הוא בית מנליק השני. בתים אלו נועדו למטרות השכרה, כדי שיקל על העדה

לקיים את עצמה. מספר מבנים להשכרה נבנו גם מחוץ למתחם, במרחק לא רב

ממנו. יוזמת התכנית היתה הקיסרית טאיתו, אשת הקיסר מנליק השני; היא כינסה את אצילי אתיופיה ועשיריה, והתרימה אותם לטובת הקהילה האתיופית בירושלים.

יש לציין, כי העדה הנוצרית-אתיופית היתה קטנה וצנועה; בניית הכנסייה החדשה והבניינים סביבה מעידה על שיפור במצב הכלכלי באתיופיה עצמה ועל התחזקות הרגשות הדתיים של האתיופים כלפי ירושלים.

תחנה מס' 5: בית החולים הדסה, רח' הנביאים 37

המדינאי והמצביא הבולט ביותר באתיופיה במחצית השנייה של המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 היה בךדודו של מנליק השני, מאקונן, שהיה גם אחד המקורבים לקיסר. בשנת 1916, בימי מלחמת העולם הראשונה, הפך בנו, חיילה סלאסיה (פירוש השם 'חיל השילוש'), ליורש העצר ולעוצר (רגנט); הוא עלה לשלטון ב-1930. תוארו הרשמי היה 'נגוסא עסת', כלומר מלך המלכים בשפת הגעז ובאמהרית, או קיסר.

עוד בתפקידו כעוצר, עשה חיילה סלאסיה מאמצים רבים להפצת ההשכלה בעם. הוא סייע בהקמת שלושה בתי דפוס לאומיים באתיופיה והחל בפעילות שיטתית להוצאה לאור של ספרי לימוד חדשים ושל הספרות האתיופית בתרגום לאמהרית. בתקופה זו החלו להופיע שני העיתונים הראשונים באתיופיה וקבצים של שירי עם. מאז עלייתו לשלטון, שאף הקיסר להגיע להישגים חברתיים, תרבותיים וכלכליים בארצו במתכונת האירופית - ובמיוחד דאג לפיתוח מקיף של רשת חינוך מערבית ושיפר את המערכת המנהלית. פעילות זו גרמה לתחייה לאומית.

חיילה סלאסיה ביקר בירושלים מספר פעמים ופיתח יחס מיוחד אליה. בעת פלישת כוחותיו של מוסוליני לארצו, מצא הקיסר מקלט בעיר ואף העביר אליה כאמור את אוצר המלוכה. חיילה סלאסיה כינה עצמו 'אריה ירושלים' וראה את האתיופים כצאצאי עשרת השבטים.

באביב 1936, כאשר צבאו הדל ניגף בקרבות עזים מול השריון האיטלקי - שהסתייע בהפצצת גז חרדל מרעיל ממטוסים - הגיע קיסר אתיופיה הגולה לירושלים. פגיעת הגז ניכרה בבריאותו, אולם חרף זאת החל במערכה דיפלומטית לסילוק הכובש מארצו. שש שנים היה הקיסר הגולה, מהן שהה בירושלים רק כעשרים יום, הימים הראשונים של גלותו. בסילוק האיטלקים מארצו נטלו אז חלק, קודם החזרתו

למולדת, פלוגות קומנדו יהודיות מארץ ישראל, במסגרת צבא הבריטי, בפיקודו של וינגייט, וחיילה סלאסיה הזכיר זאת לא פעם באוזני ישראלים.

הנגוס הגיע ארצה עם משפחתו: אשתו הקיסרית, יורש העצר, הבן השני, הנסיך מאקונאן ושלוש הנסיכות, אשר הבכורה שבהן שכלה את בעלה, ראס טקה, במלחמה.

כאמור, חיילה סלאסיה העריך מאוד את הישגי החינוך המערבי בתחומים שונים, ויחסו להתקדמות בתחום הרפואה מצא ביטוי גם בעת שהות משפחתו בירושלים: הנסיכה הצעירה צחאי (שמש בשפת הגעז) החלה ללמוד בבית הספר לאחיות של 'הדסה', שפעל אז ברחוב הנביאים 37, מול הכניסה לרח' אתיופיה כיום, ואז 'רח' החבשים. משמעות המלה 'חבשים' במקור הערבי, 'ערב' של בני שבטים שונים, נובעת מההתרשמות הראשונית של הערבים במגעם עמם, ומקורה כנראה בריבוי המחוזות והשבטים בשטח אתיופיה. מהכינוי 'חבש' 'אבס' נוצר גם השם הלועזי 'אבסיניה'. משמעות זו שלילית בעיני האתיופים, ולכן הוחלף השם.

ביקורם המאולץ של בני הזוג המלכותי בירושלים לא היה הביקור הראשון שלהם בעיר הקודש, וגם לא האחרון. באחד מביקוריה, כשנתיים קודם לכן, ערכה הקיסרית מנן (Menen) עלייה לרגל כצליינית, ביקרה במקומות הקדושים וטבלה בירדן ובכנרת. היא היתה אדוקה בדתה ובנתה עבור העדה מנזר חדש על שם השילוש הקדוש במדבר יהודה. לעומת זאת, בביקור קודם ערכה קניות בתל אביב והאזינה לאופרה 'ריגולטו' כאורחת ראש העירייה. כאות הוקרה לזמרת, הזמינה אותה הקיסרית לאתיופיה, שם הופיעה בארמון והוענק לה אות כבוד מלכותי רם מעלה.

באחד מביקוריה בירושלים טופלה הקיסרית מנן בבית החולים הדסה. כל חייה זכרה את המומחה לרפואה פנימית, פרופ' משה רחמילביץ'; וכך, לאחר שנים רבות, כשחלתה בארמונה באדיס אבבה, ביקש הקיסר עצמו להטיס את פרופ' רחמילביץ' לטפל בה בארמון, ויש אומרים כי הסיוע המהיר והטיפול המצוין הביאו להכרת אתיופיה במדינת ישראל (הכרה דהיורה) תוך מספר ימים: שנים ארוכות חששה אתיופיה מתגובות שכניה מצפון, מצרים וסודן, לצעד זה. אגב, מצבה של הקיסרית היה בכירע והטיפול החד-פעמי הקל אותו רק לזמן קצר, לאחריו היא נפטרה.

תחנה מס' 6: בניין ג'נרלי, הצטלבות הרחובות יפו ושלומציון המלכה

חנוכתה של תעלת סואץ ב־1869 הגבירה את התעניינות מדינות אירופה ומצרים בים סוף ובמזרח התיכון, וסימלה את ראשית עידן המדיניות האימפריאליסטית הפעילה שלהן באזור. עד מהרה הביאה מדיניות זו לניסיונות לתפוס מאחזים בחופי ים סוף, ובכללם ניסיונות חוזרים ונשנים לכבוש את אתיופיה, שהייתה מדינה עצמאית יחידה ביבשת אפריקה.

בקרבות ניצחו האתיופים את צבאות הפולשים: קיסרי התקופה, יוהנס הרביעי (1872-1889) ומנליק השני (1889-1913), לא רק שהצליחו להדוף את אויביהם אלא גם ליכדו את העם סביב מנהיגותם וניהלו מדיניות חוץ עקבית. הם ניצלו את אווירת האימפריאליזם ששררה בתקופה זו, הכפילו את שטח המדינה והשיגו הכרה בינלאומית בגבולות החדשים. אתיופיה עמדה בהצלחה בהתקפות של מצרים וביזאנטים, של כושים ומוסלמים, וכמעט ולא נכבשה מעולם. רק בעת הכיבוש האיטלקי שפקד אותה בשנים 1936-1942, יצא המלך לגלות.

את איטליה מסמלים בירושלים בעיקר שני בניינים: צורתו של האחד מזכירה את סגנון פירנצה או סיינה, והוא תוכנן כבית חולים איטלקי; האחר - הוא בניין שבראשו הוצב פסל של אריה ונציאני. זהו האריה הידוע ביותר מבין האריות המעטרים בניינים בעיר, והוא הוצב על 'בניין ג'נרלי', בית חנויות ומשרדים גדול בלב העיר, בהצטלבות הרחובות יפו ושלומציון המלכה. הבניין נבנה בימי המנדט הבריטי עבור חברת הביטוח האיטלקית 'ג'נרלי', שסמלה המסחרי, אריה מכוּנף, הוצב על גגו הרם, בחזית הבניין. האריה עוצב במתכונת סמל העיר ונציה, והוא מסיים את הפרספקטיבה של רחוב יפו. ונציה היתה מדינה עצמאית, שהתאחדה בשנת 1871 עם שאר חלקי איטליה, אשר הפכו לאיטליה המודרנית, מעצמה אירופית, שאף פתחה קונסוליה בירושלים שנה לאחר מכן.

בית החולים האיטלקי המפואר, ולידו כנסייה, נבנה עוד בשנים האחרונות של השלטון הטורקי. מגדל הפעמונים המרובע של הכנסייה נראה למרחוק, ומזכיר בסגנונו - כחלקים אחרים של המתחם - מספר בניינים בפירנצה ובסיינה מתקופת הרנסנס.

בניין ג'נרלי כמו בית החולים האיטלקי הם מסימניה של תקופת השאפתנות האיטלקית במזרח התיכון ובאפריקה המזרחית. כבר בצעדיה הראשונים כמעצמה, ניסתה איטליה המאוחדת לפלוש לאתיופיה, אך נכשלה וגרמה רק להתגבשותה והתחזקותה של זו כמדינה עצמאית. האיטלקים לא השלימו עם הכישלון וחיכו להזדמנות נוספת. כיובל שנים לאחר מכן כבשה איטליה את אתיופיה למשך שש שנים וקיסר אתיופיה יצא לגלות.

האיטלקים ניסו לשבור את רוחו של הקיסר גם בגלותו בירושלים. מספר 'אירועים' - כביכול מקריים - מצטרפים לתמונה המורה על התנכלויות קטנות שתכליתן היתה כנראה לשבש את בואו: תרני הדגלים, שהוכנו מבעוד לילה לדגלים שהיו אמורים לעטר את קבלת הפנים לקיסר בנמל חיפה, בשמונה במאי 1936 - נעלמו; האנייה היחידה בנמל, שכביכול 'התקשטה' לכבוד הנגוס, היתה אניית תיור איטלקית, והיא הניפה מאות דגלים איטלקיים; הכלב של הקיסר נדרס בירושלים בתאונת דרכים, ולא ברור אם זו לא היתה מכוונת... גם בעת פירוק מטענו של הקיסר התערבה יד זדונית: אחד הארגזים נפל, ואלפי מטבעות של טלרים עם דיוקנה של מריה תרזה התפזרו על הרציף; מטען כלי המטבח נפל גם הוא, וכמה פרימוסים נפגעו וקערות חרס נשברו. התעמולה האיטלקית ידעה לנצל את המקרה ולהציג את קיסר אתיופיה כמי שכלים כה פשוטים חשובים בעיניו עד שנטל אותם עמו לגלות.

בתקופת הכיבוש האיטלקי, עשתה ממשלת איטליה מאמצים לקרב אליה את הקהילה האתיופית בירושלים: ב-1940 מינתה ראש מנזר חדש, אך עם הגיעו ארצה סירבו מרבית בני הקהילה האתיופית להכיר במרותו. בתקופת מלחמת העולם השנייה סולקו מהמנזרים אותם נזירים אתיופיים, שהספיקו לקבל אזרחות איטלקית, והם רוכזו במחנות הסגר יחד עם אזרחים של ארצות אויב אחרות. ממאיר דיזנגוף, ראש עיריית תל אביב. הקיסר שהה במלון ארבעה ימים בלבד.

התעניינות התקשורת ביציאתו של הקיסר לגלות הייתה רבה, אך הוא שמר על שתיקה משום שהעדיף לפעול במישור הדיפלומטי. למרות זאת הסכים לשתף פעולה עם צוות הסרטה שבא מבריטניה במיוחד לירושלים כדי לצלם אותו, את משפחתו וכלבו על מרפסת המלון. בסרט הכריז הנגוס, על רקע מגדל דוד וחומת ירושלים, שהוא ימשיך במלחמתו למען ארצו.

בשל העתיד המעורפל, פוליטית וכלכלית, של הקיסר ומשפחתו, חשש חיילה סלאסיה לשהות זמן ממושך במלון היקר ביותר בעיר ועוד יחד עם פמליה גדולה. הוא החליט לעבור למקום צנוע יותר, ואנשי הפמליה התארחו בבתי האתיופים שבעיר. בית מפואר, שהיה שייך לעורך הדין אבקאריוס ביי, מטובי המשפטנים באותם ימים, נמצא מתאים למגורים המלכותיים. בלוויית שני בניו הגיע הקיסר אל הבית, מול בניין טרה סנטה ברחביה, ואחד המשפטנים במשרדו של אבקאריוס, עורך דין יהודי צעיר ושמו נתן מריין, ערך את חוזה השכירות. אבות הקהילה האתיופית הכירו אותו היטב והמליצו עליו בפני הקיסר; הוא קירב אותו אליו ולאחר מכן מינהו לעורך הדין של המשפחה המלכותית. משחזר חיילה סלאסיה לאתיופיה, הזמין אליו את נתן מריין כיועץ משפטי, ומאוחר יותר מינה אותו לאחד משלושת שופטי בית הדין העליון האתיופי, שבו שירת עד שיצא לגמלאות.

תחנה מס' 8: בית שבו התגורר קיסר אתיופיה, שד' בן מימון 6

ביום החמישי לשהותו בירושלים, עקר הקיסר ל'ביתו' בשדרות בן מימון 6. הבית נבנה רק שנתיים קודם לכן, והוא ניצב עד היום בשולי שכונת רחביה, מול בניין טרה סנטה.

הווילה המפוארת הדוקומתית נבנתה מאבן אדמדמה והיא מוקפת חומה. הבניין תוכנן כמספר גושים בצורת קוביות בגבהים שונים עם אגף קמור המובלט באמצעות גגון בטון, הדומה למצחון של כובע. לאורך מדרגות הכניסה לאחווה, במקביל לחזית הבית, עוצבה בריכת נוי הדרגתית המצופה באריחים בצבע טורקיז. סורגי השערים והחלונות מעוצבים כקרני שמש. מול שער הכניסה הראשית, ליד בריכת הנוי, קבוע לוח אבן, עליו חקוק: Villa Lea 1 may. 1934 מאחורי השם 'וילה לאה' מסתתר סיפור עצוב של בעל הבית ד"ר נסיב אבקאריוס ביי. אשתו, שהיתה צעירה ממנו כשלושים שנה, בזזה את ממונו הרב תוך שנתיים ועזבה אותו. הבית הועמד להשכרה ולאחר חתימת חוזה השכירות עם הקיסר עבר בעל הבית לגור בחדר במלון המלך דוד.

'הבית דמה לארמון או לטירה מכושפת'; מרפסות וגן עם באר מים, שני חדרי אירוח ענקיים שחלקם מוגבה כבימה; כל חדר היה צבוע בצבע אחר וחדרי האמבט כוסו אריחי חרסינה צבעוניים שצבעם תאם לצבע החדר הסמך; בקומת המרתף היו חדרים למשרתים ולמטבח.

היתה זו גלות מלכותית לכל דבר: ה'חצר' הקיסרית פעלה בוילה וכך גם לשכה ארעית, שהועסקו בה שתי צעירות אתיופיות, ילידות ירושלים ודוברות ערבית, עברית ואנגלית. בשעות אחר הצהריים הנגוס היה ניצב שעה ארוכה ללא תנועה במרפסת רחבת הידיים, ומעל ראשו שמשיה ירוקה. בקורת רוח מוסתרת קיבל את קריאות העידוד וההידד של מאות הירושלמים שחלפו על פני הבית: עמידתו הגאה הותירה רושם כה נכבד, עד שקומתו הנמוכה לא ניכרה כלל.

דומה היה שהמשפחה המלכותית מסתגלת לחיים בגלות. חיילה סילאסיה ורעייתו טיילו ברחובות ב'יהודה ויפו בירושלים וערכו קניות; בנותיהם הנסיכות נסעו לתל אביב ורכשו שם דברי אופנה. למימון ההוצאות מכרו אנשי הפמליה את מטבעות הזהב (הטלרים) שהביאו עמם תמורת לירות ארץ ישראליות. המטבעות הראשונים של אתיופיה נוצקו

באוסטריה בימי מריה תרזה, ומאז השתמשו שם רק במטבעות מאותו סוג, עליהן טבועה השנה 1780. תמונתה של מריה תרזה קישטה את צידם האחד של אותם מטבעות והנשר האוסטרי כפול הראשים והסיסמה 'צדק ורחמים' בשוליו, היו חרוטים על צידם השני. יש לציין שלטלרים היה ערך קישוטי בלבד: הבדואיות והכפריות, בארץ ובעבר הירדן, נהגו לעטר במטבעות זהב אלה את מצחן ואת צווארן.

ביומו הראשון של הקיסר בוילה לאה' הופיע הנציב העליון ל'ביקור היכרות פרטי'. מעניין לציין, שבזמן הפגישה עצמה - והימים ימי מתיחות רבה בין יהודים לערבים - ירו טרוריסטים ערבים בשלושה יהודים מקרב קהל הצופים שיצא מקולנוע אדיסון, והרגו אותם. ממה שסיפר הנגוס לנציב העליון הוא חשש מהמצב, והוזמן להשתקע בלונדון, ודומה שעקב האפשרות להגביר שם את הפעילות הדיפלומטית, העדיף אותה על ירושלים - וכך החל להכין את יציאתו לשם.

באותם ימים סבל הקיסר מהצטננות, שסיבתה - לפי אבחנה של פרופסור יהודי - השפעת הפגיעה של גז החרדל בעת הפצצות האיטלקים; הרופא אמנם פסק לו מנוחה של חודש, אך הקיסר המשיך בפעילות נמרצת ובספורים בעיר ובסביבתה: מכונית ה'פאקארד' שלו נראתה מדי יום ביומו עושה דרכה באזור.

חיילה סילסה, הרבה לשבח את הישגיו של המפעל הציוני בארץ, אך יועציו הבריטים הזהירו אותו מפני ידידות גלויה מידי עם ראשי הישוב, על מנת לא להתגרות בערבים, לפיכך את ביקוריו בישובים יהודיים עשה בחשאי ובעילום שם.

עדות לשהותו של הנגוס ומשפחתו ברחביה נותרת בפנקס הכתובות של תושבי השכונה משנת 1936. רשום בו: השם - חיילהסלאסיה; המקצוע או העבודה - מלך חבש; הרחוב - שדרות בן-מימון; מספר הבית - 6'.

אחרי שהות של 20 יום, ב-28 במאי, יצא קיסר אתיופיה את הארץ כמעט בחשאי: מירושלים נסע ברכבת לחיפה, ומשם הפליג באנייה אל אנגליה.

תחנה מס' 9: הכפר האתיופי דיר איסולטאן

דיר איסולטאן, שכונה דמויית כפר אפריקני, מסמל אולי יותר מכול את קשרם של האתיופים לירושלים ונוכחותם בה. על גג אחד האגפים של כנסיית הקבר משתרע מנזר ('דיר' בערבית), שלא ידוע על שם איזה מלך, כלומר סולטאן, הוא נקרא; הנזירים האתיופיים השוכנים בו טוענים ששם זה מכוון לשלמה המלך, הנחשב לאבי האומה האתיופית, ולפי אמונתם, חלק מרכושם בירושלים הוא מתנת שלמה למלכת שבא, אם אומתם.

כדי לבקר באתר, יש לעקוף קיר של הכנסייה הרוסית על שם אלכסנדר נייבסקי שברחוב שוק הצבעים (Suq Aftimos) ולעלות במדרגות, דרך רחוב בית הבד (Suq Khan Ez Zeit) אל הגג. כאן מתגלה למבקר מחזה אקזוטי מדהים: כפר אפריקני שנבנה על גג כנסייה, בין חורבות של מנזר צלבני.

כפרים במתכונת דומה אפשר לראות רק ברמות ההרריות של אפריקה, המרוחקות ממקום יישוב מרכזי. העדה הנוצרית-אתיופית, שנודעה כבעלת נכסים והשפעה מרובים בארץ ישראל עוד מתקופת הצלבנים, המשיכה להתגורר בירושלים גם בתקופות קשות מבחינה כלכלית, וקשרה לעיר הקודש היה כה אמיץ עד שגם התנאים הקשים לא הרתיעוה. מתחילת המאה ה-16 חדלה המולדת האתיופית לתמוך בנציגיה שבירושלים, ולא לה חסרו האמצעים לתשלום שוחד לשלטונות הטורקיים. בהיעדר הגנה מצד השלטון, החלו כתות נוצריות אחרות לדחוק אותם ממעמדם המכובד בעיר - אל השוליים שעל הגג. הכפר שגרים בו הנזירים האתיופיים משתרע על פני רחוב מרכזי אחד משתפלות סמטאות קצרות וצרות, יש בו ביתנים וליתר דיוק תאים זעירים וצפופים ואפלים תאים אלו ששטחם כ-2 מטר על 2.5 מטר, וגובהם כגובה אדם ממוצע, בנויים מבוץ מוקשה מצופה בסיד לבן, ופתחי האוורור היחידים של הבתים הדלתות הנמוכות מעץ וחלונות זעירים ליד התקרה. הכפר נראה כבנוי באופן ארעי, את המבקר אופפת התחושה שהביתנים הובאו הנה מעולם הבית של האתיופים. מים וחשמל הותקנו כאן רק בחודשים

האחרונים של השלטון הירדני(1967) כאשר עורך הדין שטיפל בענייניהם, ס"א אלחטיב, התמנה לראש החלק הירדני של ירושלים והצליח להתקין קו הספקת מים נוסף ולהקים חברת חשמל. גם אז המים והחשמל זרמו רק במבנה העומד במרכז הכפר, ומשמש מעין מטבח וחדר אוכל משותף לנזירים ולנזירות. כיום החשמל מגיע לכל הבתים.

בין הכפר לבין כנסיית הקבר, בקצה סמטה קצרה, משתרעת חצר פתוחה, מסביב לכיפה של קפלה ארמנית תת־קרקעית על שם הלנה הקדושה; זהו חלק מכנסיית הקבר.

בדיר אִסולטאן מתגוררת קבוצה של כעשרים נזירות ונזירים אתיופיים, נציגי הכנסייה הלאומית שלהם בארץ. זהו שריד לכוחה הגדול של כנסייה זו בעבר, אשר החזיקה בשעתה במקומות רבים בכנסיית הקבר. גם היום נמצאים ברשות האתיופים לא פחות משבעה מנזרים ברחבי הארץ.

בשנת 1966 היה הקיסר האתיופי אורחו של מלך ירדן בירושלים. הוא נכנס לעיר דרך שער שכס, שקושט חגיגית בדגלי בית האשם ובית שלמה המלך. המלך הירדני הקדיש גם זמן ללמוד את פרטי הסכסוך בין האתיופים לקופטים באתר המריבה שבדיר אִסולטן.

בין מנזר זה שבדיר אִסולטן לבין חצר הקיסר באתיופיה קוים קשר נסתר, שהוגדר כאחד הסודות השמורים ביותר של הממלכה. הנזירים האתיופיים העניים שומרים על אחד האוצרות היקרים ביותר בירושלים

תכנית דיר אל סולטן :

מקרא :

1. כניסה למגורי נזירים
2. מגורי נזירים
3. קפלת הלנה והחצר.
4. קפלת ארבע החיות.
5. קפלת מיכאל
6. המנזר הקופטים.
7. רחבת הכניסה של כנסיית הקבר.
8. מעון הארכיבישוף האתיופי

הקיסר מנליק השני והקיסרית מנן העניקו למנזר את כתריהם וכך עשו גם מספר נסיכים ונסיכות; וזאת מפאת רצון התורמים שסמל השלטון לפחות - אם לא הגוף - יהיה קרוב ככל האפשר לקברו של הצלוב מנצרת. אמנם לאט, אך גם לכאן מגיעים חידושים טכנולוגיים: על גגות הבקתות הופיעו אנטנות של טלוויזיה. הן הותקנו בשעה שהארכיבישוף הקופטי שהה בחוץ לארץ; עם שובו, הוא דורש את הורדתן. בין החצר לבין בקתות המגורים מיתמר עץ הנקרא 'עץ הזית המקודש'. לפי מסורת אתיופית, זהו מקום עקידת יצחק ובענפיו של העץ הסתבכו קרני האיל...

תחנה מס' 10: גג המריבה והחגיגות - חצר דיר איסולטאן

חצר דיר איסולטאן ידועה גם בכינויה 'גג המריבה', בשל הריב שפרץ בין הקופטים לאתיופים על השליטה במקום. ראשיתו של הסכסוך במאה ה-18, אך הוא הוחרף בשנת 1838: מגיפה קטלה את כל הנזירים האתיופיים ששכנו במקום, והאירוע הנורא נזכר בכתביהם של הקונסול הבריטי בירושלים, גיימס פין, והבישוף הפרוטסטנטי סמואל גובאט. לפי המסופר בהם, השתלטה העדה הקופטית על המנזר ועל הקפלות שבו, ולאחר מכן אף קיבלה את רשות השלטונות הטורקיים לשרוף את המקום כדי לטהרו; הספרייה האתיופית הגדולה במנזר, שכללה תעודות המוכיחות את בעלות העדה האתיופית על המקום, עלתה באש.

לאחר המגיפה השתקמה עד מהרה הקהילה האתיופית בירושלים, ותוך מספר שנים הגיעו אליה נזירים מאתיופיה עצמה. השלטון הטורקי לא העניק להם רשיון לבנות מחדש את המנזר, וכפיתרון זמני נאחזו הנזירים במקום בבקתות קטנות שהקימו. אולם הסכסוך על הבעלות לא שכך, והוא חוזר ומתחדש עד עצם היום הזה: הדרישה להורדת האנטנות מעל לבקתות היא ביטוי מודרני של המריבה הממושכת, שהתפתחה בעבר סביב מסמר הננעץ בקיר (צד אחד טען שהמסמר הוא חלוד אך חדש, והצד השני טען שהוא ישן והחליד במקום). באחת המריבות דרשו האתיופים לתקן את צירי הדלתות, והקופטים התנגדו לכך בטענה שזו הפרה של הסטאטוס קוו - תוצאה חשובה ביותר של מלחמת קרים.

הנוצרים הקופטים, שכניהם של האתיופים, ממשיכים לתבוע הבעלות על המקום עד היום, ומדינת ישראל שומרת על הסטאטוס קוו מימין לכניסה למתחם, בחדרון בודד, מתגורר נזיר קופטי שתפקידו לפקח על מעשי הנזירים האתיופיים. לפי כללי הסטאטוס קוו, כלומר שמירת המצב הקיים, אסורים הנזירים האתיופיים בעשיית כל שינוי ולו הקל ביותר.

אתיופים התגוררו בירושלים עוד מקדמת דנא, כנראה מן המאה הרביעית לספירה. לפי עדותו של אחד מקדושי הנצרות, אנטונינוס ששהה בעיר הקודש בשנת 570, הוא פגש ברחובותיה אנשים שבאו מאתיופיה. בתקופת הכיבוש המוסלמי, במאה השביעית, היתה העדה האתיופית מוכרת בירושלים ובעלת מעמד מכובד. לפי עדות משנת 1384 היה לאתיופים מקום משלהם בכנסיית הקבר, בקפלה שמאחורי הקבר הקדוש. במאה ה-15, כאשר איימו הממלוכים להשתלט על שרידי האתרים הנוצריים בירושלים, השיב קיסר אתיופיה באיום לפגוע בכל המסגדים בארצו -

והממלוקים-המוסלמים זנחו את מזימתם. באותה תקופה הגיעה הממלכה האתיופית לשיא פריחתה; האתיופים רכשו את המקום המכונה 'מערת דוד' שעל הר ציון, את המזבח בכנסיית קבר מרים שבעמק יהושפט, והחזיקו בחמישה אתרים בתוך כנסיית הקבר ובאזור גת שמנים. לפי אחד המקורות, היה להם מנזר ששכן בקרבת המנזר הפרנציסקני שעל הר ציון, והוא כלל גם את קבר דוד. בשנת 1479 היה לאתיופים מזבח בתוך כנסיית הקבר: לפי המסורת ניצב מתחת למזבח זה עמוד האבן שישו נקשר אליו כשלאשו כתר קוצים. במקום הדליקו מנורות מדי לילה; הקפלות של האתיופים ומעונותיהם היו אז משמאל לכניסה לקבר הקדוש, בין עמודי כנסיית הקבר, והם ערכו תפילה פומבית בתוך הכנסייה, כמו היוונים, הפרנציסקנים, הארמנים ואחרים.

בפרוס השלטון העותמאני הורע מצבם של האתיופים בירושלים, על רקע סכסוכיה של אתיופיה הנוצרית עם האימפריה העותמאנית בסודאן ובמרחב ים סוף. אחת השיירות של אתיופיה, שנהגו לעלות לירושלים מדי שנה בשנה, הותקפה בידי מוסלמים. שכניהם המוסלמים של האתיופים בירושלים התנכלו להם - בעידוד השלטונות - וזכויותיהם בעיר הקודש הצטמצמו. בתקופות מסוימות אין האתיופים נזכרים כלל במקורות בין הכיתות הנוצריות שבירושלים. גם משחזרו האתיופיים להתגורר בירושלים, הרי מרבית עמדות הכוח שלהם נלקחו מהם בינתיים.

בשנת 1655 אישר הסולטאן הטורקי מחמוד השני את העברת הרכוש האתיופי לידי היוונים האורתודוקסים, וכך לא נותר שריד לבעלות אתיופית בעיר. למרות זאת הצליחו האתיופים, בהדרגה ובמאמצים מרובים, לרכוש זכויות על נכסים רבים עד לתחילת המאה ה-19. המגיפה שפרצה בשנת 1838 קטעה באחת תהליך זה, ופגעה

קשה לא רק ברכושם של האתיופים אלא גם בגופם - והקהילה האתיופית חוסלה. כאמור, לפי עדויות אנשי התקופה, העלו ארמנים וקופטים באש את הספרייה של האתיופים בטענה שיש לטהר אה המקום; ולנזירים האתיופיים החדשים, שהגיעו למקום לאחר המגיפה, הרשו הקופטים להתגורר ב,דיר איסולטאן כ'אורחים בלבד'. האתיופים פנו לבישופות הפרוטסטנטית המאוחדת של הבריטים והגרמנים בבקשת חסות וסיוע, וזו נענתה לבקשתם - בעיקר בתקופת כהונתו של הבישוף גובאט, שכיחן קודם לכן כמיסיונר באתיופיה.

בשנת 1890 סגרו הקופטים את הקפלות של דיר איסולטאן ורק התערבות השלטונות הטורקיים שיפרה את מצבם של האתיופים. אז גם ניתנה להם רשות להקים אוהל בחצר דיר איסולטאן בימי חג הפסחא שלהם עבור הצליינים הרבים הפוקדים את ירושלים באותה תקופה. זהו החג העיקרי אצלם ומאז שניתנה רשות מקימים האתיופים על השטח הפנוי של הגג אוהל שיריעותיו עשויות עורות חיות שונות. הנזירים והנזירות מקיפים את האוהל בריקודי עם אפריקניים, מלווים ברעם תופי טאמ-טאם, שדפנותיהם מצופות כסף. את התהלוכה חותמים ראש המנזר, לבוש בגדים מפוארים וגלימה צבעונית, וכומר (דיאקון) הנושא בידו מטריית ענק. לטקס המוזר נהגו להגיע, עד לאחרונה, נציגי ארמון הקיסר באדיס אבבה - בדרך כלל כמה נסיכים ונסיכות אתיופיים. עבור בני המשפחה המלכותית הללו היו שמורים במנזר גלימות אדומות רקומות זהב, וחליפות מעור נמרים. כנראה שביקורו הראשון של הקיסר חיילה סלאסיה בירושלים, בתור יורש העצר, בשנת 1924, היה במסגרת משלחת שהשתתפה בחגיגות. הוא ניסה להגיע באופן אישי להסדר לגבי דיר איסולטאן.

בפסחא 1967 התקינו האתיופים תאורת חשמל בחצר לנוחות הצליינים שלהם, הקופטים ראו בכך הפרת הסטטוס קוו וידו אבנים על התהלוכה החגיגית של האתיופים עד להתערבות המשטרה הירדנית.

באביב 1970, בחשכת הלילה, התחולל מהפך בנושא הבעלות על גג המריבה: הדלתות המובילות לקפלה ולמנזר, הסמוכים לגולגתא בכנסיית הקבר, נפרצו, ושעה לאחר מכן היתה החזקה על האתרים הללו בידי הכנסייה האתיופית. אכן, מהפכים מסוג זה כבר אירעו בתולדות כנסיית הקבר בעבר; אולם הפעם נעשתה הפעולה בידי המשטרה וכוחות הביטחון של מדינת ישראל.

תחנה מס' 11: הקפלה האתיופית העליונה במתחם כנסיית הקבר

מנזר 'דיר איסולטאן' יחד עם שתי הקפלות השייכות לו, נמצאים בתוך שרידי המנזר הצלבני והם חלק מתערובת מבנים הצמודים לכנסיית הקבר מכל הצדדים. המנזר הצלבני עמד על חלק משטח הבזיליקה של קונסטנטינוס והיה צמוד לכנסיית הקבר שהוקמה על חורבות אותה בזיליקה. עדיין נשתמרו שרידי הקשתות ועליהם תלויים פעמונים. אלו שרידים מהקשתות שהקיפו פעם את החצר הפנימית של המנזר. חצר

כזו נקראה קלויסטר (cloister) ובקרבתה נמצאים שרידי חדר האוכל של הכמורה (הקאנוניקים) ששלטה בכנסיית הקבר בתקופה הצלבנית.

הכנסייה האתיופית שוכנת בחלק הדרום-מערבי של החצר, ובקומתה העליונה שני חדרים או קפלות. בשנת 1890 ניסו הקופטים להרוס חלק מהחומה הצפונית של המנזר כדי לפרוץ כניסה שתוליך למנזרם. בהתערבות השלטונות הטורקיים נקרע שער חדש בחומה המזרחית ומפתחותיו נמסרו לאתיופים. שער זה נמצא בצד תאי הנזירים, על גג כנסיית הלנה. אחד החדרים בקומה העליונה הוא 'קפלת הגואל' המשמשת לאחסון לבוש הכמורה ושמירת הספרים הקדושים. החדר השני נועד לתפילה בציבור: זוהי 'קפלת המלאכים', או 'דמות ארבע החיות' המכונה כך בעקבות המסופר בפרק א' ביחזקאל (חזון רוח הסערה ובו דמויות של ארבע חיות, בעלות ארבעה פנים וארבע כנפיים כל אחת). על הדוכן מונח ספר תפילה עתיק בכתב הגעז, הדומה לכתב העברי הקדום.

קירות 'קפלת המלאכים' מעוטרים בציורים מודרניים של שמן על בד, המתארים אירועים מוכרים מן הפולקלור האתיופי. בין השאר מתואר כאן ביקור מלכת שבא אצל שלמה המלך בירושלים: שלמה מעוטר פאות וזקן, ועל צווארו מגן דוד. בפמליית מלכת שבא ניתן לראות נשים, וגבר אחד הנושא שני חטים של פיל.

מנהגי התפילה של האתיופים מיוחדים במינם. הנזירים קמים כל יום בשעה שתיים לפנות בוקר, ופונים להתפלל באחת משתי הכנסיות הקטנות שברשותם. התפילה, הנערכת בעמידה, נמשכת עד לשעה שמונה בבוקר. כדי לאפשר לנזירים ולנזירות לעמוד במאמץ הגופני הכרוך בכך, נעזר כל אחד מהמתפללים במקל ארוך עם משענת, שעוצב במיוחד למטרה זו, כדי שלא יפול חלילה אם תאחז בו תנומה. הנזירים מאריכים לעתים בתפילה לילה שלם.

תחנה מס' 12: הקפלה האתיופית התחתונה במתחם כנסיית הקבר

הכנסייה האתיופית היא דו־קומתית, והכניסות אליה הן בשני מפלסים: לקפלה העליונה - מחצר דיר איסולטאן, ולקפלה התחתונה - מהכיכר שלפני הכניסה לכנסיית הקבר, בתחתית הגולגותא. גרם מדרגות צר מקשר שתי קפלות אלו בתוך המבנה.

גרעין הסכסוך בין האתיופים לבין הקופטים טמון בחדר שכתליו מתפוררים, במפלס נמוך מזה של הקפלה 'דמות ארבע החיות'. כאמור, הסטטוס קוו מונע ממחזיקי המקום לבצע בו תיקונים כלשהם, ואכן, כל השנים היה החדר מוזנח ביותר. רק בשנים האחרונות מצאו בעלי המקום פיתרון: הם הקיפו קיר של המזבח במחיצה גבוהה ומקושטת והתקינו בחדר שורות של ספסלים. זוהי הקפלה התחתונה על שם המלאך מיכאל, הנזכר לראשונה בספר דניאל ובספרות הנוצרית הקדומה כמלאך שדיבר אל משה בהר סיני. בחזון יוחנן, בברית החדשה, הוא מתואר כגיבור לוחם המכריע בחרבו את הדרקון, וכך הוא מופיע ברבות מיצירות האמנות הנוצרית. הקפלה התחתונה מעוטרת בציורי קיר - פרסקות - בטכניקה ובסגנון ביזאנטיים.

דרך דלת העץ, הנפתחת החוצה, יוצאים המבקרים מאפלת הקפלה לאור הכיכר שלפני הכניסה לכנסיית הקבר.

הנזירים האתיופיים השתקעו בסביבת כנסיית הקבר כנראה זמן לא רב אחרי שהצלבנים נהדפו מן הארץ. העדות הראשונה על כך נכתבה בידי עולה רגל פרנציסקני, שביקר בארץ בשנת 1347; לדבריו, האתיופים מתפללים בקפלה על שם סנטה מריה דה גולגותא שבכנסיית הקבר, וכן בקפלה של מיכאל הקדוש.

הפולחן של העדה הנוצרית-אתיופית שונה מזה של שאר כיתות הנצרות: הוא קרוב ליסודות הפולחן העבריים, הן במילת הבנים (ביום השמיני) - למרות שהם נטבלים ביומם הארבעים - והן בשמירת מנהגי כשרות מסוימים, דיני קרי ונידה, ייבום, ובמידת-מה גם שמירת שבת נוסף על יום ראשון). גם את חג המולד אין האתיופים חוגגים אחת לשנה ככל העולם הנוצרי, אלא בכל ראש חודש.

כאמור, מתמקד הסכסוך בין הקופטים לאתיופים סביב שתי הקפלות הסמוכות לכנסיית הקבר: לאחר שהשתלטו עליהן מנעו הקופטים מהאתיופים כל גישה לכאן, ומאבקם של האתיופים על זכותם נמשך מימי השלטון הטורקי ועד לתקופת המנדט הבריטי ולימי השלטון הירדני. בפברואר 1961 החליטה מועצת השרים של ממשלת ירדן להכיר בחזקה של האתיופים על המנזר ועל הקפלות ומסרה להם את מפתחות המקום. ממשלת מצרים מיהרה להתערב, ותוך 40 יום הוחזרו המפתחות לידי הקופטים.

רק לאחר מלחמת ששת הימים שבו האתיופים לשתי הקפלות. עם זאת חרף בעלותם למעשה, אין האתיופים יכולים לשפץ את המנזר ואסור להם לתקן אפילו גג דולף; ממשלת ישראל מקפידה על הסטטוס קוו, במיוחד לאחר חתימת הסכם השלום בין ישראל למצרים - האחרונה חוזרת ומפעילה לחץ דיפלומטי למסירת הקפלות לידי הקופטים.

תחנה מס' 13: מעון הארכיבישוף האתיופי

תולדות הקשר שבין הכנסייה האתיופית לעיר הקודש ידעו עליות וירידות. האתיופים קיבלו את הנצרות בתקופה הביזאנטית מן הקופטים שבמצרים וגם מן הסורים, ובראש כנסייתם עמדו רוב השנים אנשים ממוצא קופטי או סורי. הכנסייה האתיופית זכתה לעצמאות רק בשנת 1948, ובישוף מטעמה נשלח לירושלים חמש

שנים לאחר מכן. מקום מושבו נקבע במנזר האתיופי ברובע הנוצרי שבעיר העתיקה, והוא נקרא לחילופין 'הפטריארכיה האתיופית/ כמו מעונות ראשי כיתות אחרות של הנצרות. שש שנים נוספות חלפו עד להגשת כתב אמנה בידי הבישוף הראשון של האתיופים בירושלים למושל הירדני של העיר המחולקת. לאחר 24 שנות קיום עצמאי של הקהילה האתיופית בארץ הקודש הועלה ראשה לדרג של ארכיבישוף.

מעון הארכיבישוף האתיופי שוכן מצפון לכנסיית הקבר, סמוך לתחנה השמינית ב"דרך הייסורים". סימטת דיר אלחבס, שהיא הסימטה השנייה משמאל ברחוב החאנקה (אחרי מסגד אלחאנקה בכיוון הר הבית), מובילה אל מעונו של ראש הקהילה. המבנה הראשון של הכנסייה נבנה כאן ב-1738, ובמשך השנים נוספו עליו מבנים קטנים למגורי אנשי המנזר, למשרדים ואף בניין שירותים קטן, המצוי מחוץ למבנה. בניין המנזר הוא דו־קומתי ולו חצר קטנה; הוא משמש את האתיופים משנת 1876; חמש־עשרה שנה לאחר מכן נקבע בו מושבו של ראש הקהילה שם נשאר עד היום: בקומה העליונה שלו מצוי כעת מעון הארכיבישוף.

הכנסייה שבתוך המנזר קטנה. הספסלים מסודרים בה בשורות, והיא מצוידת גם במקלות המשמשים כמשענות למתפללים, אביזר אופייני לכל כנסייה אתיופית. בבניין פועלים ספרייה, בית ספר ומעונות לכמרים, לסטודנטים ולשרתים. מעל הכניסה למנזר תלויה תמונה סמלית של מלכת אתיופיה מושיטה את ידה, בהתאם לנאמר בתהילים: 'כוש תריץ ידיו לאלהים' (תהלים סח, לב). לפי אמונת האתיופים, 'כוש' רומזת לאתיופיה של ימי קדם.

על קיר הכנסייה מצוירת תמונה גדולה של האתיופי הראשון שהיה לנוצרי: 'איש כושי והוא סריס ושליט לקנדק מלכת כוש וממונה על כל גנזיה אשר עלה אל ירושלים להשתחות'. בעת ביקורו בארץ פגש האתיופי את אחד השליחים של ישו הנוצרי, פיליפוס, אשר הצליח לנצר אותו ולהטבילו במי מעיין בסביבות ירושלים: 'ויצו להעמיד את המרכבה וירדו שניהם אל תוך המים פיליפוס והסריס ויטבל אותו' (מפעלי השליחים ח, כו־לח). תמונה נוספת על קיר הכנסייה מתארת את הטבילה. הנזירים האתיופיים, בעלי המקום, טוענים שכל המתואר לעיל קרה עם פיליפוס הנזכר ב'מעשי שליחים' כדיאקון, ולא עם פיליפוס שהיה אחד השליחים של ישו. שני אישים אלה היו בני אותו זמן ופעלו במקביל. אחד מהם הוא שפגש את שר האוצר של אתיופיה ולו הוקדשה הכנסייה במעונו של הארכיבישוף האתיופי.

המבנה כיום רעוע לחלוטין, ואנשי הכנסייה ביקשו לבנות במתחם בית מגורים נוסף. המומחים לתחום זה בעיריית ירושלים שכנעו אותם להרוס את המבנה כולו ולהקים מתחם חדש. תוכנן מבנה בעל ארבע קומות, אך לא גדול בהרבה בהיקפו מהמבנה הקיים - היות שכל אחת מהקומות הקיימות גבוהה מאלו המתוכננות. המתחם יכלול אולם תפילה, משרד ואולם קבלת פנים של הארכיבישוף, מלון בן כמאה מיטות לצליינים, בית מגורים לכומר הפועל במקום, מוזיאון לחפצי אמנות אתיופיים וספרייה. הכניסה הראשית הנוכחית למתחם תפורק ותורכב מחדש. המבנה, שיישמר בו סגנון העיצוב של החלונות, תוכנן כך שישתלב בנוף ובסביבה של העיר העתיקה. גורמים מוסמכים בעירייה אישרו את התכנית בתחילת שנת 1991, והעמיד יוכיח אם היא סופית. אם התכנית תצא לפועל, תהיה זו הכנסייה הראשונה שתיבנה בעיר העתיקה לאחר מלחמת ששת הימים.

תחנה מסי 14: מלכת שבא בבית המרחץ ליד שער האריות

משמאל לשער האריות, בתוך החומות, ברח' מגדל החסידות.

(Burj Laqlaq) מצוי בית מרחץ (חמאם טורקי) על שם מרים. ולפי מסורת מוסלמית, בנוי החמאם על שרידי בית מרחץ קדום, שהקים באו שלמה המלך. האגדה מספרת, כי כאשר ביקרה מלכת שבא בירושלים התפעל שלמה מיופיה וחשק בה, אך שמועה גונבה לאוזניו, שאין היא בת אנוש אלא מכשפה שרגליה שעירות כרגלי חמור. לצורך בדיקת הדבר הקים המלך אולם מפואר בעל רצפה העשויה מזכוכית בדולח, מוצפת מים; שלמה ישב באולם זה, לידו כס המלכות למלכת שבא, והזמין אותה להיכנס. כשנכנסה המלכה לארמון וראתה את שלמה יושב על המים וכס מלכותה לידו, הרימה בהיסח הדעת את שמלתה עד לברכיה כדי שלא תירטב, ואז נוכח שלמה כי כפות רגליה שעירות ודומות לרגלי חמור. הוא הורה לבנות בית מרחץ משוכלל ובו מקום להרחקת השיער, ומאז היו כפות רגלי המלכה חלקות ומבהיקות... לפי המסורת, משתמשים תושבי העיר בבית מרחץ שנמצא באותו מקום מן הימים ההם ועד זמננו. ב-1906 נבנה כאן בית מרחץ חדש.

כך המסורת המוסלמית העממית מצמידה את סיפורי המקרא למקומות שונים בעיר ומקרבת אלינו בדרך זו גם ביקור של מלכה אגדית בירושלים, מלכה שהעם האתיופי מקדש את קשרו אליה.

לסיכום סבב התחנות

כידוע, ירושלים קדושה ליהודים, לנוצרים ולמוסלמים; הנצרות והאיסלאם הן דתות בינלאומיות, ואילו היהדות היא דת לאומית. עם זאת יש לזכור, כי לעם נוסף יש קשר מיוחד, לאומי, לירושלים - והוא העם האתיופי. הקשר בין האתיופים לבין ירושלים היה תמיד עמוק, וכמעט שלא פסקה מסורת העליות לרגל של מלכים אתיופיים לעיר, זרם תרומותיהם לבני עמם היושבים בה היה תלוי במצבה הכלכלי של משהודח הקיסר הקשיש חיילה סילאסיה, בסוף שנת 1974, עלה לשלטון שליט חדש, הקולונל מנגיסטו, חניך קורסים צבאיים שהודרכו בידי אנשי צבא ישראלים. הוא לא דאג להוכחת קשריו עם העם היהודי בעבר כמו שליטים קודמים, רק ביקש שישראל תמשיך לסייע גם למשטר החדש.

אחד הסמלים הלאומיים של אתיופיה הקיסרית היה גור אריה יהודה ובארמון השליטים רגילים היו להחזיק מספר אריות חיים. האחרון משלושת האריות שהתגוררו בחצרו של הקיסר חיילה סלאסיה, האריה הישיש טוטו, נותר בארמון גם אחרי הסתלקותו של הקיסר האחרון. בקיץ 1991 פרצו טנקים של מורדים לתוך מתחם הארמון, אך הלבאי הישיש לא נפגע בקרב; עם זאת, אתיופיה הרעבה התקשתה לספק לו כבש שלם כל שלושה ימים כדי לשמור על בריאותו, וגורלו נחרץ כגורל סמלים רבים אחרים.

יהודים הגיעו לאתיופיה כנראה עוד בתקופת בית ראשון, היו מנותקים מכל קשר לעולם היהודי, מסורתו וספרותו לערך מתחילת ימי הבית השני, אך למרות הבידוד והקשיים הרבים נשארו בני העדה יהודים. ייתכן שיש קשר בין עדה זו לבין הקרבה המסוימת של הנצרות באתיופיה ליהדות הקדומה וליצירת אגדות על מלכת שבא. מעניין שדווקא בעת שהסתיימה מסורת השליטים אשר ראו עצמם כצאצאי שלמה המלך, יצאו יהודי אתיופיה מגלותם ועלו ארצה.

בילביוגרפיה

בילביוגרפיה

1. ישראל אתיופיה – הוצאת רסלינג ירושלים.
2. עדות ומעוטים בירושלים – הוצאת אריאל.
3. ירושלים של זאב וילנאי- כרך ב.

4. ETHIOPIA-segula-hebrew

5. מפות באדיבות הוצאת אריאל.

6. תמונות באדיבות אתר האימפריה העותומנית, האוניברסיטה באיסטנבול.

על "לורדים" ופרדסים בשרון - כתב וצילם יואב יאיר

את סיורנו הפעם אייחד "לפרדסים ולורדים" במרחב השרון שתרמו תרומה משמעותית להתפתחות ענף ההדרים בשרון. פרדסים. הפרדסנות היהודית נחשבה למהפכנית כיוון ששברה את המוסכמות והחדירה שיטות עיבוד חדשניות לפרדסים. העסוק בפרדסנות הפך לאחד הענפים הכלכליים המרכזיים בארץ ישראל. ובנוסף, התוצרת החקלאית שווקה בצורה מאורגנת שיתופית שהתחרתה בתוצרת הערבית. מאמצע המאה ה-20 ענף ההדרים תרם להרחבה והעצמת תחומי ההתיישבות החדשה בשרון. פריחתו של הענף אפשרה קיומם של עשרות ארגוני התיישבות ששהו במושבות ההדרים בצפייה לעלייה על הקרקע ולהקמת יישובים חדשים. ערב מלחמת העולם השנייה הפרדסים החלו להתפשט והשתרעו מיפו, דרך פתח-תקווה, כפר סבא, גוש-תל-מונד נתניה וחדרה, קרקעות השרון התאימו לגדולי ההדרים ומכאן התפתחות חקלאית גדולה במרחבי השרון.

אחרי מלחמת העולם הראשונה מגיעים לארץ יהודים ממדינות המערב האנגלו-סקסי: ארה"ב, קנדה, דרום אפריקה, בריטניה ואלכסנדריה שמטרתם להשקיע בארץ. שטחי השרון הוצעו לאנשים פרטיים, שירכשו קרקעות מכספם ויבססו את גידוליהם על הפרדסים. דחיפה משמעותית נתן לנושא חיים ויצמן עם פנייתו למיטב עשירי בריטניה שראה בפנייתו מעשה ציוני גדול. התוכנית ההתיישבות של המרכז החקלאי בדנות ה-20 התבססה על יצירת גושי התיישבות של פועלים בשחי מישור החוף, הראויים לפיתוח משק אינטנסיבי מגוון אשר במרכזו ענף הפרדס, ענף זה שימש כסיס כלכלי הן להתיישבות הפרטית והן להתיישבות העובדת.

אחרי שהרחנו את ריחות וניחוחות ההדרים המשכרים, המשכנו את מסענו לשוב תל מונד שבשרון, חלפנו על בית הלורדים, בית שלא ראה לורד מימיו וקרוי על שם הלורדים מלצ"ט וזיו, למעשה היה בית חרושת לספירט שהופק מקליפות התפוזים עם הפסקת יצוא ההדרים. בכניסה לשוב מקבל את פנינו פסלו של הלורד מלצ"ט- יד זיכרון בצורת אובליסק אותו פיסלה הפסלת בתיה לישנסקי במשך כשנתיים, תחת עצי האיקליפטוס הנישאים אל על. ובסמוך "כיכר הבנות" הנושאות את שמן של שלושת בנות תל מונד, מהפיגוע הרצחני בדיזנגוף סנטר ערב פורים י"ג אדר תשנ"ו בשנת 1996. הדס דרור, בת חן שחק, ודנה גוטרמן ז"ל.

מי אתם הלורדים מונד והלורד זיו ותרומתכם ענף הפרדסנות והחקלאות?

בצומת דרור נפנה בכביש 4 מזרחה לכביש 553. נסע 2 ק"מ עד הרמזור השני ונפנה ימינה לתל מונד. עד רחוב הדקל 44.

הראשון סר אלפרד מונד-איש חזון ומעש אבי ההתיישבות בגוש תל מונד. מדבריו "את החזון ניתן להגשים רק במעשים. אם רוצים לבנות בית קודם יש לצקת יסודות,, למען יישא את עצמו וישען על כוחותיו"...

יהודי בריטי תעשיין ופוליטיקאי, שימש בתפקידים רמי מעלה בממלכה הבריטית, ד"ר חיים וייצמן שהיה לו מעמד מוכר באנגליה, גייס את הלורד מונד לעניין הציוני, והלה נרתם בכל מרצו לפעילות כלכלית להגשמת הציונות. במסגרת סיוריו נחשף מונד לפוטנציאל הכלכלי הגלום בענף ההדרים. הוא רכש קרקעות כמעשה ציוני בשיתוף עם יהושע חנקין גואל האדמות. בנוסף בשנת 1928 שכנע הלורד מונד קבוצת בעלי הון בריטים לא יהודים להשקיע ברכישת אדמות בארץ ישראל, זאת כמיזם עסקי ולצורך זאת הוקמה "חברת מטעי ארץ ישראל" שמטרתה הייתה לשווק את פרדסיה המניבים ליהודי הגולה כמקור פרנסה, לצד משיכתם להשקעה ולהתיישבות חדשה בארץ. במהלך 1929 נרכשו 2500 דונם קרקעות חקלאיות באזור השרון שם ניטעו פרדסים והוקמה התיישבות לחקלאי המקום. במקום נוסדה מושבה על שמו של אלפרד מונד (תל מונד). אחד משבעת הבתים הראשונים במושבה היה ביתו של אלפרד מונד שמעולם לא גר בו, שכיום משמש מוזיאון בית הלורד (רחוב הדקל 44) המספר את תולדות ישובי השרון ופועלו של הלורד. הלורד מונד מלצ"ט היה אדם בעל חזון וחלום. אך, לא זכה לראות בהתגשמות חזונו ונפטר בפתאומיות בשנת 1930 והוא בן 62 בלבד. המשבר הכלכלי העולמי בשלהי שנות העשרים ומותו הפתאומי של הלורד אלפרד מונד גרמו לצמצום פעולותיה של "חברת מטעי ארץ ישראל". לעזרת החברה נחלץ עסקן ציוני נלהב אף הוא מבריטניה, הלורד ישראל זיו שנספר עליו בהמשך.

לורד וליידי זיו. היה עסקן ציוני חשוב באנגליה מידידי חיים ויצמן ואלפרד מונד. בשנת 1935 השניים הקימו את ביתם בתל מונד. לביתם יצא מוניטין כמקום מפגש לאנשי שלטון, דיפלומטים

ואורחים רמי מעלה, בעיקר בתקופת המנדט. ליידי זיו הייתה מייסדת ונשיאת ויצ"ו העולמית.

מהכיכר המרכזית נצעד על הכביש

המוליך אותנו מתל מונד לכפר הס. בית

משפחת הלורד זיו ניצב בתוך חורשת אורנים. את "וילה זיו" בנו רבקה והלורד זיו. הם רכשו 800 דונם בתל מונד מחברת "מטעי ארץ ישראל" ובנתה את ביתה המפואר, מעין טירה קסומה, מוקפת באורנים וגני פרחים. בפרדסים שהקיפו את הגן נעה מסילת ברזל שעליה התגלגלו קרוניות להובלת ארגזי התפוזים אל בית האריזה. מתחת לבית האריזה הוקם גם מפעל סודי בשם סלע של ההגנה שפעל במחתרת לייצור נשק, רימונים ומרגמות באין רואה שהיה אחד ממפעלי תעשיית ההגנה. מעל הקרקע ארזו תפוזים בחורף, ובקיץ כאילו עסקו ביצור ריבה או מיץ. לאחר מות בנם דניאל הונצח זכרו במכון דניאל זיו למחקר מדעי ברחובות, שבראשו עמד ד"ר חיים ויצמן, לימים הפך מכון זיו "למכון ויצמן למדע".

סיפורי ההיסטוריה אודות הפרדסנות בשרון ובכלל בארץ ישראל לא תמו ארוכים ורבים הם. היו בסיס להתיישבות משגשגת עם הקמתם של גושי התיישבות מצליחים דוגמת תל-מונד, כפר הס, חרות, בני דרור, עין ורד, קדימה, עין שריד, פורת ואחרים. בימים אלה ניתן להבחין בהתחדשות ענף הפרדסנות בשרון לאור נטיעתם של פרדסים חדשים שזו תחילת דרכם.

יואב יאיר מורה דרך מוסמך

yoavyair@walla.com

0532503512

בין נחל השופט לחוות לוטם ברמות מנשה - כתב וצילם יואב יאיר

הפעם נצפין בטיולנו לשני אתרים ברמות מנשה, האחד נחל השופט והשני חוות לוטם שבעמק השלום. אתרים שקטים, סמויים מהעין, שניהם נהנים מביקורים רבים של אוהבי טבע, מים צוננים ומגוון פעילויות. הזיכרון המשפחתי שלי מהמקום עת הוזמנתי לפני מספר שנים לטיול בת מצווה של אחייניתי אלה בחוות לוטם, ושם קיימנו פעילויות משפחתיות דוגמת דריכת ענבים בגת שהיו בעיני חוויה צרובה עד היום. הגעה למקום מכביש יוקנעם צומת מגידו כביש 66 כ-1 ק"מ מדרום לקיבוץ הזורע, נפנה מערבה לפארק מנשה. בצומת נמשיך עפ"י שלוט לפארק רמת מנשה ונחל השופט- נמשיך לאורכו של נחל גחר עד לעיקול ימינה. לאחר 200 מטר נגיע לפיצול, נפנה ימינה בדרך היורדת לנחל השופט ועמק השלום. נפנה שמאלה ואחריו נפנה ימינה, נחצה את נחל השופט ונגיע לחניון החרובים. מהחניון נצעד בקלילות בשביל נגיש לנחל השופט ועם הסיום ביקורנו בנחל נחזור על עקבותינו ונפנה שמאלה לעמק השלום לחוות לוטם.

אנו נמצאים ברמות מנשה המאופיין בנחלים, מעיינות, בוסתנים, גבעות ויערות מחטניים. ובנוסף, שטחים של בתה עשבונית הכוללים פריחה של תורמוס כחול, סחלבים, ועירוני צהוב. ומאופיין ביערות בו גדלים עצי אלון התבור, וגם חיות בר כגון תנים, חזירי בר, שועלים, זוחלים, וציפורים ועוד..

נצעד בשביל מוסדר ומונגש לאורך 1.5 ק"מ שהוקם ביוזמת עמותת לוטם אליה חברו גורמים רבים שסייעו במימון השביל. שביל זה הותאם לבעלי צרכים מיוחדים שונים לבעלי עגלות ולכבדי ראייה. נחל השופט הוא אחד מנחליה של רמות מנשה שנקרא על שמו של השופט היהודי האמריקאי יוליאן מק שהיה נשיא ההסתדרות הציונית האמריקאית ועל שמו נקרא גם קבוץ רמת השופט. הנחל שוצף קוצף ממי המעיינות הצלולים הנובעים לאורכם של הנחלים כגון ריחאניה, עין פורר ועין חשרת. עם רדת הגשמים בשל הפרשי גבהים בשטח נוצרים בריכות, ומפלונים קטנים ומרשימים. לאורך השביל נפגוש בעצי הערבה, אולמוס שעיר, שיחי פטל קדוש. כמו כן, מערות, טחנות קמח מפלי מים, צמחיית נחלים ומעין שכבה. הנחל וסביבתו המיוחדת זכה לכינוי "שוויצריה הקטנה ברמת מנשה" ייחודו בנוף הפסטורלי בו הוא נמצא, מימיו השופעים והצלולים, צמחיית הנחלים, תחושת השקט והרוגע הנוסד על המבקרים ללא שאון האתרים המסחריים.

נחזור על עקבותינו בשביל המונגש ונצעד עד לחניון החרובים לטעימה קלה ומנוחה. מפה נסע לעמק השלום וחוות לוטם. ממזרח לדרך נצפה בשני עצי ברוש תמירים ירוקים לזכרם של השומרים יואש זולר ויצחק קליצ'בסקי שנרצחו על ידי ערבים מהאזור במאורעות המרד הערבי הגדול בשנת 1936. לאחר הרצח הוקמה נקודת התיישבות בשם "רמת השניים". אך, המקום ניטש כעבור זמן קצר. השניים הובאו למנוחות עולמים בקבר אחים למרגלות הכרמל, בסמוך לבורות המים של יוקנעם. לימים עצמותיהם הועברו לבית העלמין השומרים בשייח אבריק. המשורר דוד שמעוני כתב בלדה שהתפרסמה בימים ההם אודות השניים. לימים אחרי מותם נולדו תאומים במושבה יוקנעם, אחד נקרא יצחק והשני יואש :

בהר אפרים ביקנעם,
 יצאו שני רעים לעזרת העם,
 יואש ויצחק, בחורים אמיצים,

...

יואש בחיוך ליצחק ילחש :
 אם אפול-לבנך תקרא יואש
 רעו לקראתו באופל יצחק :
 ובנפלי תקרא לבנך יצחק.

...

על שדות ישראל שני רעים צעירים
 נפלו חללים-שומרים צעירים...

...בהר אפרים, ביקנעם
 נולדו שני אחים לעזרת העם
 יואש ויצחק-בחורים כהלכה,
 גדלו מהרה, יואשים, יצחקים!
 שדות ישראל לכם מחכים.

עמק השלום/חוות לוטם, האתר הוא פרי יוזמתם של מספר אנשים תיאולוגיים מחו"ל. החל משנות ה-60 חיפשו ומצאו לבסוף את מושבם הפיזי והרוחני במקום זה, שהוא חובק עולם בייחודו. במהלך הזמן המקום עבר עזיבות וגלגולים שונים. בשנות ה-70 שניים מפוקדי המקום להרמן ואלישע השקיעו בפיתוח המקום, תוך שמירה על רמת חיים צנועה, שימוש במזון צמחוני אורגני שאת רובו גידלו בכוחות עצמם. ניהול אורח חיים אקולוגי, שבא לידי ביטוי בעיבוד האדמות, שימוש מערכת חשמל סולרית, ושימוש במי המעיין. ובנוסף, בהיות השניים נוצרים חוקרי תנ"ך, הם האמינו כי עם ישראל צריך לחזור לייעודו לערכי התורה, נתינה, אהבת הארץ ובנייתה. ובנוסף, הגאולה תתקיים רק עם שובו של העם לדרך התורה. מכאן נכנס לחוות לוטם המהווה מרכז הדרכה בטבע לבעלי צרכים מיוחדים, ומהווה כר נרחב למטיילים רבים שמעוניינים בפעילויות השונות המוצעות על ידי החווה. גולת הכותרת שבפעילויות המוצעות במתחם החווה הינם מגוון של סדנאות חקלאות קדומה, שמטרתה התנסות של המבקרים במתקני חקלאות משוחזרים כגון: דריכת ענבים בגת, מסיך זיתים בבית בד, דליית מים מבאר אנטיליה, גורן ומערכת חקלאות שלחין. הכנת פיתות על סאגי וסיוור בין המתקנים החקלאיים הפזורים בשטח. פעילויות אלה יוצרות אצל המבקר והמטייל חוויה קסומה בלתי נשכחת. ילדים קטנים כגדולים ובני משפחה ייהנו הנאה מלאה ממגוון הפעילויות והשימוש בכלים קדומים ומכאן אלה מקרבות אותם לענפי החקלאות של ימי קדם וחבור ממשי למקורות. עונת החורף שזה עתה חלפה, מאופיינת במרחבי החווה ועמק השלום במרבדים קסומים. ושל כלניות בצבעים שונים. משטחים משטחים אדומים, צובעים את הגבעות והשיפולים במראות שניתן למצוא אותם רק בעמק זה. על חוויה מקסימה אחרי בקור קבוצתי כתבה תמי קרובת משפחתי:

"הביקור בחווה הוא חוויה חד פעמית. המקום רחב מזמין מטופח ומעשיר. החווה נטועה בתוך יער וחורש. נוף נהדר נשקף ממנה בעונה זו בצבעים חום-ירוק-ירוק כהה. הצוות סבלני- נינוח-מזמין ומחבק. המקום עם הרבה מחשבה-אהבה לטבע ולאדם. הביקור מרחיב את הדעת ואת הלב. מקום שעושה חשק לבקר בו בעתיד".

דע מאין באת / יובל נבו

מס 231 : צבי הרפזי [1912-1975]

צבי נולד לקלמן ולאה גולדברג בוולוצלבק, פולין, על נהר הוויסלה. שני בנים ובת, שהלכו אחרי הלימודים לקן השומרי (השומר הצעיר), ואח"כ לחיי קבוץ בארץ. ההורים והאחות הצעירה נשארו בפולין ונספו בשואה. צבי למד בגימנסיה העברית בוולוצלבק, התגייס לצבא הפולני והגיע לדרגת קצין (לא הרבה יהודים הצליחו להגיע למעמד זה). ניסיונו בצבא-הפולני הכשיר אותו לתפקידי הגנה ובטחון בישראל כאשר עלה לארץ בשנת 1934, בהיותו בן 22.

בשנת 1938 התנדב עם קבוצת חברים לעלות לחניתה, בגבול הצפוני, מבצע שהיה התרסה מול השלטונות הבריטים וכנופיות "המרד הערבי". צבי היה בין מפקדי הקבוצה.

בסוף חודש מאי בשנת 1939 היה במשלחת הארבעה: יעקב צביאלי ("שר קשרי-החוץ"), נחמן לוברני (פרדסן והמטאורולוג), צבי הרפזי (איש הבטחון) וזאב מישלוב (מומחה גן-ירק), שבדקו את התנאים להתיישבות כדי להמליץ לקבוצה היושבת ב"גבעת-גנים" בראש"צ. צבי התפעל מהשטח החקלאי: "אפשר לחרוש ולחרוש עד אשר ה"ארגז" יהיה מושלם... לא כמו בצפון", שם בדקו קודם (חיאס אל ואליד - להבות-הבשן).

בהקמת נגבה (כ-"חומה ומגדל" מס' 51 בארץ), שהיתה הנקודה הדרומית בהתיישבות (חוץ מחוות-רוחמה) היה צבי מפקד המקום. הוא טיפל בבעיות הביטחון שנוצרו עקב היות נגבה מוקפת בכפרים ערביים: (עיבדיס, עראק-אל-סואידן (מצודת-יואב), בית-עפה (יד-נתן), ג'וליס (צומת הודיה), כאוכבה (כוכב מיכאל-שובל), סאופיר אל-עירביה (מול מרכז-שפירא), סאופיר אל-שרקיה (בי"ס שפיר) ועוד. גם שתי עיירות היו לא רחוקות מנגבה: פלוגיה (צומת פלוגות) ועראק-אל מנשייה (קרית-גת).

צבי שימש בתפקידים רבים, נוסף להיותו אחראי על הביטחון ושומר על הסוס, היה קוצר בחרמש את השדות, ונוהג במשאית של הקבוץ.

במהלך מלחמת העצמאות גויס להחליף את יצחק פונדק (אשר גויס לפקד על גדוד 53 של גבעתי) כמפקד הנפה האזורית "נפת גרשון", שכללה את האזור שבין גדרה-

נגבה- גת- גלאון. בתאריך 13/5/1948 נתקבלה פקודה ממפקדת גבעתי ל"מבצע תינוק", פינוי הנשים והילדים מיישובי הדרום אל יישובי המרכז "הבטוח". צבי הגיע לנגבה כדי להורות על הפינוי (כשהייתה באסיפת-החברים בוויכוח עקרוני, האם הפינוי יוריד את מורל הלוחמים הנשארים. אבא קובנר דיבר רבות נגד המהלך). הפינוי בליל ה-17/5/1948 לא תואם עם "מחסום כפר-ורבורג" וכמעט נגמר באסון פיצוץ המשאיות ע"י מוקשים בכביש. אירוע דומה לא מתואם היה בליל ה-19/5 עם הילדים, החולים והזקנים שפוננו מקבוץ גת. זמן קצר לאחר הפינוי הופצה נגבה מהאוויר ובתי הילדים נהרסו.

בסוף ספטמבר '48 חזר צבי לקבוץ וקיבל הפיקוד הצבאי בנגבה. לאחר סיום מלחמת העצמאות עסק בחקלאות, והיה ממקימי הגד"ש בנגבה.

בשנת 1966 הפך "שדה-יואב" לקבוץ (דרומית-מערבית לנגבה, לאחר 10 שנים של ישוב זמני, פלוגה מקובצת בני-קבוצים), וצבי היה המדריך שלהם ונציגם מול המוסדות במשך שנתיים.

אחרי-כן יצא ללמוד 9 חודשים קורס מרכזי-משק ב"רופין", ושימש בתפקיד 3 שנים. בתקופה זו נכנס גידול הכותנה כגידול ניסיוני. חברת "מקורות" העבירה את קו-המים "המוביל הארצי" בשטחי נגבה, המכונים בנגבה "אל-גע" (אל-קע="הבקעה" בערבית, השטחים בבקעת שפיר), ונוצרה האפשרות לפתח השקיה בשטחים אלה. אחרי כן התרכז צבי בגידול הכותנה של נגבה במשך כשנתיים. בשנות חייו האחרונות עבד בהנהלת-חשבונות של הקבוץ. כשנפטרה צילה אשתו נותר צבי אלמן במשך 7 שבועות בלבד והלך בעקבותיה. נותר אחיו בגן-שמואל, ושלושה ילדים: אהוד (גר בתל אביב), ענת ולאה בנגבה.

מקורות לכתבה:

- ענת מאור (בתו של צבי הרפזי)
- חוברת על מלחמת העצמאות- צבי הרפזי
- "סיפורנו"- מאיר מינדל
- ארכיון נגבה
- קול נגבה (יומן הקרבות- תש"ח).
- גדוד 53 גבעתי, מלחמת העצמאות- תש"ח.

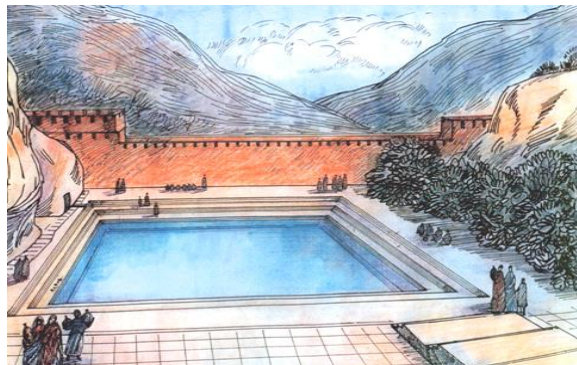

סיור בעיר דוד בנרטיב נוצרי- מאת שחר שילה

בשנים האחרונות נחשפו בחפירות עיר דוד שורה של עדויות מרתקות לסיפורים מתקופת המקרא, התקופה הרומית, ימי ישוע והתקופה הביזנטית. מסלול סיור חדש מזמן למבקרים הכרות מקרוב עם נס ריפוי העיוור שערך ישוע בבריכת השילוח (יוחנן ט' 7), עם כנסיית השילוח שהקימה אבדוקיה הקיסרית הביזנטית, עם ממצאים מרשימים מימי הקיסר הרקליוס - משיב הצלב הקדוש לכנסיית הקבר.

"בולה" (טביעת חותם) מן המאה ה-8 לפנה"ס עם השם בית לחם, עירם של דוד המלך וישוע.

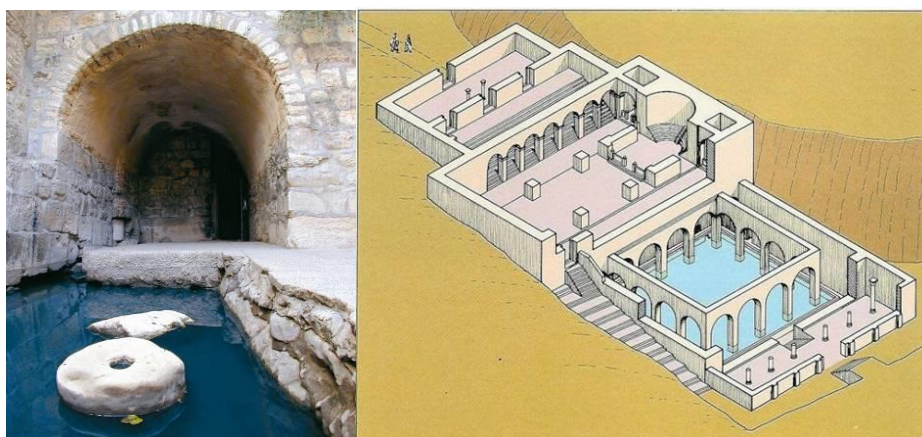
שחזור של בריכת השילוח מימי ישוע

סיור זה מתחיל בבריכת השילוח, שבקצה הדרומי של גבעת עיר דוד. משני צדינו נישאות גבעות היוצרות גיא עמוק המוכר בשמו הקדום - טירופויון, הוא "עמק יצרני הגבינה" בשפה היוונית. חלקו הנמוך של הגיא המרכזי הנ"ל התאים לאגירת מים, ואכן במקום זה נבנתה בריכה גדולה שאגרה את מי מעין הגיחון, כמו גם את מי הגשמים שהתנקזו מהגבעות סביב. ככל הנראה במקום זה התקין המלך חזקיהו את הבריכה אליה זרמו מי הגיחון, בנקבה המפורסמת שנחצבה ערב המצור האשורי. שרידי בריכות קדומות אלו פונו על ידי בנאי הבריכה המפוארת, שהוקמה מחדש במקום זה בימי ישוע על ידי הורדוס.

בכניסה לאתר נראות מדרגות המובילות אל בריכה מרובעת גדולת ממדים (השתרעה בימי הבית השני על פני כ- 3,000 מטר מרובע שהם 0.75 אקר), שרק חלקה נחשף בחפירות עד כה.

בריכה זו היא הבריכה המפורסמת בה אירע אחד משני הניסים שביצע ישוע בירושלים. בריכת השילוח נזכרת בברית החדשה (יוחנן פרק ט' 7), כאשר אליה ירד העיוור שבירך ישוע, ובה שטף את פניו ומצחו מן העפר ונרפא מעיוורונו. הנס השני שביצע ישוע בירושלים הינו נס ריפוי הפיסח בבריכות בית חיסדא (יוחנן פרק ה' 1-13), כך שעל פי המסופר בברית החדשה, בעיר ירושלים עצמה, ביצע ישוע בימיו שני ניסים בלבד. מרתק לעמוד על הקשר בין סיפור כיבושה של העיר ירושלים על ידי דוד, לבין כניסתו של ישוע, נצר לבית דוד, אל העיר ירושלים אלף שנים לאחר מכן. כאן בבריכת השילוח, נוכל להיזכר במילותיו של מלך העיר יבוס לדוד הצעיר בבואו לכבוש את העיר - "ויאמר לדוד לאמור, לא תבוא הנה כי עם הסירך העיוורים והפסחים לאמור לא יבוא דוד הנה" (שמואל ב' פרק ה' ו'). דוד המלך נאלץ לפלס את דרכו לכיבוש העיר על ידי הסרת העיוורים והפסחים בכוח. 1,000 שנים תחלופנה, והנצר לבית דוד - ישוע, ייכנס לירושלים ובה יידרש לאותה בעיה קדומה, שנקרתה לאביו הקדמון, רק שישוע יעשה זאת בדרכו המיוחדת - דרך של חסד ורחמים, ריפוי והבראה.

לצידה של בריכת השילוח חשפו אנשי הקרן לחקירת ארץ ישראל (P.E.F), פרדריק בליס וארציבלד דיקי בשנות ה-90 של המאה התשע עשרה, את שרידי כנסיית השילוח שבנתה אבדוקיה הקיסרית באמצע המאה החמישית לספירה. בשל קדושתה וחשיבותה של הבריכה לעולי הרגל הנוצרים, הקימה אבדוקיה כנסייה גדולה, שהשתרעה מעל לבריכת השילוח והקיפה אותה מכל עבריה.

שחזור כנסיית השילוח של אבדוקיה הקיסרית

שרידי בריכת השילוח הביזנטית בעיר דוד

בימי הבית השני, שימשו מי בריכת השילוח לעבודת הקודש בבית המקדש. בחג שמחת בית השואבה שנחגג בסמוך במהלך חג הסוכות, שאבו ימים בששון ממעיני הישועה. בטקס מרשים ירדו הכוהנים מבית המקדש בליווי תקיעות חצוצרות אל הבריכה ועלו חזרה לנסוך את המים על גבי המזבח. מן הבריכה מוביל גרם מדרגות אבן מסותת היטב מערבה אל עבר הר הבית. הדרך עולה ברחוב מדורג בנוי לתלפיות מסוף ימי הבית השני. ריצוף הרחוב שנשתמר היטב מעיד על איכות הבנייה הגבוהה.

הרחוב ההרודיאני המרוצף אבן

תעלת הניקוז ההרודיאנית

הדרך ממשיכה ועולה צפונה בתוך עמק הטירופיון הקדום בתעלת ניקוז מרשימה, המקורה בלוחות אבן ושדפנותיה בנויות אבני גזית, המגיעות עד לגובה 2.5 מטרים ברוב חלקי התעלה. תעלת הניקוז שנבנתה בימיו של הורדוס מובילה צפונה אל עבר חניון גבעתי שנחפר כולו בתוך עמק הטירופיון. כאן ליד הכניסה לגן הלאומי עיר דוד, נמצאו שרידים מרשימים ביותר מן התקופה הביזנטית וביניהם מבנה ציבור גדול שתחת אחד מקירותיו נתגלה בחפירות לפני שנים ספורות, מטמון מטבעות ביזנטיים מרשים בן 264 מטבעות זהב טהור. המטבעות כולם נושאים את דיוקנו של הקיסר הרקליוס, והם נטבעו בזמן שלטונו על האימפריה הביזנטית, בראשיתה של המאה השביעית לספירה. בשנת 614 לספירה פלשו מן המזרח לארץ ישראל הפרסים הסאסאנים, תוך שהם רוצחים אלפי אנשי כמורה ונזירות נוצרים וגורמים לחורבן כבד (כך על פי המקורות הנוצריים בני התקופה). המטבעות המנציחים את הרקליוס, טומנים בחובם סיפור מרגש. הפרסים הסאסאנים פלשו אל כנסיית הקבר, ושדדו עימם לארצם את הצלב הקדוש, שעל פי המסורת הנוצרית, מצאה הלנה אמו של קונסטנטינוס הגדול בראשית המאה הרביעית לספירה. נפשו של הרקליוס לא ידעה מנוח, עד שלאחר 15 שנים של הכנות וניסיונות, בשנת 629

לספירה, הביס את הסאסאנים והחזיר את הצלב הקדוש לכנסיית הקבר. האוצר המרשים היה ללא ספק בעל ערך עצום לממלכה הביזנטית וכפי הנראה נותר חבוי באתרו כאשר נרצח או נהרג מחביא המטמון בפלישה.

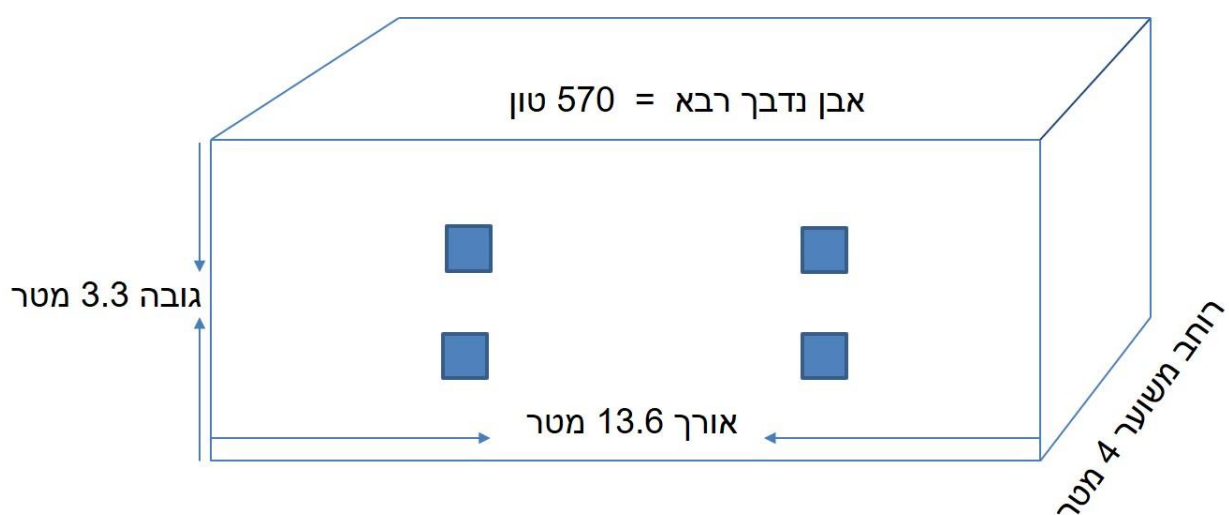
מטמון מטבעות הזהב הביזנטי (סביב שנת 613 לספירה) דיוקנו של הראקליוס הקיסר

לאחר חניון גבעתי ניתן להמשיך תחת האדמה בתעלה אל עבר הר הבית והכותל המערבי. היציאה מן התעלה מביאה את המטיילים למרגלות הכותל המתנשא לגובה רב מעל ראשי היוצאים, וממנו בולטים שרידיה של קשת עצומה (קשת רובינסון) שבעבר היתה הבסיס לכניסת עולי הרגל אל מתחם הר הבית. למרגלות הקשת נראים פתחי חנויות מימי הבית השני, שבהם יכלו עולי הרגל לרכוש קורבנות ולהחליף כספים טרם העלייה למקדש עצמו. כזכור לנו, מספרת הברית החדשה, על ישוע שכעס על חלפני הכספים והפך את דוכניהם בזעם, כיוון שעסקו במסחר ורמאות לצד המקדש. שרידי החנויות והרחוב הינם מקום מרגש להיזכר באירוע חשוב זה.

למידע נוסף: - www.cityofdavid.org.il

כתב: שחר שילה - חוקר ומדריך מומחה לירושלים הקדומה

אבן נדבך רבא- עזר הדרכה- ינאי עוזיאל

רק בירושלים כתב וצילם דנצ'ו ארנון

לפני קרוב לשלושים שנה יצא לאור (בהוצאת משרד הביטחון) ספרי הראשון "רק בירושלים", על פינות וצדדים פחות ידועים בעיר. יסוד הספר היה בטור "פינה קטנה בירושלים" שהופיע במשך כמה שנים במוסף "מסלול" של ידיעות אחרונות. הספר יצא בארבע מהדורות ושימש רבות את מורי הדרך. "רק בירושלים" אזל מזמן מהשוק, והרבה פעמים התבקשתי להוציאו חדש ומחודש. אבל כיום, כאשר קל להשיג כל אינפורמציה בעזרת מקלדת ועכבר, לא נראה לי שיש טעם להוציא ספר מעין זה בדפוס. התבקשתי לתרום למגזין "צידה לדרך", וזו הזדמנות להביא לכם מעט מהישן ישן הזה כשהוא משופץ ומותאם לימינו. אני מקווה שאצליח להביא לכם תועלת.

ההגדה לבית בנטוויץ

לאיזו משפחה יהודית בארץ יש כיום אחוזת-קבר פרטית? – מאז ימי אברהם אבינו, שקנה את מערת המכפלה, ועד לימים שקברו בבית שערים, הייתה לכל משפחה יהודית שכבדה את עצמה אחוזת קבר פרטית, לרוב מערת קברים חצובה בסלע. כיום דרכנו האחרונה מובילה אותנו לבתי הקברות הציבוריים, ולרוב אין לשוכני העפר כל קשר עם שכניהם למנוחת הנצח. רק למשפחה אחת, ככל שידוע לי, ישנה אחוזת קבר (שאיננה בתחום בית קברות ציבורי). משפחה יוצאת דופן בישראל, משפחת בנטוויץ. מתאים להם.

השער לחלקת הקבר של משפחת בנטוויץ, מעוצב בצורת אוהל. אבי המשפחה, הרברט בנטוויץ, הקים באנגליה אגודה ציונית בשם 'אגודת האוהלים'.

משפחה שכזאת

כשעולים להר הצופים ברחוב שיירת הר הצופים, לפני הכניסה אוניברסיטה, מגיעים לצומת. ממש לפני הצומת, מימין, נותרו שלושה ביתנים של בוני הקמפוס וכעת שוכנים בהם משרדי אגף הביטחון של הקמפוס. לפנייהם שער ממנו מוליך שביל אל בין העצים. שני בתי קברות נמצאים בפינה הקסומה הזאת, לרגלי קמפוס הר

הצופים. הצפוני ביותר שייך ל"אמריקן קולוני", המושבה האמריקנית (שלה יוקדש פרק מיוחד).

אותנו מעניין בית הקברות הקטן, הראשון שמגיעים אליו. הוא מוקף גדר ונכנסים אליו דרך בית-שער דמוי אוהל מסוגנן. בזמן האחרון נעלו את השער, אך ניתן להציץ אל הקברים מעל לגדר ומי שלא מקפיד על חוקים יכול לדלג מעליה. מצבות נאות אחדות נחות כאן בצל עצי האורן רחבי הצמרת. זאת אחוזת הקבר של משפחת בנטוויץ.

הרברט וסוזאן בנטוויץ חיו באנגליה בסוף המאה שעברה. סוזאן הייתה מוסיקאית מבטיחה אשר ויתרה על

הקריירה שלה, נישאה וניהלה משק בית מרובה ילדים. הרברט בנטוויץ היה עורך דין מצליח שהיווה מיזוג נדיר של אציל בריטי ויהודי חם ושומר מסורת. הוא היה ציוני עוד לפני שהרצל חלם על שיבת ציון. היה להם בית גדול בלונדון ואחוזת קיץ בקנט, שקראו לה "חצר כרמל". במשך עשרים שנה הם מילאו את אלה באחד-עשר ילדים, שמרגע לידתם נועדו להגשים את חלומותיה המוסיקליים שלא התגשמו של האם. לכן הם הולידו את הילדים בשלישיות. הראשון בכל שלישיה נועד להיות פסנתרן, השני כנר והשלישי צילן. כל שלישיה כזו קבלה חדר משלה, וכל אחד מהילדים החל בגיל צעיר בחינוך המוסיקלי בכלי שאליו יועד. רק שני הילדים האחרונים נותרו דואו. מה כבר אפשר לצפות מילדים שנועדו לממש ציפיות של אם מתוסכלת, תחת ידו הקשה של אב שתלטן? – עובדה, אחדים מצאצאי המשפחה התאבדו, אחדים התנצרו. אחרים גדלו להיות אנשים מיוחדים במינם, שהשאירו

עקבות שלא יימחו בתולדות היישוב היהודי בארץ.

מצבת קבר המייסדים, סוזנה (שושנה, על כן הפסוק "...הרועה בשושנים) והרברט שקרא לעצמו בעברית צבי בנטובאיש (בן טוב איש).

אחד עשר המופלאים

הנה רשימת הצאצאים, לפי סדר הופעתם לאוויר העולם:

- 1. ליליאן:** הבכורה. בעלה נרצח כשנסע לאוקראינה להביא כסף מטעם הגיונט לעזרת נפגעי הפוגרומים שם. עלתה ארצה עם ששת ילדיה והתיישבה ב"אחוזת לנגה" (ראו להלן). ירשה את האחוזה וצוותה אותה לאחר מותה לקק"ל. בנה, דניאל, היה תפוח שנפל ליד העץ. גאון מוסיקלי צעיר ומלא בעיות נפשיות, שנסע לארצות הברית ללמוד מוסיקה בג'וליארד והתאבד בסנטוריום לחולי נפש בשיקגו והוא בן שמונה-עשרה שנה בלבד. קברו בקצה אחוזת הקבר המשפחתית, ומצבתו מעוטרת בנבל ובתווים. לזכרו הקימה אמו בשטח האחוזה בזכרון יעקב את "בית דניאל", מרכז מוסיקלי ובית נופש לאמנים,

- שפעל שנים רבות אך כיום עבר לידי "האוניברסיטה הפתוחה".
2. **נורמאן:** למד משפטים באנגליה והגיע לארץ עם צבאו של אלנבי. כאן היה התובע הכללי מטעם ממשלת המנדט הבריטי וממקימי האוניברסיטה העברית. נורמן בנטוויץ היה ציוני, אך הלן אשתו הייתה אנטי ציונית מוצהרת. הוא חי איתה בלונדון חצי שנה – וחצי שנה בארץ. כאן לימד משפטים באוניברסיטה. נורמאן נפטר באנגליה ואשתו שלחה את גופתו לקבורה באחוזת הקבר המשפחתית.
  3. **ניטה:** נישאה ליהודי מגרמניה, טיפוס רומנטי מתוסבך בשם מייקל לנגה. הם עלו לארץ בשנת 1912 והקימו בזכרון יעקב אחוזה בסגנון רומנטי, שנקראה על שם אחוזת המשפחה בקנט "חצר כרמל". רבים מחשובי הארץ בימים ההם התארחו אצל הזוג המוזר באחוזה הענקית, שהיו בה סוסי רכיבה ומרכבות, ממש שמורה אנגלית בלב זכרון. ניתה נפטרה בנסיבות בלתי ברורות ביום שמייקל היה בחיפה והיא שהתה לבדה באחוזה. השמועות אומרות שהתאבדה. מייקל התאבד שלוש שנים לאחר מכן. ילדים לא היו להם. עד שנת 2000 ניצב בנין האחוזה שמים וחרב, זיכרון לפאר שחלף. ביולי שנת 2000 הוכרז המקום כאתר מורשת לאומי, שופץ ונמסר לאוניברסיטה הפתוחה המקיימת בו כיתות לימוד.
  4. **דורותי:** סיפור חיים קצר: התנצרה ובילתה את כל חייה במנזר.
  5. **מרג'ורי:** הייתה כנרת מוכשרת. נותרה בבתוליה כל ימיה כדי לטפל באביה. לאחר מותו, ב-1932, התנצרה, עברה להתגורר בצריף בשטח האחוזה בזכרון יעקב ועסקה בארגון קונצרטים בבית דניאל עד יום מותה.
  6. **מוריאל:** כונתה באדג'. עלתה לארץ, הייתה ציירת ומורה לציור. כשהתאלמנה, עברה גם היא לגור בזכרון, שם גם נפטרה.
  7. **נעמי:** הייתה לקומוניסטית וחיה בלונדון כפעילה במפלגה הקומוניסטית.
  8. **היבי:** נישאה למשפטן בגרמניה ועלתה לירושלים עם עליית הנאצים, שם חיה עם בעלה ושתי בנותיהם.
  9. **תלמה:** מהמפורסמות במשפחה, הלא היא תלמה ילין. נישאה לאליעזר ילין, בנו של דוד ילין, מראשוני המחנכים בארץ ונכדו של יהושע ילין, מהדמויות המפורסמות של ירושלים במאה ה-19. יהושע ילין קנה את אדמות מוצא וישב בה והיה בין מקימי "נחלת שבעה", אחת השכונות הראשונות שהוקמו מחוץ לחומות. אליעזר ילין היה מאדריכליה החשובים של ירושלים. נפטר בגיל צעיר לאחר שהסתבך בעסקיו ופשט רגל.
 תלמה ילין הייתה צילנית מפורסמת, תלמידה של גדולי הצילנים בעולם, ביניהם פבלו קזאלס. עלתה לארץ בעקבות משבר נפשי. עמדה במרכז החיים המוסיקאליים בירושלים והקימה בתל אביב את בית הספר לאמנויות שכיום נקרא על שמה.
 תלמה ואליעזר ילין הקימו את הבית הראשון ברחביה, כיום ברחוב רמב"ן 14 ואז בלב אזור שומס. בית גדול ורחב ידיים, בעל ארכיטקטורה מיוחדת. אבי המשפחה, שעלה ארצה, גר אצלם בבית. כשאליעזר פשט את הרגל, הם הפסידו את הבית.

10. **כרמל:** נישאה לאחד מראשי התנועה היהודית הקונסרבטיבית בארצות הברית. ערב הבר-מצווה של בנה הבכור התנצרה (כמה צפוי) ונטשה את משפחתה.

11. **יוסף:** האחרון בשורה. עלה ארצה ונשא לאישה את שרה, בתו של ד"ר הלל יפה, מחלוצי הרפואה בארץ, שריפא את אנשי העלייה הראשונה מקדחת. היה יועץ לשר החינוך ומנהל בית הספר הריאלי בחיפה. לאחר מכן היה מורה בבית הספר לחינוך. השאיר את חותמו על החינוך בישראל. בעצם, יוסף היה היציב והמרובע מכל המשפחה.

רקוויאם לדניאל

אחד-עשר ילדים, כל אחד סיפור. אפשר למצוא פרטים על המשפחה בספריה היפים של מרג'ורי (החמישית ברשימה). היא כתבה ספר על תלמה ילין שתורגם לעברית (בהוצאת ראובן מס) וספר באנגלית על אביה בשם The Pilgrim Father.

הסופר בנימין תמוז לקח את סיפור המשפחה, בעיקר את סיפורו של דניאל, עם האחוזה בזכרון יעקב, הוסיף חומרים מסיפורי משפחת ילין, ערבב יפה עם צבעי הארץ הזאת וריחותיה בתחילת המאה שעברה וכתב את "רקוויאם לנעמן" (הוצאת כתר 1982). ספר קטן, מעט סרקסטי, אך יפהפה. כדאי לקרוא אותו על ספסל האבן הניצב ליד אחד מקברי המשפחה.

אחוזת-קבר של שבת גדול, אך משום מה לא רבים מבני המשפחה נטמנו בה. במרכז, בקבר המתומן, נחים ההורים, הרברט וסוזאן. בנוסף להם יש רק מצבות מעטות. אגב, אפשר לעקוב אחרי התפתחות הכתיב העברי של שם המשפחה על המצבות: האב הוא הרברט בנטובאיש, יוסף נקבר כבנטואיץ, נורמן כבנטביץ, והאחרון מהמשפחה שנקבר כאן, בשנת 1987, הוא מיכאל מתתיהו בנטביץ. שלום לעפרם.

רק בירושלים כתב וצילם דנצ'ו ארנון

לפני קרוב לשלושים שנה יצא לאור (בהוצאת משרד הביטחון) ספרי הראשון "רק בירושלים", על פינות וצדדים פחות ידועים בעיר. יסוד הספר היה בטור "פינה קטנה בירושלים" שהופיע במשך כמה שנים במוסף "מסלול" של ידיעות אחרונות. הספר יצא בארבע מהדורות ושימש רבות את מורי הדרך. "רק בירושלים" אזל מזמן מהשוק, והרבה פעמים התבקשתי להוציאו חדש ומחודש. אבל כיום, כאשר קל להשיג כל אינפורמציה בעזרת מקלדת ועכבר, לא נראה לי שיש טעם להוציא ספר מעין זה בדפוס. התבקשתי לתרום למגזין "צידה לדרך", וזו הזדמנות להביא לכם מעט מהישן ישן הזה כשהוא משופץ ומותאם לימינו. אני מקווה שאצליח להביא לכם תועלת.

הקוואסים, רק בירושלים

רוב העדות הנוצריות בירושלים מקיימות טקס חגיגי או תהלוכה בזמן זה או אחר. התהלוכה הדתית, כתהלוכות דומות בארצות נוצריות, מגוונת בשלל תלבושות כמורה צבעוניות, ניסים, תמונות וצלבים. תופעה אחת מיוחדת לטקסים בירושלים ולא תמצא כמותה בשום מקום אחר: בראש התהלוכה, או לפני האישיות הבכירה בכנסייה, הולכים כמה טיפוסים בתלבושות שכמו יצאו מסרט היסטורי – תרבושים על הראש ולעיתים מותניות רקומות, חרבות, ובידיהם מוטות כבדים בעלי גולות כסף בהם הם מקישים על אבני המרצפת, לפנות מקום לאישיות החשובה.

ההולכים בראש

באימפריה העות'מאנית היה מעמד מיוחד לעדות הנוצריות ונציגים הדיפלומטיים של המעצמות הזרות. בזכות הסכמים, שראשיתם במאה השש עשרה, הקפיטולציות המפורסמות, הם קיבלו זכויות-יתר על פני הנתינים העות'מאניים. הזכות החשובה ביותר הייתה להישפט בידי הקונסול או ראש העדה ולא בידי בית הדין המוסלמי שפעל על פי חוקי השריעה ולא היה תמיד אובייקטיבי. אבל קונסול או ראש עדה נוצרית לא

יכול לכפות את מרותו ללא כוח, כלומר ללא נושאי נשק, ועל פי הדין נאסר על לא-מוסלמים לשאת נשק. לכן ניתנו לאותם בעלי סמכות שומרי ראש נושאי נשק. קוואס בערבית פירושו קָשָׁת, ושומרי הראש בתחילה היו קשתים.

למעשה, היו לקוואסים שלושה תפקידים: הם היו שומרי הראש, המוציאים לפועל של גזרי הדין ובתפקידם השלישי הם היו הולכים לפני האח"מ, מקישים במוטות הכבדים על אבני המרצפת להכריז על בואו וכך מפנים לו דרך בסמטאות הצרות של העיר. תפקידם זה האחרון נותר עד היום. במאה התשע-עשרה היו קוואסים לראשי הכנסיות, לקונסולים, לראשי ערים ולשאר נשאי משרות רמות. כשהאימפריה העות'מאנית חדלה להתקיים, נעלמו בה הקוואסים ונותרו רק בירושלים, בה מקפידים לשמור על מסורות ישנות.

וכך מתארת את הקוואסים אליזבת פין, אשת הקונסול הבריטי בירושלים באמצע המאה התשע-עשרה: "לקונסולים היו תמיד שומרים צבאיים בשם קוואסים – קשתים – שכעת הם נושאים חרב ואקדח. תפקידם היה לשמש במקרה של מהומות או מרד. בנוצרים אין תועלת במקרה זה, כי אינם יכולים להרים יד על מוסלמי. הקוואסים היו למעשה משרתים-חיילים. היה להם מטָה בעל ראש כסף אתו הם צעדו לפני הקונסול כאשר יצא לרחוב. לי עצמי אסור היה לצאת החוצה בלי ליווי של אחד או כמה מהם. בדרך כלל היו לנו שני קוואסים, אך לעיתים היגיע מספרם לשמונה. אפשר היה לדעת על בואו של הקונסול לפי נקישות מטות הקוואסים על אבני המרצפת" (א. פין, זיכרונות, לונדון 1929).

ראשי העדות הנוצריות היו נוהגים לשכור קוואסים מבני המשפחות המוסלמיות המכובדות ביותר. כך הבטיחו שכאשר אלה צועדים בראש תהלוכה, לא יעזו השבאב להתנכל לה.

קוואס במאה ה-19

קוואס סורי עם שוט

קוואס ארמני

קוואסים אורתודוקסים

פסח 2019 מזמין אותך לביקור חווייתי בפקיעין- מאת גאלב חיר

האם ביקרת בפקיעין? חוה"מ פסח 2019 בין התאריכים 19.04.20-27 (אפריל 2019) מזמין אותך לכפר הציורי פקיעין, הכפר נערך במיוחד עבורכם לארוע חול המועד ומזמין את הקהל הרחב לחווייה ייחודית במקום. בכל מקום תתקבלו בחמימות ותושבים יפתחו את ביתם לקהל המבקרים.

הכפר פקיעין שוכן למרגלות הר מירון ומאחד בתוכו את הדתות השונות שלמדו לחיות בהרמוניה זה עם זה. בכפר ישנם תושבים דרוזים, מוסלמים, נוצרים ויהודים.

מתוך אתר האינטרנט

להלן קצת על האפשרויות העומדות לפניכם:
 • המרכז לחקר הדבורה עסל אלנור מצפה המערה כביש ראשי 864 סמוך למערת הרשב"י חנות למוצרי דבורים סוגי דבש מזון מלכות אבקת פרחים נרות מדונג הרצאות על ששת הדברים שהדבורה נותנת לאדם כתרופה כיבוד קל לפרטים נוספים
 עסאן: 0502108418.

• מטבח השביל מתמחה באוכל דרוזי אותנטי ממולאים ותבשילים כפריים מצמחים שונים ארוחות מיוחדות פתוח משעה 09:00 ועד השעה 20:00 מול האנדרטה לחללי צה"ל סמוך לבית הכנסת העתיק לפרטים: האיל עאמר 0507409895.
 • חוט ומחט מיזם נשים עבודות רקמה קליעה בקש חרוזים ועוד, האתר נמצא במסלול הדתות צמוד לבית הכנסת לפרטים נוספים: נאדיה עאמר 0505746738.

מתוך אתר גאל בחיר פייסבוק

•מרכז מבקרים "בית זינאתי" ובית
 הכנסת העתיק צפייה בסרט אודות
 הישוב מיצג אור קולי סיור מנגן
 ברחבי הכפר לפרטים ותיאום
 - אוריאל רוזנבאום -
 ..0507713357/049997197

" דיואן אלבאשה " סמוך לבית הכנסת העתיק מבנה מדהים ביופיו ממצאים וכלים עתיקים סקירה
 על המקום אירוח כפרי בתיאום אפשרות לארוחה אותנטית וכיבוד לפרטים: גמאל-0508893108.
 בתיאום מראש.
 •פרחי ספאא מרכז אומנות קורסים לשזירת פרחים טבעי ומשי סדנאות לייצור פרחי סבון ריחני
 מתנות ועוד מיקום מסלול תיירות בקרבת בית הכנסת -0525557067.
 •דיואן אלמוכתאר "בית מסורתי עתיק במרכז הכפר ובו ממצאים נדירים מתקופות שונות המספר את
 תולדת הכפר והמורשת הקיימת אפשרות לארוחות מיוחדות לתיאום ופרטים: כמאל עבאס -
 049571880 / 0522834148 בתיאום מראש.
 •מרכז מבקרים "סודות הטבע" בכניסה לכפר במקום מכירת מגוון מוצרי טבע צמחי מרפא מוצרים
 לטיפוח העור, סבוני נוי וריחניים פרטים נוספים: אצל יוסף ועפיפה חיר 0507588310 / 049978650
 . פתוח משעה 09:00 ועד השעה 19:00.

מתוך אתר האינטרנט

•חנות המפעל מרכז מבקרים "סבתא
 גמילה" (השדה הוא בית המרקחת הסודי
 של הטבע) יצור סבוני מן הטבע מוצרי
 טיפוח ונוי ריחניים מיקום בכניסה לכפר
 פרטים נוספים:
 049974435/0522796172. פתוח משעה
 09:00 ועד השעה 20:00.

•קונדיטוריה יוסף יצור במקום של כל סוגי הממתקים המזרחיים פתוח מהשעה 09:00 ועד השעה 22:00 בכניסה לכפר מול סבתא גמילה לפרטים: יוסף סויד 0547395367/0506588147.
 " כוורת הבוסתן" חווה חקלאית פינת חי דיר עזים גמלים כוורת שקופה אפשרות לארוחה כפרית במקום סאג' לפיתות כניסה חופשית חניה בשפע פרטים אצל גמאל חיר נייד 0522477897. פתוח משעה 09:00 ועד השעה 19:00.
 •בית בד "אלזייתון" מספק הנאה מיוחדת לאורחים במקום הסבר רחב על תהליך הפקת שמן הזית

פינת חי, משחקה לילדים – פתוח לקהל החל מ-09:00 ועד שעות הערב לפרטים אבו אמיר מחמד עאמר 049974155/ 0508228100.
 •ביום שבת -20/4/19 החל מהשעה - 11:00 עד 14:00 מופע דבקה מוזיקלי במרכז הכפר.
 •לבחירתכם מגוון אפשרויות הסעדה ולינה בכפר.
 •פרטים נוספים ניתן לקבל בטלפון: 046885438 מחלקת תיירות, לשכת המידע וההזמנות מ.מ.פקיעין

כך הביע בן גוריון את אהבתו לאשתו - אחרי שעזב אותה לטובת הציונות מאת יורם טוויטו

"האחת והיחידה", "אימא יקרה שלי", "אם ואחות":
 את המילים הללו כתב דוד בן גוריון לרעייתו פולה והוכיח שעם כל הכבוד למפעל
 הציוני, הוא היה גם רומנטיקן

השנה היא 1918. דוד בן גוריון, ציוני נלהב בן 32, מתגייס לגדוד העברי במסגרת פעילותו למען הקמת מדינת יהודית בארץ ישראל.

הוא משאיר בארצות הברית את אשתו הטרייה וההרה, פולה, ושולח אליה עשרות מכתבים, שבהם הוא משבץ ביטויי אהבה כמו "אשתי האהובה", "האחת והיחידה" ו"אמא יקרה שלי".

50 שנים לאחר מכן, זמן קצר לאחר שפולה בן גוריון נפטרה, הוא מלקט את המכתבים הללו, כורך אותם תחת השם "מכתבים אל פולה ואל הילדים" ומוציא אותם לאור (עם עובד, 1968).
 בפתיח של הספר הוא מסביר שמכתבים אלה הם בעיקרם "תגובה לסבל הבדידות של אישה צעירה, שזמן קצר לאחר נישואיה עם אהוב ליבה היא נעזבה לנפשה כשהיא הרה, משום שבחירה הוא ציוני - וענייני ההגשמה הציונית הם קודמים אצלו לכל דבר אחר".

אין ספק שהציונות הייתה חשובה לו, אבל המכתבים שהוא כתב לאשתו באותה תקופה היו מכתבי אהבה מרגשים ורגישים, והם מעידים שעם כל הכבוד לפעילות הציבורית החשובה שלו, דוד בן גוריון היה גם, ואולי בעיקר, גבר מאוהב, רומנטיקן חסר תקנה.

דוד בן-גוריון (1886-1973) היה ראש הממשלה ושר הביטחון הראשון של ישראל ומי שהכריז על הקמתה בה' באייר תש"ח (14.5.1948) ועיצב את דמותה.

את אשתו הכיר במהלך מלחמת העולם הראשונה, כששהה בניו יורק, שם פעל יחד עם יצחק בן צבי, לימים הנשיא השני, לשיקומה של תנועת החלוץ

שנועדה לארגן עלייה של צעירים יהודים לארץ ישראל.

את ימיו הוא העביר בספרייה העירונית, ואת לילותיו בכינוסים של תנועת פועלי ציון שנערכו בביתו של רופא יהודי. באותו בית גרה **פאולינה מונבז**, צעירה יהודייה שהיגרה ממניסק ועבדה בכרך האמריקאי כאחות בחדר ניתוח.
 הצעירה, לה קרא בן גוריון "**פולה**", ואחר כך הדביק לה את כינוי החיבה "**פוליה**", הציעה להעתיק עבורו קטעים מהספרים שלהם נזקק לצורך מחקריו.

הוא נענה להצעה, וחיש מהר נרקמה אהבה בין השניים. ב-5 בדצמבר 1917 הם נישאו בניו יורק. בן גוריון הבהיר לאשתו בטרם נישאו "שאם הוא יוכל לשוב לארץ, יעשה זאת בהזדמנות הראשונה, ועליה יהיה ללכת אתו, בדעתה כי היא הולכת לארץ פרימיטיבית, שאין בה חשמל ומכונות, והבית מואר רק במנורת נפט. היא הסכימה לכך".

ארבעה חודשים לאחר מכן עזב הבעל הטרי את ארצות הברית ויצא לבריטניה כדי לפעול להקמת הגדודים העבריים בצבא הבריטי.

כעבור חודשיים הוא כתב לאשתו מכתב:

ווינדזור, 25.6.1918

יקירתי,

היום נתקבלו שני מכתבייך מ-22 ו-23 ביוני.

אין את זריכה להתנצל לפניי על שאת מספרת לי על

בדידותך וזערוך.

בוודאי לא יצלוני לבתי כשאני קורא מכתב כזה, אבל לא

את, אלא אולי אנוכי זריק לבקש סליחה. את עשית כבר

למעני הכף, ואני בינתיים עזבתך במצב לא מאושר, וכף

סבלך בא לך בטללי.

כלום את זריכה להרהר אם מותר לך לשפוק לפניי שחק?

לשם מה שאלה לו?

מי אני ומי את?

כלום אינך חלף ממני, ואני לא חלף ממך?

כלום כאבק אינו כאבי?

כלום איני עצוב כשאת עצובה?

האין עובר עליי כל מה שעובר עלייך?

יודע אני, פוליה יקרה, כי לפעמים את חושבת שאילו אהבתי

אותך יותר, לא הייתי עונה אותך עתה.

האמיני לי, יקירתי, כי רק כאשר את עוד לא מכירה אותי

די, יכול רציון כזה לעלות בראשך. היודעת את שאני אוהב

אותך כאהבת אישה ואחות, אם וילד, כי את בפיילי אוהבה

ואישה, אם ואחות, ואם ילד שלי.

כל העדין והענוט בליבי התמלך באהבתי אלייך, אבל יש עוד

משהו גדול וקדוש, שהוא בעיניי גדול וקדוש מכל אשר

בצולמ, והניצ אותי לצלום אותך למנית, ואת כבר יודעת מה
הדבר הלה.

מן הנמנע הוא שאת תראי אותו בצני"י - עוד יבוא יום
ותוכלי זאת! אבל צלייק להאמין לי, שאני צייתי מה שהייתי
חייה לצעות, בדצתי אינה מחיר את תשלמי בעד המצעה שלי,
ובדצתי מה גדול יהיה סבלך.
אלהיט בשמיט יודע בכמה צולמי לי סבלותייק, וכמה יקרה
ואהובה את צלי"י!

במהלך שירותו של בן אוריון בעדוד הצברי נדדו החיילים
מבריטניה למצרים, שם הוא חטף דינאטריה והתאספן בבית
החולים בקהיר. בעודו שוכה שם, התקבל מברק מפולה שבישר
לו על הולדת בתו הבכורה, אאולה. כשחזר לארץ ישראל
אחרי שלוש שנות היצדרות, היה נחוש לקרוב אליו את אשתו
ואת בתו, שנתרו באמריקה:

עקרון, ט"ו בניסן תרע"ט, 15.4.1919

פוליה וגאולה היקרות,

אני קורא מכתבייך ומסתכל בשני הפנים המצולמים על הנייר, ולבבי מתפרץ
לקראתכן, ונדמה לי שהוא גווע מתוך געגועים.

איני יודע מה קורה לי, מימי לא הרגשתי חרדה כזו.

האין זו חולשה חדשה שמתפתחת בתוכי?

הזוכרת את הרגעים הספורים בבוקר, כשהייתי בא אצלך, תוך העבודה שחיכתה לי,

וכמה פעמים מצאתי אותך ישנה אחרי לילות עבודה נטולי שינה, ועוררתי אותך

בנשיקת פי ובחיבוק זרועותייך החשופות, ועינייך התחננו שאשאר עוד קצת.

ויותר מעינייך, צעק ליבי: הישאר, הישאר - ושנינו ספרנו הרגעים הספורים, שחלפו

כה מהר. וכמה שמחה ואושר אצלו לנו.

פוליה יקרה, כמה הייתי נותן עכשיו בעד רגע כזה, בעד שנייה אחת, בעד מבט

חטוף אחד!

שוב, כנער קטן, כנער שוטה, מרגיש אני כאילו מאוהב אני בך בפעם הראשונה, ואני מחפש שפתותייך, זרועותייך, ואני רוצה ללחוץ אותך אליי, לחבק אותך בידיים לוחטות, לעמוד על יד מיטתך, לרכון אלייך, לדבוק בך ולהתמכר לזרועותייך

ולשכוח הכל מלבדך, כמו אז, ולהיות מאושר מאהבתך הקרובה - יחד, זרוע בזרוע, שפה לשפה, לב ללב, במיטת העלומים שלך שהייתה כל כך קדושה לי.

כל כך מהר נתלקחה אהבתנו, כה מהר התמכרנו איש לרעהו - וכה קצרים היו חיינו הקרובים, כה מהר נאלצנו להיפרד, ויותר משהיינו יחד,

אנו עכשיו רחוקים זה מזה, ואותה להבה עצמה דולקת בליבי, ואותה אהבה; לא, פוליה, לא אותה - יותר עמוקה, יותר חזקה, יותר חמה ויותר קדושה! אהבה לך, לילדה היקרה, היקרה, לפוליה היחידה, לפוליה היקרה היחידה והאחת שלי.

אני כה מתגעגע לך, כל כך הרבה אהבה יוקדת בליבי, כל כך.

מתי אוכל כבר להאציל לך מקרוב כל אהבתי?

מתי שוב אוכל להיות יחד אתך?

כחצי שנה לאחר אותו מכתב, בנובמבר 1919, פולה וגאולה עלו לארץ.

לימים נולדו גם עמוס (1920) ורננה (1925).

במאמר "בעלה של אשת ראש הממשלה" מאת ד"ר גילי גופר (2001) מתואר מארג היחסים המיוחד שהתקיים בין בן גוריון לפולה.

"בן גוריון היה לאיש העולם הגדול", כתבה גופר, "ואילו פולה, אחות במקצועה, לילדת מזרח אירופה שהתחנכה בארצות הברית, הופכת לאישה ביתית בנוסח הישן".

עוד הוסיפה: "פולה דאגה לבן גוריון וטיפלה בו בכל שטחי החיים כדי שהוא יוכל לדאוג לעסקי הציבור ולהיות גם איש רוח קורא ולומד".

בראיון שערכה אתה העיתונאית מירה אברך, הבהירה פולה בן גוריון שהיא רואה בבעלה את איש החזון והנבואה, ואילו עליה מוטלת השליחות לשמור על גופו ועל רוחו של האיש העומד בראש בניין הארץ, ולהרחיק מעליו כל טרחה ודאגה. "רק אחד כמוהו נולד בדור, ואם הוא ראש ממשלה או נהג - הוא תמיד דוד בן גוריון, וזה הרבה יותר מראש ממשלה", אמרה.

בינואר 1968 נפטרה פולה בן גוריון. בעלה בחר לקבור אותה מול נחל צין, במדרשה הסמוכה לקיבוץ שדה בוקר.

הוא עצמו נפטר אחרי חמש שנים ונקבר לידה. ב-1983, לרגל עצרת לציון עשור למותו, הלחין מיקי

גבריאלוב את השיר "פוליה", שמילותיו מתבססות על שני מכתבי האהבה ששלח בן גוריון לאשתו ושפורסמים כאן:

לאחרונה נחשפו מכתבים נוספים ששלח בן גוריון, ושלא נכללו בספר; מכתבים שלא הפנה לאהובתו פוליה אלא לרגינה (רגה) קלפהולץ, סטודנטית לרפואה מווינה, שאתה ניהל רומן קצר בתחילת שנות ה-30.

פולה בן גוריון ידעה על הרומן – והבליגה. בפגישה הראשונה והאחרונה שלה עם האישה האחרת, נתנה לה שלוש תמונות שלה ושל בן גוריון שצולמו על שפת ים המלח ורשמה על גבם הקדשה: "לרגה – מפולה".

יותר מזה לא אמרה לה דבר. כנראה שבעצם מחווה זו ביקשה פולה בן גוריון להזכיר לעצמה שתפקיד חייה הוא לשמור על גופו ועל רוחו של האיש העומד בראש בניין הארץ, וכפי שהבטיחה - ללכת אתו באשר ילך.

למה הפסידו מדינות ערב- מאת ישראל מרצ'י או- למה נצחה מדינת ישראל במלחמת הקוממיות?

פרק ג': חמישה סלעים (חלק 2)?

מבין חמשת הצבאות שחדרו לארץ ישראל "תרומתה" של לבנון, כפי שראינו היתה מינורית. עיראק, כבר ניסתה יותר אולם קשיים אובייקטיביים, כמו מרחק גדול מגבולות הארץ והיערכות לקויה של אספקה היו בעוכריה. כעת נעסוק בשלוש הגדולות- מצרים, סוריה ועבר-הירדן. שהרי אנו מכירים את סיפורי הפלישה והקרבות, אם זה הצבא המצרי העולה טור בכביש החוף עד לאיסדוד, אם זה הצבא הסורי שפולש לעמק החולה באזור משמר הירדן וכמובן הלגיון הערבי העבר-ירדני- שאין כוח צבאי מיומן ממנו בארץ. אז איך זה שבכל זאת הם כשלו?

5. הצבא המצרי

מדרום לארץ-ישראל הגיע הצבא המצרי. מספר גורמים השפיעו על רמתו ותוצאות הפלישה שלו. אולם תחילה נדרש לשאלה: מה היו המטרות שהוצבו בפני כוח הפלישה?

לרוב אנו נוטים לחשוב כי הכוח המצרי הונחה להגיע על ציר החוף לתל-אביב. אלה היו גם הקריאות והתעמולה בקרב הציבור ברחובות קהיר אולם, סביר יותר להניח כי ההנחיות לצבא המצרי היו להשתלט על השטח שהוקצב למדינה הערבית לפי החלטת כטי' בנובמבר. לא לחינם נעצר הצבא על גדת נחל לכיש סמוך לאיסדוד.

נזכור כי למצרים אין מדינות אויבות סביבה (כמובן, למעט ארץ-ישראל), לפיכך כל עוד היו ארץ-ישראל ומצרים תחת השפעה בריטית לא היה לה צורך אסטרטגי לקיים צבא גדול ומוכשר. אמנם בשנות השלושים היתה כוונה להגיע לצבא בן 100,000 אלף חיילים אולם בפועל, ועל אף מלחמת העולם השנייה לא עבר הצבא המצרי את רף 35 אלף החיילים.

בשנות הארבעים הוחל במצרים חוק גיוס חובה. כל שנתון היה אמור לחייל כמאה שמונים אלף מגויסים חדשים אולם: 50 אלף שוחררו מטעמי משפחה וכד', 50 אלף

לערך כלל לא התייצבו לשירות ועוד 60 אלף נפסלו מטעמי בריאות ואחרים. לפי מספרים הקיימים בידנו רק 3,000 (מתוך 180,000!) התגייסו לצבא בכל שנה.

מצבו הבריאותי של החייל המצרי- וכבר עסקתי בכך במאמרי השני- היה בכי רע. לא לחינם 60,000 כלל לא גוייסו לצבא. גם בקרב אלו שכן התגייסו המצב הבריאותי ומצב התברואה היו נחותים. מחלות מעיים, דרכי נשימה ומחלות כרוניות אחרות נמצאו באופן קבוע בקרב החיילים המצרים.

תקציבו של הצבא המצרי לא היה קטן, בשנת התקציב 1946-47 היה תקציבו של צבא מצרים כשבעה מיליון ושבע מאות אלף ל"מ, כחמישית מהתקציב כולו. חלק ניכר מתקציב זה הופנה לחימוש, אותו קנו המצרים מהבריטים. על פי תלונות של מספר חברי פרלמנט בקהיר חלק מהרכש זכה להגדרה "פסולת וגרוטאות".

בפלישה לארץ-ישראל נעזרה מצרים בחיילים מערב הסעודית (כשלושת אלפים), וכן מתנדבים מתוניס, לוב וסודן וכן מתנדבי האחים המוסלמים שבמצרים. היא שולחת לארץ ישראל 4 חטיבות: אחת משורינית, שתי חטיבות חי"ר וחטיבה הכוללת כוחות ארטילריה ושריוניות, כמו גם כוחות אויר וים. הערכות מסכמות את סדר הגודל הכללי של צבא מצרים, יחד עם הכוחות שנוספו אליה ושפורטו כאן- בכעשרת אלפים חיילים. בהמשך הזמן גדלה הכמות לכחמישים אלף חיילים.

אולם, עקב אכילס המשמעותית ביותר באופיו של צבא מצרים היתה מטרת הכשרתו. מדובר בצבא שהוכשר לתת מענה של מגננה (דפנסיבה)- ואת זה עשו החיילים המצרים טוב מאוד בכל המקומות בהם נדרשו להתבצר (ראה מצודת עיראק סואידין). אולם, לחייל הפשוט, כמו גם לקצין הזוטר לא היה מושג מה לעשות בעת התקפה. לא לחינם התקפותיהם על יישובים בציר הפלישה שלהם נערכו זמן רב ומולם קומץ קטן של מגנים.

אין ולא היה ספק בכך שהקצין המצרי הוא מהמוכשרים שבקציני הערבים- הוא מגיע ממשפחות מיוחסות מיד עם סיום לימודיו, מוכשר לתפקידו במשך 3 שנים (!!!) להמשך קריירה צבאית. אולם נתוני פתיחה טובים אלו לא באו לידי ביטוי בשדה הקרב. בעוד שהקצין הגבוה, היושב במפקדה עורפית משתמש בסמכותו להאיץ בכפופים לו, כשהוא עצמו לא מסתכן, הרי שהקצינים הזוטרים יותר (מדרגת מג"ד ומטה) הרבה יותר מהוססים בהתנהלותם. לא פעם קו ההגנה של המפקדים בשטח,

לאחר כישלון התקפתם על יישוב יהודי היה תיאור כוחות ועוצמת אש שניתכה עליהם- שלא היו ולא נבראו. חששם של המפקדים המצרים מפני מפקדיהם היה רב יותר מזה שאמור היה להיות מכיוון המגנים הישראלים בשדה הקרב.

האם בכלל רצתה ההנהגה המצרית במלחמה? קיימים ספקות רבים אם פארוק מלכה הנהנתן של מצרים אכן רצה להשליך את צבאו למלחמה לא לו. הוא לא היה מאוהדי אמין אל-חוסייני אך יותר מכך חשש מהעצמתו של האמיר העבר-ירדני עבדאללה. מבחינתו, כל המהלכים של הליגה הערבית משרתים רק את מהווייו של האמיר להשתלט על הגדה המערבית של הירדן ובעיקר- ירושלים.

לסיכום, הצבא המצרי שפולש לארץ-ישראל ב-15 במאי 1948 בכוח קטן מהדרוש לו לבצע את המטרה שהוצבה בפניו. הכשרתו הבסיסית אינה תואמת את המטרה שאליה הושלך למערכה. תפיסתו הבסיסית היא דפנסיבית ולא אופנסיבית. לכך נוסף את מצבו הגופני הקשה של החייל המצרי ואי ההשלמה של המלך עם מהלך הפלישה.

היטיב לתאר ולסכם את הדברים המיור הבריטי צ. ס. ג'רוויס- מושל סיני לשעבר:

הערבים אינם אנשי מלחמה מצוינים. אפשר שהסיבה לכך נעוצה בעובדה שהתנגדותם הטבעית למשמעת גורמת לחוסר- ליכוד בשורותיהם. הם לוחמים 'מצוינים לעשרה רגעים'. משהוכו פעם בידי האויב, שוב אין לך כוח בעולם שיוכל ללכד אותם שנית... תמיד בלט הבדל עצום בין התייצבותם לקבלת- תשלום לבין התייצבותם בשעת יציאה לקרב".

5. סוריה:

ב-20 במאי 1948, בשעות הבוקר המוקדמות החלו הסורים את התקפתם על הדגניות. הם הגיעו בטנקים היורים לעבר עמדות המגנים שבחצרות הקיבוצים. אחריהם התקדמו שפופים מעט חיילי החי"ר, הם נעו בזהירות למען לא יפגעו מאש חברי המשקים. כל אותה עת הארטילריה הסורית טווחה את היעדים. מצבם של הקיבוצים נראה היה בכי רע.

שעות בודדות לאחר מכן נסוגו הסורים ונמלטו חזרה לרמת הגולן. מה גרם לצבא סוריה לסגת כך?

הרפובליקה הסורית קבלה את עצמאותה בראשית 1944 מידי הצרפתים. מראשית קיומה חששה סוריה משכנותיה- טורקיה שבצפון, שקבלה מאת הצרפתים את מחוז אלכסנדריה, ומשתי המדינות ההאשמיות- עיראק ועבר-הירדן שעדין חלמו על הקמת "סוריה הגדולה"- על חשבונה.

האוכלוסייה הסורית מגוונת. בצפון מערב חיים הכורדים והתורכמנים. בחורן אשר בדרום חיים הדרוזים ובסמוך להם- בקוניטרה הצ'רקסים. אולם הבעייתיים ביותר אלו העלאוויים- החיים בחוף, מצפון ללבנון ואשר כבר קמו ומרדו בשנת 1946 (מרד "סולימאן מורשדי"). סוריה נדרשה להקים צבא חזק.

אולם, כבר מראשית ימי המנדט הצרפתי על סוריה הקימו השלטונות הצרפתים כוח צבאי- "חילות המזרח המיוחדים" (*Troupes spéciales*). שם יומרני לכוח צבאי שזכה לזלזול מצד הצרפתים. הצרפתים נתקלו, בניסיונם להקים כוח צבאי סורי, כמו במדינות ערב האחרות- בכוח אדם ירוד באיכותו.

בשל הנוהג הצרפתי שלא להכשיר קצינים בכירים, חסר הצבא הסורי, עם הקמתו קצונה בכירה. מצבו היה קשה כל-כך שספק היה אם יצליח להתמודד מול מרידות פנימיות. בכדי להכשיר ולהדריך את המפקדים והחיילים- הוזמנו "מומחים" בריטים, מצרים ועיראקים לעשות כן. עיקר האימונים נערכו במחנה ענק בשם קטנה שלמרגלות המזרחיים-צפוניים של החרמון. מדובר בקומפלקס ענק של מחנות. 15 קמ"ר של מחנות אימונים (במחנה זה קבלו לוחמי צבא ההצלה של קאוקג'י את הכשרתם המבצעית). ובכל זאת, התוצר של אימונים אלו היה עלוב למראה. חיל האויר הסורי היה בחיתוליו. אמנם סוריה הזמינה טרם המלחמה עשרים מפציצים אך קבלה רק חמישה מהם. גם כוח ימי התקשה סוריה לקיים נוכח העובדה שלא היה קיים בה נמל עגינה ראוי לשמו.

מאז הקמת סוריה בשנת 1944, ניסתה הרפובליקה הסורית הצעירה להקים צבא. עוד בטרם קרבות תש"ח, בערה בחברה הסורית השאלה האם יהיה זה צבא מתנדבים או גיוס חובה. בתוך כך, בראשית שנת 1947 טענו מקורות ביון בריטים כי הצבא הסורי מונה 11,800 חיילים (כולל 1,500 חיילי חיל המדבר)

וכאן אני מגיע לשאלה העקרונית- מה רצו הסורים להשיג במלחמה? לשם מה השתתפו בפלישה לארץ ישראל?

כחברה בליגה הערבית, ראתה עצמה סוריה מחויבת להחלטות הליגה. היא קבלה על עצמה השתתפות בפלישה לארץ-ישראל ו"שחרורה מידי היהודים" לטובת ערביי הארץ. למעשה, חששה סוריה מהתעצמותו של האמיר עבדאללה מעבר הירדן. כבר הוזכרה כאן תאוותו הבלתי מוסוות של האמיר ההאשמי להקים את "סוריה הגדולה" בראשותו.

הצבא הסורי, חסר היכולות, חסר ההכשרה, חסר המיומנויות הבסיסיות פלש לארץ ישראל בשני מוקדים- מזרום לכנרת, לכיוון סמח (היום צמח) ולדגניות, שם נתקל הכוח הסורי בחברי המשק ובתותחים ("נפוליונציקים") שירו מרמת פוריה. ההלם שאחז בהם, הטנקים שנפגעו ולא מעט מזל בכיוון התותחים הביא לנסיגת הצבא הסורי חזרה לרמת הגולן. שם הוא התארגן מספר ימים ויצא להתקפתו השנייה- באזור משמר הירדן. משמר הירדן נפל, לא מעט בשל היריבות המפלגתית שבין מתיישבי הנקודה (רוויזיוניסטים) לבין כוחות חטיבת כרמלי שנתבקשו לסייע. היה זה המקום היחיד בתולדות ישראל בו נפלו נשים בשבי.

לסיכום, מהלכי הצבא הסורי במלחמת הקוממיות בקשו להפגין תכנית אופרטיבית משותפת לחיילות הערבים בצפון הארץ- השתלטות על כל המרחב עד לחיפה. אולם, הצבא הסורי סבל מקשיים וליקויים כה רבים שספק רב אם מי ממפקדיו האמין ביכולתו להגיע להישג קרקעי משמעותי. גם אם היה הצבא הסורי מתקדם לתוך עמק יזרעאל הרי שקווי האספקה שלו היו נמתחים מעבר לגבול יכולתו ומיומנותו.

6. עבר-הירדן:

בשלושה באפריל 1949, כשנה מאז הכרזת העצמאות חתמו נציגי מדינת ישראל ואמירות עבר-הירדן על הסכם הפסקת אש ביניהן. היחס בין נציגי שני הצדדים היה מכבד וחיובי. נראה היה כי הסכם זה יוביל בהמשך לחתימת הסכם שלום בין שתי המנצחות הגדולות של המלחמה.

במבט קל במפה ניתן לזהות את ההישגים של עבר-הירדן בחדשי המלחמה. שטחי יהודה בדרום והרי-השומרון שבצפון נשלטו כעת על ידי האמיר עבדאללה (שיספח אותם בקרוב לממלכתו) והשיא- מזרח ירושלים לרבות הר-הבית (הוא "חארם א- שאריף" בפי המוסלמים) נפלו לידינו.

לכאורה, הישגים כבירים. אם כך, נשאלת השאלה- מדוע לא ניצל האמיר את תנופת צבאו והמשיך בכיבושיו? מדוע לא הגיע למישור החוף- ובכך היה משיג הישג כביר של מוצא לים התיכון?

ועוד שאלה- הכיצד זה שבשטח שנכבש על ידי עבר-הירדן מעולם לא הוקמה המדינה הערבית שאמורה היתה לקום מתוקף החלטת האו"ם 181 מכ"ט בנובמבר?

כפי שכבר הובהר מספר פעמים בסדרת מאמרים זו, לאמיר עבדאללה היו שאיפות טריטוריאליות שונות לגמרי מאלה שהיו לשליטי מדינות ערב האחרים החברים בליגה הערבית בכלל וערביי ארץ-ישראל בפרט. השנאה היוקדת של האמיר (תוארו הוחלף בשלב מסוים למלך) כלפי מנהיגם הכושל של ערביי ארץ-ישראל, אמין אל חוסייני, מנעה ממנו כל מגע או משא ומתן בעניין. המלך העבר-ירדני נכנס למלחמה זו לא מתוך איבה יוקדת ליהודים ולפרויקט הציוני, נהפוך הוא, הוא ראה ביהודים גורם חיובי היכול לסייע לפיתוח ממלכתו סחופת הרוחות והפרושה על פני מדבריות. הוא נכנס למלחמה להשיג הישגים על חשבון ערביי ארץ-ישראל, ומכאן גם אי פלישתו לשטחים שנשלטו על ידי מדינת ישראל.

אכן, בשחרור לוד על-ידי כוחות חטיבת יפתח ב-12-11 ביולי 1948 נוצר מגע בין חיילי הלגיון לבין כוחות יפתח אולם ניתן להבין התערבות זו כ"ניסיון הגנה על האוכלוסייה האזרחית" פיקוד הלגיון חשש לחיי האוכלוסייה או לעזיבתה את בתיה והגעתה לשטחים שנשלטו על ידו ולהתווסף לפליטים שכבר הציפו את הממלכה הענייה. אולם, לא היה בכך ניסיון השתלטות על שטח שכבר נשלט על ידי ישראל.

מיהו אותו כוח אימתני זה הנקרא "הלגיון הערבי" (או במקורות מסוימים "הלגיון הירדני")? היה זה כוח צבאי למחצה- בדומה למשמר הגבול בישראל כיום- שלוחמיו היו בדואים מעבר-הירדן ואילו מפקדיו היו בריטים. בראשות הכוח עמד ג'ון באגוט גלאב ("גלאב באשה"). מטרתו היתה להגן ולשמור על האמירות הצעירה. בשיאו מנה הכוח 8,000 קצינים וחיילים שפעלו לפי תכניות פעולה בריטיות. בעת מלחמת הקוממיות כלל 6,000 לוחמים. היה זה הכוח הערבי המיומן ביותר במזרח התיכון.

עבר-הירדן, ממלכה מלאכותית חדשה זו הוקמה כפשרה בין הבריטים למשפחה ההאשמית ועל חשבון הבית הלאומי היהודי כפי שנקבע בהצהרת בלפור ולאחר מכן בועידת סן-רמו (אפריל 1920). חששה העיקרי היה משכנתה המתעצמת בדרום-ערב הסעודית. היריבות בין שני בתי מלוכה אלו העפילו על כל ניסיון איחוד אמתי בין מדינות ערב. החשש ואי האמון ביניהם היו כההם הפעורה בין שני רכסי הרים. אולם גם מהצפון לא רוותה הממלכה ההאשמית נחת. סוריה (ולבנון) אמורות היו להיות נחלתה של המשפחה ההאשמית- ועובדה היא כי פייסל בן-חוסין ההאשמי מלך על סוריה בתום מלחמת העולם הראשונה. אחיו, עבדאללה, אמיר עבר-ירדן לא הסתיר את שאיפותיו לאחד את הלבנט תחת דגל משפחתו ותחת הכותרת של "סוריה הגדולה"- תוך קבלת זכותם של היהודים לבית לאומי בארץ-ישראל המערבית.

מעט לפני ההצבעה באו"ם נפגש המלך בחשאי עם נציגת הסוכנות היהודית גולדה מאירסון והשניים סיכמו שתהא תוצאת ההצבעה אשר תהא אין שני הצדדים מעוניינים בעימות האחד עם השני. עבדאללה הבהיר לגולדה כי מטרתו היא השתלטות על שטח המדינה הערבית ולא יפגע לרעה במדינה היהודית. נהפוך הוא- בכונתו להכיר במדינה החדשה ולקיים עמה יחסים דיפלומטים.

לאורך כל תקופת מלחמת האזרחים שהתרחשה בארץ התמיד המלך בכונותיו אלו- השתלטות על השטח המוצע לערבים ושמירה על יחסים תקינים עם היהודים. הלחץ עליו מצד מנהיגי יתר מדינות ערב להימנע מסיפוח השטחים שיכבוש היה אדיר. ב-12 במאי 1948, יומיים לפני הכרזת העצמאות שוב נפגשו המלך וגולדה מאירסון והפעם הביע המלך התנצלותו על שאינו יכול לקיים את הבטחתו ועליו להצטרף לאחיו הערבים בפלישה. עדין, הוא לא ויתר על חזונו להשתלט על השטחים הערבים.

להבדיל מיתר צבאות ערב, שהחלו להיערך לקרב ולהמתין ליציאת הבריטים מהארץ בהיותם על הגבולות, הרי שהלגיון הערבי כבר שהה בארץ ישראל, כביכול כחלק מכוחות שמירת הסדר הבריטים. על-כן קל להבין את מעורבותו בכיבוש גוש עציון יום לפני קום המדינה. בשל כך, קל היה לו להתפרש במהירות ברחבי יהודה ושומרון ולהשליט את מרותו על האוכלוסייה המקומית. הנה - השתלטה לה עבר-הירדן על הגדה המערבית של הירדן.

רק במקום אחד היו עימותים של ממש בין הלגיון לכוחות יהודים- ירושלים. עבר-הירדן לא היתה חברה באו"ם, כך, שמבחינתה החלטת החלוקה ובנאום ירושלים לא חייבו אותה והלגיון עשה ככל יכולתו לכבוש את העיר הקדושה. מנגד, חיו בירושלים המערבית מעל למאה אלף יהודים- בין שישית לחמישית האוכלוסייה היהודית בארץ-ישראל ובן-גוריון לא ניאות לקבל מצב בו כמות כזו של אוכלוסים נופלת לידי האויב. הקרבות בין שני הצדדים בירושלים ובדרך אליה היו מהקשים במלחמת הקוממיות. לא ייפלא שבסופו של דבר חולקה העיר לשניים.

לסיכום, עבר-הירדן, לו רצתה בכך באמת, יכלה לפגוע קשה יותר במדינת ישראל, העניין שהיא לא רצתה בכך. טוב היה למלך העבר-ירדני בנכסים שהתווספו לממלכתו- יהודה, שומרון וירושלים.

אולם, הממלכה יצאה מהמלחמה עם תוספת אדירה של פיות להאכיל- עשרות אלפי פליטים שנהרו אליה מהשטחים שישראל שלטה עליהם. מפלתם הכפולה והמשולשת היתה נוראית עבורם. הם נתנו מבטחם בידי מנהיגים ממשפחה מבוססת אך חסרי כישורי הנהגה לאומית. כעת, נותרו ללא שליטה עצמאית על אדמתם ותחת מלך אותו לא רצו. הכישלון היה חקוק על הקיר עוד בטרם נורתה ירייה אחת.

סקרתי עד כה את מצבן של מדינות ערב והסיבות לכישלונן במלחמת הקוממיות. אולם חסר הצד השני- איך הצליח יישוב קטן בן כשש מאות אלף איש להרים את נשקו ותחת כל הסיכויים (לכאורה) לעמוד על חייו ולנצח?